

Əsər Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Elmin İnkişafı Fondunun maliyyə yardımı ilə yerinə
yetirilmişdir.

Qrant № EIF-2013-9(15)-46/43/5

**M.C. Hüseyinov, V.T. Əmrahov
A.M. Qasımov, A.F. Həsənov,
N.A. Nərimanov**

AQRAR İSTEHSAL STRUKTURUNUN DİVERSİFİKASIYASI

**(Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunun
misalında)**

Elmi redaktor:

AMEA-nın həqiqi üzvü F.Y.Əliyev

Rəyçilər:

Azərbaycan Texnologiya Universitetinin İnzibati idarəetmə kafedrasının müdiri, iqtisad üzrə elmlər doktoru, professor F.Ə.Məmmədov

Gəncə Dövlət Universitetinin İdarəetmə kafedrasının dosenti, iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru O.Q.Məmmədli

M.C.Hüseynov, V.T.Əmrahov, A.M.Qasımov, A.F.Həsənov, N.A.Nərimanov. AQRAR İSTEHSAL STRUKTURUNUN DİVERSİFİKASIYASI (Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunun misalında). – Bakı: Elmin İnkişafı Fondu, 2016. – 168 səh.

Kitabda diversifikasiya prosesinin nəzəri-metodoloji əsasları, diversifikasiyanın iqtisadi məzmunu, kənd təsərrüfatı müəssisələrinin resurs potensialı və ondan istifadənin səmərəliliyi, diversifikasiya prosesində resurs potensialının qiymətləndirilməsi, diversifikasiya strategiyasında iqtisadi səmərə baxımından daha üstün istehsal sahələrinin müəyyənləşdirilməsi kimi məsələlər şərh olunur.

Kitabdan magistrantlar, doktorantlar, elmi-tədqiqat və tədris müəssisələrində, həmçinin aqrar sahədə çalışan mütəxəssislər istifadə edə bilər.

**Bu kitab Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Elmin İnkişafı Fondunun qrant layihəsi çərçivəsində çap olunmuşdur:
Qrant № EİF-2013-9(15)-46/43/5**

ISBN: 978-9952-8185-5-0

**Bu əsər 13 mart 2014-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Elmin İnkişafı Fondu tərəfindən Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları
Agentliyində qeydiyyatdan keçirilmiş və əsərin qeydiyyatı haqqında
7977 nömrəli Şəhadətnamə (qeydiyyat nömrəsi № 04/C-7462-14) verilmişdir.**

© Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
yanında Elmin İnkişafı Fondu, 2016
© M.C.Hüseynov, 2016

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	4
Fəsil 1. AQRAR İSTEHSAL STRUKTURUNUN DİVERSİFİKASIYASININ İQTİSADI MƏZMUNU VƏ İNKİŞAF MEXANİZMİ	
1.1. Aqrar istehsalın strukturunun formalaşması mexanizmi.....	6
1.2. Aqrar sahədə diversifikasiya anlayışı ilə bağlı nəzəriyyələr	13
Fəsil 2. GƏNCƏ-QAZAX İQTİSADI RAYONU ÜZRƏ KƏND TƏSƏRRÜFATI MÜƏSSİSƏLƏRİNİN RESURS POTENSIALI	
2.1. Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin resurs potensialı və ondan istifadənin səmərəliliyinə təsir edən amillər.....	24
2.2. Diversifikasiya prosesində resurs potensialının qiymətləndirilməsi	32
Fəsil 3. GƏNCƏ-QAZAX İQTİSADI RAYONUNDA KƏND TƏSƏRRÜFATININ SAHƏ STRUKTURU, ONUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	
3.1. Kənd təsərrüfatının sahə strukturunun qiymətləndirilməsi.....	56
3.2. Sahə strukturunu və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalına çəkilən xərclərlə bazar qiymətləri arasında asılılıq	88
Fəsil 4. GƏNCƏ-QAZAX İQTİSADI RAYONU ÜZRƏ TƏLƏBATIN ÖDƏNİLMƏSİ SƏVİYYƏSİNİN TƏHLİLİ	
4.1. Kənd təsərrüfatı məhsullarına tələbatın müəyyənləşdirilməsi...	104
4.2. Kənd təsərrüfatı məhsullarına tələbatın ödənilməsi səviyyəsi.....	114
Fəsil 5. GƏNCƏ-QAZAX İQTİSADI RAYONU ÜZRƏ KƏND TƏSƏRRÜFATI MÜƏSSİSƏLƏRİNİN DİVERSİFİKASIYA STRATEGİYASININ MÜƏYYƏNLƏŞDİRİLMƏSİ	
5.1. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı üzrə əsas iqtisadi göstəricilərin müqayisəli təhlili.	124
5.2. Diversifikasiya strategiyasında iqtisadi səmərə baxımından daha üstün istehsal sahələrinin müəyyənləşdirilməsi	140
NƏTİCƏ	151

GİRİŞ

Uzun müddət eyni, yaxud oxşar istehsal sahələri ilə məşğul olan kənd təsərrüfatı müəssisələrində bazarın tələbinin dəyişməsindən asılı olaraq istehsalda struktur dəyişikliyi zərurətinə müvafiq diversifikasiya prosesini reallaşdırmaq, təbii-iqlim xüsusiyyətləri və resurs potensialı nəzərə alınmaqla məqsədəuyğun istehsal sahələrini müəyyənləşdirmək, iqtisadi cəhətdən daha səmərəli istehsal strukturu formalaşdırmaq istiqamətində tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi aqrar siyasətin prioritetlərindən hesab edilir. Bu məsələlərin həlli istehsalçılarda yeni vərdiş və bacarıqların formalaşdırılmasını şərtləndirməklə aşağıdakı vacib istiqamətlərin nəzərə alınmasını tələb edir: istehsalın mövcud vəziyyətinin təhlili; müəssisənin resurs potensialı ilə təmin olunma səviyyəsinin və ondan istifadənin mövcud vəziyyətinin araşdırılması; ayrı-ayrı istehsal sahələrinin strukturunun təhlili; təbii-iqlim xüsusiyyətləri və resurs potensialının ənənəvi istehsal istiqamətlərindən başqa imkan verdiyi sahələrin müəyyənləşdirilməsi; müxtəlif istehsal sahələri üzrə iqtisadi səmərəliliyin müəyyən edilməsi; kənd təsərrüfatı məhsulları bazarının tələbatının müəyyənləşdirilməsi, tələbin dövrlər üzrə dəyişmə meylinin müşahidə və təhlil edilməsi; bazarın tələbatı nəzərə alınmaqla iqtisadi cəhətdən daha səmərəli istehsal sahələrinin müəyyən edilməsi; istehsalın strukturunda diversifikasiya ilə bağlı mövcud problemlərin müəyyənləşdirilməsi; diversifikasiya prosesində resurs potensialından səmərəli istifadə etməklə iqtisadi cəhətdən daha üstün istehsal sahələrinin müəyyənləşdirilməsi; diversifikasiya prosesindən əvvəlki və sonrakı dövrlər üçün istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin hesablanması və iqtisadi qiymətləndirmənin aparılması.

Deməli, diversifikasiya kənd təsərrüfatı istehsalının şaxələndirilməsi prosesində mövcud və qarşıya çıxacaq problemlərin vax-

tında müəyyənləşdirilərək aradan qaldırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə əmtəələrin səmərəli dövriyyəsi, istehsal və satışın səmərəliliyi, bazar mühitinin düzgün qiymətləndirilməsi və s. istiqamətlərdə müəyyənləşdirilən tədbirlərin iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmasına imkan verir. Müasir şəraitdə kənd təsərrüfatında diversifikasiyanın başlıca meylləri bazar konyunkturunu hesab olunmalı, bazar konyunkturunda baş verən dəyişikliklərə müvafiq olaraq, kənd təsərrüfatı istehsalının diversifikasiyasının prioritetləri müəyyən edilməlidir. Qeyd edilənlər diversifikasiya prosesinin kənd təsərrüfatının inkişafının hər bir mərhələsində təsərrüfat subyektlərinin bazarla qarşılıqlı əlaqələrinin obyektiv xarakterini özündə əks etdirir.

Kitabdada göstərilən istiqamətlərin nəzəri və təcrübəvi aspektləri şərh olunmaqla aqrar sahənin diversifikasiyasının tətbiqi məsələləri geniş şəkildə tədqiq və şərh edilir.

Fəsil 1.

AQRAR İSTEHSAL STRUKTURUNUN DİVERSİFİKASIYASININ İQTİSADI MƏZMUNU VƏ İNKİŞAF MEXANİZMİ

1.1. Aqrar istehsalın strukturunun formalaşması mexanizmi

Bazar təsərrüfatçılıq sistemində aqrar sahədə həyata keçirilən islahatlar mülkiyyət münasibətlərinin yenidən qurulması ilə səciyyələnir. Aqrar sahədə baş verən sistem dəyişiklikləri transformasiya yönümlü dəyişikliklər nəticəsində iqtisadiyyatın əhəmiyyətli sahəsi olan kənd təsərrüfatında xüsusi mülkiyyət, azad rəqabət və sahibkarlıq fəaliyyəti hakim mövqe tutmuşdur. Həmçinin regionların inkişafı sahəsində qəbul edilmiş və uğurla həyata keçirilmiş dövlət proqramlarında, habelə regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair əlavə tədbirlərlə bağlı sərəncamlarda nəzərdə tutulmuş vəzifələrin icrası ölkədə qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafına, regionlarda kommunal xidmətlərin və sosial infrastruktur təminatının keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, sahibkarlıq mühitinin daha da yaxşılaşdırılmasına, investisiya qoyuluşunun artmasına, yeni müəssisələrin və iş yerlərinin açılmasına, nəticədə əhalinin məşgullüğunun artırılmasına və yoxsulluq səviyyəsinin azaldılmasına təkan vermişdir.

Bu baxımdan hazırkı şəraitdə aqrar sahədə struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi özünüobyektiv şəkildə büruzə verir. Aqrar bölmədə struktur siyasəti iqtisadiyyatın bu sahəsində iqtisadi artımı təmin etmək baxımından iqtisadi, texniki və sosial ünsürlərin uyğunluğunun və əlverişliliyinin təmin edilməsi ilə əlaqədar həyata keçirilən tədbirlər sistemidir. Aqrar bölmədə həyata keçirilən struktur siyasəti öz əksini bu sahədə çalışanların əməyinin nəticələrinin

yaxşılaşdırılmasında, dayanıqlı və rəqabət qabiliyyətli istehsal strukturlarının formalaşmasında, sənayenin kənd təsərrüfatı xammalına tələbatının daha dolğun ödənilməsində, istehlak bazarının sabitləşdirilməsində tapır. Aqrar sahədə struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi əsasən bazar konyunkturunun təsiri altında baş verir. Bu baxımdan aqrar sahədə struktur siyasətinin mahiyyətinin, onun ünsürlərinin, məqsədinin və reallaşdırılması vasitələrinin araşdırılmasının kənd təsərrüfatının davamlı inkişafında mühüm əhəmiyyəti vardır.

Aqrar sahənin vəziyyətinin təhlilinin əsasını struktur məlumatları təşkil edir. Onların dəyişməsi aqrar sahənin inkişafını əks etdirir və bu zaman aşağıdakı məsələlərin təhliliinə daha çox diqqət yetirilməsi vacib hesab edilir: aqrar sahədə istehsal potensialının tərkibi, strukturu və ölkənin ayrı-ayrı regionları baxımından onların bölüşdürülməsi; kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emal sahələrində istehsalın strukturu; kənd təsərrüfatı məhsullarının reallaşdırıldığı sahənin strukturu.

Aqrar sahədə müxtəlif strukturlar texniki, iqtisadi və sosial ünsürlərlə xarakterizə olunur. Texniki ünsürlərə aşağıdakılar aid edilir: istehsal amilləri - torpaq sahələrinin bölgüsü, məskunlaşma, nəqliyyat vasitələrilə təmin edilmə, bitkiçilik sahələri arasındakı nisbət, əkinçilik sistemi; mal-qaranın saxlanma formaları, istehsal, alış və satış. İqtisadi ünsürlərin tərkibi aşağıdakılardan ibarətdir: maliyyələşdirmə; istehsalın stimullaşdırılması; kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların və emal müəssisələrinin gəlirləri; məhsul satışından əldə edilən mənfəət. Sosial ünsürlərə isə kənd əhalisinin həyat səviyyəsi, əmək şəraiti, təhsil və mədəniyyət, səhiyyə, informasiya və rabitə aid edilir.

Aqrar sahədə struktur siyasəti onu əmələ gətirən ünsürlərin hər birinə ayrı-ayrılıqda və onların bir-biri ilə qarşılıqlı surətdə əlaqələndirilməsinə xüsusi diqqət yetirildikdə müvəffəqiyyətlə həyata keçirilə bilər. Son illərdə bu sahədə əhəmiyyətli işlər görülmüşdür. Aqrar sahədə struktur siyasətinin texniki, iqtisadi və sosial ünsürlə-

rində müsbət dəyişikliklər baş vermiş və onun nəticəsi, yaxud da səmərəsi ildən-ilə artır.

Hazırda həyata keçirilən aqrar struktur siyasəti, bu sahədə, onun ünsürləri arasında uyğunsuzluğun aradan qaldırılmasına və dəyişən sosial-iqtisadi şəraitə uyğunlaşdırmağa yönəldilmişdir. Həyata keçirilən struktur siyasəti ölkə iqtisadiyyatının aqrar bölməsinin spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, aşağıdakı məqsədlərə nail olunmasını nəzərdə tutur: əhalini lazımı keyfiyyətdə və miqdarda qida məhsulları, emal sənayesini isə xammalla təchiz etmək üçün dayanıqlı istehsal şəraitinin yaradılması; istehlak bazarının əmtə-lərlə təmin edilməsi və inkişafı; kənd əhalisinin sosial-iqtisadi problemlərinin həlli üçün imkanların formalaşdırılması.

Aqrar struktur siyasətinin həyata keçirilməsi zamanı qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəsaitlərdən istifadə edilə bilər: aqrar bölmədə struktur dəyişikliklərinin sürətləndirilməsi və çoxukladlı aqrar iqtisadiyyatın stimullaşdırılması; aqrar bölmədə kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi əsas götürülməklə müxtəlif təşkilati-hüquqi formalı təsərrüfatların optimal şəkildə əlaqələndirilməsinə nail olunması; aqrar bölmədə çalışanların gəlirlərinin artırılması və tədricən iqtisadiyyatın başqa sahələrində çalışanların gəlirləri səviyyəsinə çatdırılması; kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına və emal sahəsində çalışanların bilgilərinin artırılması məqsədilə onlara elmi məsləhətlərin verilməsinin təşkili; kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları istehsalçılarına istehsal-satış prosesinin idarə olunması; ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək üçün yerli istehsalçıların dövlət tərəfindən müdafiəsi və onlara maliyyə yardımlarının göstərilməsi; kəndin və aqrar sahənin sosial və istehsal infrastrukturunun formalaşdırılması; aqrar-sənaye kompleksində bazar mexanizminin təkmilləşdirilməsi və təsərrüfatların rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi; kənd təsərrüfatının istehsal potensialının - torpaq fondunun və torpaqların münbitliyinin qorunub saxlanması üçün məqsədli dövlət proqramlarının işlənilməsi və hazırlanması və həyata keçirilməsi.

Aqrar sahədə struktur dəyişikliklərinin bazar münasibətlərinin xarakterinə uyğun şəkildə həyata keçirilməsi, bütövlükdə konyunktur dəyişmələrinə səmərəli reaksiya göstərmək iqtidarında olan sistemin yaradılmasını tələb edir. Daha doğrusu, bazar konyunkturunda baş verən dəyişikliklərlə bağlı, məhsul istehsalçılarının kifayət qədər məlumatlı olması, nəticə etibarlı ilə istehsal prosesində zəruri dəyişikliklərin həyata keçirilməsinə əlverişli şərait yarada bilər. Ona görə də kənd təsərrüfatında istehsalın strukturu da bazar münasibətlərinin xarakterinə uyğunlaşdırılmalıdır ki, bu da nəticə etibarlı ilə ictimai istehlakın həcminə və strukturunaöz təsirini göstərə bilər. Bazar münasibətlərinin yerinə yetirdiyi iqtisadi funksiyaları nəzərə almaqla qeyd etmək lazımdır ki, bazar əmtəə mübadiləsi prosesində yaranan iqtisadi münasibətləri, o cümlədən də kapitalın və işçi qüvvəsinin hərəkətini, tələb və təklif əsasında formalaşan təsərrüfat mexanizmini, rəqabət, tənzimləmə, qanunvericilik və iqtisadi metodlar vasitəsi ilə tənzimləmə tədbirlərini özündə əks etdirir.

Aqrar sahədə bazar münasibətlərinin xüsusiyyətləri və qanunauyğunluqları nəzərə alınmaqla struktur dəyişikliklərinin bir-birilə bağlı iki xüsusiyyətini qeyd etmək lazımdır. Bunlardan biri, kənd təsərrüfatı və digər məhsul istehsalçılarının bazarda, istehlakçıların isə bütün səviyyələrdə sərbəst hərəkətinin təmin edilməsi ilə bağlıdır. Belə bir şəraitdə bazarda tələb və təklif arasında optimal nisbətin yaradılmasını təmin etmək mümkündür.

İkinci mühüm xüsusiyyət isə aqrar sahədə struktur dəyişiklikləri zamanı bazar münasibətlərinin tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizmlərinin fəallaşdırılması ilə bağlıdır. Bu, ilk növbədə bazar subyektlərinin səmərəli fəaliyyət mexanizminin həyata keçirilməsinə istiqamətləndirilməsi, ekoloji təmiz məhsul istehsalının təmin edilməsi, məhsul istehsalçılarına və istehlakçılarına sosial-iqtisadi dəstəyin verilməsi ilə sıx bağlıdır.

Aqrar sahədə struktur dəyişikliklərinin başlıca məqsədi mütərəqqi və səmərəli təsərrüfat fəaliyyətinə malik olan kənd təsərrüfatı formalaşdırmaqdan, ölkə əhalisinin ərzaq məhsullarına, sənayenin

bir sıra çox mühüm sahələrinin isə xammala olan tələbatını etibarlı şəkildə təmin etməkdən ibarətdir. Qeyd etmək lazımdır ki, aqrar sahədə struktur dəyişikliklərinin bütün mərhələlərində ölkənin strateji maraqlarının nəzərə alınması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Aqrar sahədə struktur dəyişikliklərinin gedişində ölkənin strateji maraqlarının nəzərə alınması ilk növbədə milli ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə sıx bağlı olur. Etibarlı ərzaq təminatı hər bir ölkənin iqtisadi sabitliyinin və sosial dayanıqlılığının başlıca şərtidir. Həmçinin çoxukladlı iqtisadiyyat şəraitində aqrar sahədə həyata keçirilən struktur dəyişikliklərinin ölkənin strateji maraqlarına uyğunlaşdırılması məqsədi ilə zəruri sosial-iqtisadi tədbirlərin həyata keçirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, struktur dəyişiklikləri ilk növbədə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların səmərəli fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə istiqamətləndirilir ki, bu baxımdan da reallaşdırma kanallarının düzgün seçilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Aqrar sahədə struktur dəyişikliklərinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi ilk növbədə bazar konyunkturunda baş verən dəyişikliklərə effektiv reaksiya göstərilməsi ilə bağlıdır. Təbii ki, bu zaman kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların öz təsərrüfat fəaliyyətlərini yüksək rentabelliklə başa çatdırması və onların geniş təkrar istehsalın sonrakı mərhələlərində davamlı fəaliyyət göstərmələri ön plana çəkilmişdir.

Kənd təsərrüfatı məhsulları qiymətlərinin səviyyəsi struktur dəyişikliklərinin gedişində önəmli diqqətçəkən məqamlardan biri hesab edilir. Məlum olduğu kimi, bazar münasibətləri şəraitində kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətləri tələb və təklif əsasında əmələ gəlir. Bütün bunlara baxmayaraq kənd təsərrüfatı məhsulları bazasının özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Bu isə onunla bağlıdır ki, kənd təsərrüfatında istehsal prosesləri təbii-iqlim şəraitindən və risklərdən çox asılıdır. Bütün bunlar isə nəticə etibarilə qiymətlərin səviyyəsinə və bütövlükdə kənd təsərrüfatı məhsulları bazasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

İnkişaf etmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatı məhsulları bazarında bu qəbildən olan risklərin səviyyəsini bitərəfləşdirmək üçün zəruri tədbirlər həyata keçirilir və dövlət əsas etibarlı ilə ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təminatçısı kimi çıxış edir. Odur ki, dövlət tərəfindən tədbirlər həyata keçirilərkən ilk növbədə təbii-iqlim şəraitinin doğurduğu destruktiv təzahürlərin aradan qaldırılması istiqamətləri və kənd təsərrüfatının yüksək kapital tutumluluğu ön plana çəkilir.

Kənd təsərrüfatında struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi zamanı təbii-iqlim şəraitinin doğurduğu mənfi təsirlərin bitərəfləşdirilməsi məqsədi ilə dövlət tərəfindən çəvik qiymət tənzimlənməsi həyata keçirilməlidir ki, bu da ilk növbədə istehsalçı və istehlakçıların maraqlarının optimal şəkildə nəzərə alınmasına xidmət etməlidir. Məsələn bu cəhətdən yanaşdıqda struktur dəyişikliklərinin səmərəliliyini təmin etmək məqsədi ilə qiymət tənzimlənməsinin çəvik sistemi aşağıdakı tərkib üsürlərini özündə birləşdirməlidir: istehsalın genişləndirilməsi ilə bağlı zəruri xərclərin kompensasiya olunması üçün gəlirliliyin təmin edilməsinə imkan verən qiymətlərin müəyyənləşdirilməsi; kənd təsərrüfatında təbii-iqlim şəraitinin doğurduğu mənfi təsirləri effektiv şəkildə bitərəfləşdirmək məqsədi ilə təminatlı qiymətlərdən istifadə edilməsi; bazar qiymətlərindən istifadə edilməsi əsasında girov əməliyyatlarının səmərəli mexanizminin tətbiq edilməsi. Bu, ilk növbədə kvotalar nəzərə alınmaqla məhsulun təminatlı şəkildə tədarük edilməsi ilə bağlı girov əməliyyatlarının həyata keçirilməsinə istiqamətləndirilir. Məlum olduğu kimi bazar münasibətlərinin formalaşması və səmərəli fəaliyyəti üçün ən mühüm amillərdən biri rəqabət mühitinin təmin edilməsidir. Bu cəhətdən bazar münasibətləri məhsulların istehsalçıdan istehlakçıya qədər bütün mərhələlərdə sərbəst hərəkət imkanlarını özündə əks etdirir.

Aqrar sahədə struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi zamanı bütövlükdə istehsal və emal qurumları arasında qarşılıqlı inteqrasiya münasibətlərinin təmin edilməsi də mühüm əhəmiyyətə malik olan amillərdən biridir. Bu baxımdan aqrar-ərzaq kompleksini

bir-birilə qarşılıqlı əlaqəyə malik olan beş ünsürün toplusu kimi xarakterizə etmək mümkündür: aqrar-ərzaq kompleksinin maddi-texniki resurslara olan tələbatını təmin etmək üçün istehsal vasitələrinin istehsalı; aqrar-ərzaq kompleksinin kənd təsərrüfatı xammalına, eləcə də əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatını ödəmək üçün kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı; kənd təsərrüfatı xammalları əsasında istehlak məhsullarının istehsalı; geniş təkrar istehsal prosesinin bütün mərhələlərində istehsalçılara istehsal-texniki və texnoloji xidmət göstərilməsi; son məhsulların reallaşdırılması.

Müasir şəraitdə kənd təsərrüfatında struktur dəyişiklikləri həm istehlakçıların, həm də emal müəssisələrinin maraqlarına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Kənd təsərrüfatında baş verən struktur dəyişikliklərinin istehlakçıların maraqlarına təsiri onunla bağlıdır ki, bu sahə əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsində əhəmiyyətli rol oynayır və yuxarıda qeyd edildiyi kimi bir sıra məhsullardan məhz əhalinin birbaşa istehlakında istifadə edilir. Bundan əlavə kənd təsərrüfatında istehsal edilən xammal emal müəssisələrinin istifadəsinə verilir və odur ki, struktur dəyişikliklərinin nəticəsi bütün hallarda emal müəssisələrinin fəaliyyətinə öz təsirini göstərir. Bundan əlavə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların fəaliyyətinin nəticələri sahələrarası balansın şərtlərini xarakterizə edir. Odur ki, müasir şəraitdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının maliyyə nəticələrinin yaxşılaşdırılması bütövlükdə həm istehlakçıların tələbatının ödənilməsi, həm də emal müəssisələrinin davamlı inkişafının təmin edilməsi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Kənd təsərrüfatında struktur dəyişikliklərinin səmərəliliyi bu sahə məhsulları istehsalçıları tərəfindən istehsal edilən məhsulların həcmnin artırılmasına və maya dəyərinin aşağı salınmasına yönəldilmiş fəaliyyətlə də xarakterizə olunur. Nəticə etibarilə məhsul vahidinə çəkilən xərclərin aşağı salınması və bütövlükdə daxili bazarda yerli istehsalın xüsusi çəkisinin yüksəldilməsi kənd

təsərrüfatında struktur dəyişikliklərinin müvəffəqiyyəti kimi xarakterizə edilə bilər.

Təcrübə göstərir ki, struktur dəyişikləri prosesində kənd təsərrüfatında istehsalın ixtisaslaşdırılması və təmərküzləşdirilməsi də ön plana çəkilməlidir və bütün bunlar struktur dəyişikliklərinin müxtəlif mərhələlərində nəzərə alınmalıdır. Formalaşmaqda olan milli iqtisadiyyatda bazar münasibətlərinin hakim mövqe tutması aqrar sahədə məhsul satışı və təchizat problemlərinin aktuallaşması ilə xarakterizə olunur. Belə ki, yeni istehsal münasibətləri şəraitində məhsulun satışı və təchizat prosesləri demək olar ki, kommersiya reallıqlarına söykənir. Bu prosesdən yerli məhsul istehsalçılarının bəhrələnməsi daxili və xarici bazarı öyrənən marketing xidmətlərinin təşkilindən bilavasitə asılıdır. Bu isə öz növbəsində daxili və xarici bazar konyunkturunda baş verən dəyişikliklərin istehsala təsiri nəticəsində onun strukturunda baş verən dəyişikliklərin səmərəli şəkildə araşdırılması ilə sıx bağlıdır. Eyni zamanda bazarın tələbindən asılı olaraq istehsal istiqamətinin müəyyənləşdirilməsi istehsal-satış prosesinin səmərəliliyinin əsas şərti hesab edilir. Odur ki, istehsalın diversifikasiya əsasında şaxələndirilməsinin həyata keçirilməsi hazırda ən vacib tədbirlərdən biri kimi özünü göstərməkdədir.

1.2. Aqrar sahədə diversifikasiya anlayışı ilə bağlı nəzəriyyələr

Diversifikasiya aqrar sahədə istehsalın təşkilinin əsas formalarından biri kimi iqtisadi cəhətdən daha səmərəli istehsal sahələrinin müəyyən edilməsi və inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutan mühüm iqtisadi proses kimi özünü göstərir. Diversifikasiya eyni zamanda müəssisələrin onlar üçün yeni olan, ənənəvi istehsal sahələri ilə yanaşı çoxsahəli komplekslərə çevirən fəaliyyət sahələrini də xarakterizə edir. Bu zaman xüsusilə əsas istehsal ilə bağlı olmayan fəaliyyət sahələrinin yaradılmasına üstünlük verilməsi nəzərdə tutulur.

İqtisadi ədəbiyyatda diversifikasiyanın aşağıdakı istiqamətləri fərqləndirilir:

- konsentrik – mövcud olan texnologiya ilə və müəssisədə əvvəllər də istifadə edilən xammal və materiallar əsasında yeni növ məhsul istehsalını əks etdirir;

- şaquli – müəssisə əvvəllər kənddən aldığı məhsulu indi özü istehsal edir;

- üfqi – mövcud texnologiyayı dəyişmək və ya yeni texnologiya hazırlamaqla yeni məhsul istehsalı həyata keçirilir;

- korporativ – yeni istehsal və idarəetmə münasibətləri əsasında daha təkmil məhsulun yaradılması və istehsalını xarakterizə edir.

Diversifikasiyanın qeyd edilən istiqamətləri iqtisadiyyatın bütün sferaları üçün xarakterik olsa da kənd təsərrüfatının xüsusiyyətləri baxımından istehsal diversifikasiyası daha fərqli mahiyyəti ilə səciyyələnir. Bu da onun əsas istiqamətləri və növlərini müəyyənləşdirərkən araşdırmaların aparılması zamanı yeni yanaşmalar tələb edir. O cümlədən aqrar sferada həyata keçirildiyi sahə meyarı üzrə diversifikasiyanın üç formasının seçilməsini - istehsal, maliyyə və marketing - tələb edir.

Əslində qloballaşma şəraitində diversifikasiya daha dərin məzmun daşımaqla müəssisənin məhz istehsal, maliyyə və marketing sahəsində əsas fəaliyyət növü kimi özünü büruzə verir.

İstehsal diversifikasiyası müəssisələrdə müxtəlif məhsulun alınmasını və ya çeşidinin genişləndirilməsini təmin edən istehsal növlərinin müxtəlifliyini xarakterizə edir. İqtisadi ədəbiyyatda istehsal diversifikasiyasının iki növü fərqləndirilir: konkret sahə və məhsul.

Sahə diversifikasiyası müəssisədə fəaliyyətdə olan və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının bütün mərhələlərində bir-biri ilə texnoloji baxımdan bağlı olan sahələrin artırılması, eləcə də başqalarından özünün son məhsulu, istifadə etdiyi istehsal vasitələri, texnologiyası ilə fərqlənən istehsal sahələrinin inkişaf etdirilməsi ilə fərqlənir. Məhsul diversifikasiyası üçün oxşar vəziyyət konkret məhsul növü üçün xarakterikdir.

Maliyyə diversifikasiyası maliyyə fəaliyyətinin müxtəlifliyi ilə xarakterizə olunur, bu mənada müəssisə tərəfindən müxtəlif növ uzunmüddətli və qısamüddətli maliyyə qoyuluşlarını həyata keçirməklə nail olmağın mümkünlüyü özünü əhəmiyyətli şəkildə göstərir.

Marketing diversifikasiyası s tərəfindən əlverişli alqı-satqı sahələrinin yaradılması, satış kanallarının genişləndirilməsi, məhsulun bazara irəlilədilməsində çoxsaylı marketing alətlərindən istifadə edilməsi, zəruri hallarda məhsul istehsalçılarna satışdan sonra əlverişli xidmət növlərinin təşkili ilə fəaliyyəti özündə ehtiva edir.

Məhsul və istehsal diversifikasiyasına dair nəzəriyyələr dünyanın əksər ölkələrində keçən əsrin 50-ci illərindən etibarən istehsalın iqtisadi səmərəliliyində müxtəlif istiqamətli dəyişikliklər şəraitində özünə yer tapmağa başlamışdır. 60-70-ci illərdə diversifikasiya tədqiqatları ilə ilk olaraq M.Qort və E.Esinara məşğul olmuşlar. Sonralar bu istiqamətdə V.Alqin, V.Şarp, B.Kraskov və başqaları tədqiqat aparmışlar. Qeyd edilənlərə baxmayaraq diversifikasiya istiqamətindəki fəaliyyət lazımı səviyyədə tam və sistemli elmi-təcrübəvi nəticələrlə yekunlaşmamışdır. Bu problem xüsusilə kifayət qədər riskli sahə olan kənd təsərrüfatında, tələbatının əhalinin alıcılıq qabiliyyəti, istehlak zövqü və s.-dən asılı olaraq mütəmadi olaraq dəyişdiyi kənd təsərrüfatı məhsulları bazarındakı konyunktur dalğalanmaları baxımından özünü daha qabarıq büruzə verir. Azərbaycanca diversifikasiya məsələləri üzrə K.Aslanlı, Z.İsmayil, V.Qasımlı, R. Ağayev - İqtisadiyyatın və ixracın diversifikasiyasının qiymətləndirilməsi, S.İsmayılov - Müəssisənin diversifikasiyası strategiyası araşdırmalar aparmışlar.

Ümumiyyətlə, dünya iqtisadi ədəbiyyatında da diversifikasiyaya müxtəlif aspektdən yanaşmalara rast gəlinir. Bəzi iqtisadçılar diversifikasiyanı müxtəlif müəssisələr tərəfindən istehsal edilən əmtəə çeşidinin dəyişdirilməsi və genişləndirilməsi kimi xarakterizə edir. Diversifikasiyanın eyni vaxtda bir neçə bazara xidmət göstərən müəssisələr şəklində də izahına rast gəlinir. Bəzi iqtisadçılar isə diversifikasiyaya istehsal və mübadilə sferasında risklərin azaldıl-

ması və maliyyə dayanıqlığının yüksəldilməsi strategiyası kimi baxır.

Beləliklə diversifikasiyanın mahiyyətini ixtisaslaşma ilə əlaqəli proses olan, bazarın tələbatı nəzərə alınmaqla iqtisadi cəhətdən üstün istehsal sahələrinin müəyyənləşdirilməsinə xidmət edən strategiya kimi ümumiləşdirmək olar və təbii ki, bu strategiyayı müəyyənləşdirmədən istehsal və satışın nəticələrinin səmərəliliyindən danışmaq mümkün deyil.

Qeyd edilənlər göstərir ki, diversifikasiya mahiyyət etibarilə istehsalda struktur dəyişikliklərinin mühüm istiqamətlərindən biridir. Bu prosesdə istehsal sahələrinin və məhsulların spesifik xüsusiyyətlərinin də nəzərə alınması vacib şərtlərdən biri kimi özünü büruzə verir. İqtisadiyyatın ən mühüm sferalarından olan kənd təsərrüfatı istehsalının strukturunda baş verən dəyişikliklər son nəticə olaraq daha səmərəli istehsal sahələrinin formalaşmasını şərtləndirir. Bu baxımdan müasir şəraitdə kənd təsərrüfatının diversifikasiyasında başlıca meyllər bazar konyunkturu hesab edilə bilər. Çünki istehsalın nə dərəcədə səmərəli olması nəticə etibarilə bazarda reallaşır. Daha doğrusu, bazar konyunkturunda baş verən dəyişikliklərə müvafiq olaraq, kənd təsərrüfatı istehsalında istehsal istiqamətinin prioritetləri müəyyən edilməlidir.

Deməli kənd təsərrüfatında diversifikasiya strategiyasının formalaşması əslində bu prosesin özünün əsaslandırılmasını tələb edir. Bu baxımdan kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı ilə məşğul olan təsərrüfatlarda bazar konyunkturundan və onun tələbindən asılı olaraq diversifikasiya prosesinin iqtisadi əsaslandırılması, bu proseddən irəli gələn məsələlərin – mövcud resurslardan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi, iqtisadi cəhətdən daha üstün istehsal sahələrinin müəyyənləşdirilməsi və s. strategiyanın hazırlanmasının vacib şərtlərindəndir. Kəndli fermer təsərrüfatlarının daha iri kənd təsərrüfatı müəssisələri formasında birləşmələrinin iqtisadi stimullaşdırılması qeyd edilənlər baxımdan xüsusi əhəmiyyətlidir. Bu, öz növbəsində təbii-iqtisadi şəraitdən səmərəli istifadə etməklə əmək resursların-

dan və istehsal vasitələrindən istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinə, istehsalda istifadə edilən texnologiyaların davamlı olaraq təkmilləşdirilməsinə, istehsal təcrübəsinin yüksəlməsinə, bazar və sahələrarası inteqrasiya prosesinin dərinləşməsinə, bütövlükdə kənd təsərrüfatında dinamik inkişafa gətirib çıxara biləcək ən mühüm strategiya kimi istehsal strukturunun təkmilləşməsinə xidmət edir.

Kənd təsərrüfatında struktur dəyişikliklərinə gətirib çıxaran diversifikasiya prosesinin həyata keçirilməsində tələbatın yerli istehsal hesabına ödənilməsi imkanlarının yaxşılaşdırılması əsas məsələlərdəndir. Bu baxımdan diversifikasiya ilə bilavasitə bağlı olan kənd təsərrüfatı istehsalının ixtisaslaşmasının bazar konyunkturuna uyğunlaşdırılması, prioritet sahələrin inkişaf etdirilməsi üçün bazar infrastrukturunun yaradılması və regional mübadilə sisteminin müasir tələblərə uyğunlaşdırılması xüsusilə vacibdir.

Araşdırmalar göstərir ki, istehsal sahələrinin strukturundakı dəyişikliklər əksər hallarda kortəbii şəkildə baş verir, belə kortəbii-lik-pərakəndə qərarların qəbulu müəyyən risklərlə müşayiət olunur. Halbuki, bazar münasibətləri şəraitində kənd təsərrüfatında yenidən ixtisaslaşmanın - diversifikasiyanın başlıca meyilləri qeyd edildiyi kimi bazar konyunkturu hesab olunur. Konkret olaraq bazar konyunkturunda baş verən dəyişikliklərə müvafiq olaraq, kənd təsərrüfatı istehsalının diversifikasiyasının prioritetləri müəyyən edilir. Deməli, struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsində bazarda tələbatın yerli istehsal hesabına ödənilməsi imkanlarının yaxşılaşdırılması əsas məsələlərdəndir. Bu baxımdan kənd təsərrüfatı istehsalının bazar konyunkturuna uyğunlaşdırılması və iqtisadi cəhətdən daha səmərəli istehsal sahələrin inkişaf etdirilməsi üçün daha təkmil mübadilə sisteminin formalaşdırılması zəruridir.

Araşdırmalar göstərir ki, diversifikasiya müəssisələrin iqtisadi strategiyasına əsaslanan kənd təsərrüfatı istehsalının ixtisaslaşması, istehsalın inkişafının obyektiv qanunauyğunluğu kimi şərtlənməklə məhsul istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinin və əmək məhsuldarlığının artırılmasının başlıca vasitəsidir. Qeyd et-

mək lazımdır ki, ictimai əmək bölgüsü prosesi iqtisadiyyatın bütün sahələrinə, o cümlədən kənd təsərrüfatına xarakterik olan cəhətlərdən biridir. İctimai əmək bölgüsü kənd təsərrüfatı istehsalının spesifik xüsusiyyətləri, geniş təkrar istehsal prosesinin iqtisadi və təbii qanunauyğunluqlarından irəli gəlir. Geniş təkrar istehsal prosesinin iqtisadi və təbii qanunauyğunluqları, öz növbəsində kənd təsərrüfatında ictimai əmək bölgüsünün səviyyəsinə, həmçinin istehsalın ixtisaslaşma səviyyəsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Məhsuldar qüvvələrin inkişaf səviyyəsi yüksəldikcə, təbii ki, əməyin ixtisaslaşması və bölüşdürülməsi də kifayət qədər dərinləşir. İctimai əmək bölgüsü əsasında iqtisadiyyatın bütün sahələrində elmi-texniki tərəqqini həyat keçirmək mümkündür. Bu proses əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinə, istehsalda istifadə edilən texnologiyaların davamlı olaraq təkmilləşdirilməsinə, istehsal təcrübəsinin yüksəlməsinə və davamlı olaraq ictimai istehsalın genişlənməsinə gətirib çıxarır. Beləliklə, ictimai əmək bölgüsünün inkişafı, nəticə etibarilə istehsalın fasiləsiz şəkildə təşkilini və təkmilləşdirilməsini şərtləndirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ictimai əmək bölgüsü istehsalın ixtisaslaşması ilə şərtlənir. İstehsalın ixtisaslaşması, nəticə etibarilə ayrı-ayrı regionların təbii-iqtisadi şəraitindən səmərəli istifadə edilməsinə, əmək resurslarından və istehsal vasitələrindən istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə xidmət edir. Araşdırmalar göstərir ki, istehsalın ixtisaslaşması keyfiyyət və kəmiyyət xüsusiyyətlərinə malikdir. Kənd təsərrüfatının ixtisaslaşmasının keyfiyyət tələbləri, sahələrin tərkibi və onlar arasında əlaqə ilə səciyyələnir. Kəmiyyət baxımından istehsalın ixtisaslaşması qarşılıqlı əlaqəyə girən sahələr arasındakı proporsiyaların həcmindəki nisbəti səciyyələndirir. Beləliklə, ixtisaslaşmanın hər iki tərəfi üçün səciyyəvi cəhət, müəyyən həcm və proporsiyalara malik olması və sahələrin tərkibinə xas olan proporsiyalar arasındakı nisbətin təmin edilməsindən ibarətdir. Sahələr arasındakı əlaqənin davamlı xarakter daşması, kənd təsərrüfatının sahələrarası inteqrasiya prosesinin dərinləşməsinə və kənd təsərrüfatında inkişafın dinamik xarakterinə əlverişli şərait yaradır.

Qeyd etmək lazımdır ki, sahələr arasındakı qarşılıqlı əlaqələr və proporsiyalar dəyişkən xarakterə malikdir. Bu işə ixtisaslaşma prosesinin aktuallığını şərtləndirir və kənd təsərrüfatının inkişafının hər bir mərhələsində təsərrüfat subyektlərinin qarşılıqlı əlaqələrinin obyektiv xarakterini özündə əks etdirir. Deməli, bu proses məhz istehsal diversifikasiyasının prioritetliyini şərtləndirir.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsində kənd təsərrüfatı məhsuldar qüvvələrin inkişaf səviyyəsindən və diversifikasiyanın dərinləşməsi prosesindən bilavasitə asılıdır, bunlar işə son nəticədə ixtisaslaşma formalarının dəyişməsinə gətirib çıxarır. Beləliklə, kənd təsərrüfatı istehsalının ixtisaslaşmasında baş verən dəyişiklikləri nəzərə almadan, kənd təsərrüfatında məhsuldar qüvvələrin və texniki tərəqqinin inkişaf istiqamətlərini müəyyən etmək mümkün deyil.

Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir ölkənin təbii-iqtisadi potensialı aqrar istehsal diversifikasiyasının əhəmiyyətli amil kimi çıxış edir. Bu baxımdan təbii-iqtisadi şəraitin ölkənin ayrı-ayrı rayonlarında müxtəlif olması kənd təsərrüfatı istehsalı üçün də fərqli proseslər yaradır. Təbii-iqtisadi bölgələr üzrə kənd təsərrüfatının səmərəli yerləşməsi, məhsul istehsalının artırılmasına və eləcə də məhsul istehsalının istehsal xərcləri baxımından ucuz başa gəlməsinə əlverişli şərait yaradır. Kənd təsərrüfatı istehsalının yerləşməsinin bu cür xüsusiyyəti nəticə etibarilə torpaq, material, maliyyə və əmək resurslarından səmərəli istifadə edilməsinə şərait yaratmaqla məhsulun daşınması ilə bağlı xərclərin ixtisar edilməsinə gətirib çıxarır.

Kənd təsərrüfatının yerləşməsi ölkə ərazisi üzrə geniş təkrar istehsalın bütün amillərinin səmərəli şəkildə bölgüsündə də əhəmiyyətli rol oynayır. Təbii ki, bunlar ayrı-ayrı sahələrdə iqtisadi inkişafa xidmət etməklə, aqrar sahədə tələbatın yerli istehsal hesabına ödənilməsi ilə nəticələnir. Beləliklə, kənd təsərrüfatı istehsalının səmərəli yerləşməsi bazar konyunkturu əsasında yenidən ixtisaslaşmaya, aqrar sahədə özünü təminat səviyyəsinin yüksəlməsinə, həmçinin daxili və xarici bazara çıxarılan məhsulların rəqabətə davamlılığının yüksəldilməsinə xidmət edir.

Məlum olduğu kimi kənd təsərrüfatı istehsalı ilə məşğul olan hər bir iqtisadi rayonun özünəməxsus təbii və iqtisadi şəraiti mövcuddur və bu amil istehsalın yerləşməsinə əhəmiyyətli təsir göstərir. İnkişaf etmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatı istehsalının əlverişli iqtisadi rayonlarda yerləşdirilməsi nəticəsində bir sıra iri təsərrüfatlar formalaşmışdır. Həmin təsərrüfatlar aqrar sahədə, eləcə də daxili və xarici bazarlarda əhəmiyyətli xüsusi çəkiyə malikdir. Təbii ki, iri təsərrüfatların yaradılması məhsul istehsalına çəkilən xərclərin aşağı salınmasına səbəb olmaqla məhsuldarlığın yüksəldilməsində, növbəli əkin sisteminin tətbiqində əhəmiyyətli rol oynamışdır. İri təsərrüfatların şəhərətrafi ərazilərdə yerləşməsi məhsulların daşınması şərtlərinin yüngülləşdirilməsinə də səbəb olur. Belə şəraitdə məhsulların tez xarab olması kimi xüsusiyyətlərindən kənarlaşması mümkün olur.

Göründüyü kimi, ixtisaslaşdırılmış təsərrüfatlar bir qayda olaraq özünəməxsus üstünlüklərə malik olmaqla yüksək əmək məhsuldarlığına nail olmağa, maddi-texniki vasitələrdən səmərəli istifadəyə və məhsul istehsalının genişləndirilməsinə əlavə stimula yaraşdır. İstehsalın ixtisaslaşmasının üstünlüklərini şərtləndirən ən mühüm amillərdən biri də təmərküzləşmə prosesinin yüksək olması nəticəsində elmi və qabaqcıl təcrübənin tətbiq edilməsi imkanlarının kifayət qədər genişlənməsidir. Bu, istehsal prosesinin mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılmasına əlverişli şərait yaratmaqla əməyin təşkilinin mütərəqqi formalarının tətbiqini, yeni texnologiyaların və ixtisaslaşmış kadrların istehsalda istifadəsini və bütövlükdə geniş təkrar istehsal prosesinin müvəffəqiyyətini şərtləndirən başlıca amillərdən birinə çevrilir.

Ümumiyyətlə, yenidən ixtisaslaşmanın – diversifikasiyanın inkişaf etdirilməsi bazar konyunkturunda baş verən dəyişikliklərin nəzərə alınması şərti ilə iri təsərrüfatların yaradılmasında mülkiyyət formasından asılı olmayaraq hər bir təsərrüfata bərabər şərait yaradılmasını nəzərdə tutan səmərəli, iqtisadi və hüquqi mexanizmin yaradılmasını tələb edir.

Bazar təsərrüfatçılıq sisteminin ən mühüm xüsusiyyətlərindən birinin təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi müstəqilliyinin təmin edilməsi olduğunu nəzərə alsaq istehsalın daha təkmil təşkilini və iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsini diversifikasiya prosesində ən vacib şərtlərdən biri kimi qeyd etmək olar. Odur ki, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının iqtisadi imkanlarının və istehsalın diversifikasiyasını genişləndirilməsinə yönəldilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi aktuallığını kəskin şəkildə göstərir.

Kənd təsərrüfatında istehsalın diversifikasiyasının nəticələrini təbii, iqtisadi və sosial amillər kimi təsnifləşdirmək mümkündür. Elmi-texniki tərəqqinin ən yeni nailiyyətlərinin istehsalda tətbiqinin genişlənməsi və kənd təsərrüfatında sənaye sahələrinin inkişaf səviyyəsinin yüksəlməsi hallarında belə kənd təsərrüfatında təbii amillər kifayət qədər hakim mövqə tutmaqdadır. Təbii amillər kənd təsərrüfatında istehsalın diversifikasiyasını şərtləndirməklə məhsul istehsalının həcminə və kənd təsərrüfatında çalışan əmtəə istehsalçılarının gəlirlərinin səviyyəsinə təsirsiz ötüşür. Bu baxımdan kənd təsərrüfatı istehsalının diversifikasiyasını şərtləndirən amilləri ümumi şəkildə aşağıdakı kimi qiymətləndirmək mümkündür:

- bioloji və iqtisadi proseslərin qarşılıqlı əlaqəyə malik olması həm bitkiçilik, həm də heyvandarlıqda təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinə obyektiv surətdə təsir göstərmək imkanlarını şərtləndirir;

- çoxsaylı amillər və onların spesifikliyi kənd təsərrüfatı istehsalının nəticələrinə əhəmiyyətli təsir göstərməklə istehsal potensialının elementlərindən səmərəli istifadə edilməsini özündə birləşdirir;

- təbii-iqlim amillərinin mövcudluğu kənd təsərrüfatı istehsalının yerləşməsində və ixtisaslaşmasında həlledici təsirə malikdir;

- iş müddəti ilə istehsal dövrü arasındakı əlaqənin fərqli xarakter daşması istehsalda mövsümlük amilinin üstünlük təşkil etməsinə gətirib çıxarır;

- kənd təsərrüfatında bioloji amillər mühüm rol oynamaqla heyvandarlıqda canlı orqanizmlər, istehsalın hərəkətverici qüvvəsi kimi çıxış edir.

Göründüyü kimi təbii amillər - iqlim, torpağın münbitliyi, relyef və s. kənd təsərrüfatında sistem formalaşdıran amillər kimi çıxış edir. Həmin amillər kifayət qədər aşağı dinamikliyə malikdir, istehsal və satış prosesində risklərin yaranmasını şərtləndirən əsas amillərdən biri kimi çıxış edir, onların müxtəlifliyi və istifadə dərəcəsi kənd təsərrüfatı istehsalında, bütövlükdə aqrar-sənaye sferasında struktur dəyişikliklərinin əsasını təşkil edir. Kənd təsərrüfatının inkişafına təbii-iqlim şəraitinin təsiri bölgələr və sahələr üçün fərqli xarakter daşıyır. Qeyd etmək lazımdır ki, təbii, iqtisadi və sosial amillərin kifayət qədər diferensial xarakter daşması diversifikasiyanın sahə strukturuna təsirini şərtləndirir.

Kənd təsərrüfatı istehsalının diversifikasiyasının elmi cəhətdən əsaslandırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdəndir və bu, nəticə etibarilə təbii amillərin təsiri fonunda dəyişən iqtisadi amillərə kifayət qədər dinamik reaksiya göstərilməsini şərtləndirir. Ümumiyyətlə, təbii amillərin təsiri ilə istehsalın strukturunda köklü dəyişikliklər baş verir. Bu, öz növbəsində əsas növ kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı üzrə ixtisaslaşdırılmış bölgələrin formalaşdırılmasına gətirib çıxarır. Konkret təbii şərait daxilində kənd təsərrüfatı istehsalının diversifikasiyasının dərinləşməsi, yüksək rentabelli fəaliyyət göstərən sahələrin və təsərrüfatların inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır.

Göstərilənləri ümumiləşdirərək aqrar sahədə istehsal diversifikasiyasının səmərəli nəticələrə gətirib çıxara biləcək aşağıdakı istiqamətlərini qeyd etmək olar:

- diversifikasiya strategiyasının formalaşması aqrar sahə müəssisələrinə istehsal prosesinə başlamazdan əvvəl iqtisadi cəhətdən daha səmərəli sahələri müəyyənləşdirməyə imkan verir;

- diversifikasiya strategiyası bazar konyunkturunda baş verən dəyişikliklərə çevik reaksiya imkanlarını artırmaqla bazar haqqında məlumatların – tələb və təklifin, rəqabət mühitinin, qiymətlərin səviyyəsinin, alıcılıq qabiliyyətinin, istehlakçıların zövqünün və s. toplanması və sistemləşdirilməsinə əlverişli şərait yaradır;

- diversifikasiya prosesi ənənəvi istehsal sahələri ilə yanaşı kənd təsərrüfatı istehsalçılarına bazarın tələbinə uyğun yeni növ məhsul istehsalı ilə məşğul olma vərdiş və bacarığının formalaşmasına şərait yaradır. Bu öz növbəsində istehsalın təşkili və idarə edilməsi məsələlərinə də yeni yanaşma intellektinin inkişafını şərtləndirir;

- iqtisadi cəhətdən daha üstün istehsal sahələrini müəyyənləşdirməyə imkan verən diversifikasiya prosesi istehsal və satışın nəticələri ilə bağlı riskləri əvvəlcədən “sığortalamaqla” müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının təminatçısı qismində çıxış etmiş olur;

- diversifikasiya prosesi rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalı baxımından innovasiyaların istehsala cəlb edilməsinin stimullaşdırıcı amilinə çevrilir;

- diversifikasiya istehsalla bazar, istehsalçılarla istehlakçılar, tələblə təklif arasında əlaqəni tənzimləyən mühüm bir strategiya kimi kənd təsərrüfatı müəssisələrinin iqtisadi inkişafının təkanverici mexanizmi rolunu oynaya bilir.

Fəsil 2.

GƏNCƏ-QAZAX İQTİSADI RAYONU ÜZRƏ KƏND TƏSƏRRÜFATI MÜƏSSİSƏLƏRİNİN RESURS POTENSIALI

2.1. Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin resurs potensialı və ondan istifadənin səmərəliliyinə təsir edən amillər

Kənd təsərrüfatında torpaq, su, əmək, maliyyə və təşkilati-iqtisadi resurslardan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsi aqrar resurs bazarının tənzimlənməsi istiqamətlərinin əsaslandırılması baxımından xüsusi aktuallığa malikdir. Əslində aqrar sahədə inkişafın başlıca istiqaməti intensivləşmə və bu əsasda resurs qoruyucu fəaliyyət mühitinin formalaşdırılmasıdır. Əhali artımı, torpaqların münbitliyinin azalması, kənd təsərrüfatı məhsulunun enerji tutumunun yüksəlməsi və bir sıra analoji dinamika resurslardan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi prioritetlərini əsaslandırarkən iqtisadi və ekoloji meyarların birgə nəzərdən keçirilməsini zəruri şərti kimi qarşıya qoyur.

İntensiv inkişaf amillərinin dəstəklənməsi hesabına məhsul istehsalının artırılması ətraf mühitin mühafizəsi tələbləri ilə, müəyyən qədər məhdudlaşsa da, son nəticədə bu nizamlama ölkənin təbii-resurs potensialından daha səmərəli istifadə üçün, istisnasız olaraq əlverişli mühit formalaşdıracaqdır.

Torpaq resurslardan istifadə səmərəliliyinin yüksəldilməsi, ilk növbədə münbitliyin bərpasını və bu məqsədlə irriqasiya və meliorasiya tədbirlərinin hərtərəfli əsaslandırılmasını və ən yeni texnoloji bazada həyata keçirilməsinə zərərli tutur ki, bu da öz növbəsində digər prioritet torpaq və su resurslarından səmərəli istifadəyə yönəlmiş layihələrin bütün parametrlərinin birgə reallaşdırılmasıdır. Belə ki, aqrotexniki tələblərə riayət olunması, mineral gübrələrdən istifa-

də rejiminin optimallaşdırılması, şoranlaşmış torpaqların yuyulması, əkin dövriyyəsinin elmi təşkili kimi torpaqların münbitliyinin bərpasına yönəlmiş tədbirlər, bilavasitə su resurslarından istifadənin səmərəliliyindən asılıdır.

Torpaq eroziyasının qarşısının alınması kənd təsərrüfatı istehsalında texniki vasitələrdən istifadə rejiminin müvafiq tənzimlənməsinə daha ciddi yanaşma tələb edir. İntensiv suvarma texnologiyasından istifadə dik yamaclarda humusun yuyulub getməsinə, ağır texnikanın əkin sahələrində gedişlərinin məhdudlaşdırılmaması torpağın üst qatının bərkiməsinə səbəb olur və i.a.

Sənaye mərkəzlərinin və böyük şəhərlərin, turizm və istirahət obyektlərinin ərazilərinin genişlənməsi, şəhərsalmanın tənzimlənməsindəki liberal reqlamentlər kənd təsərrüfatına yararlı ərazilərin dövriyyədən çıxması ilə nəticələnir.

Qlobal miqyasda problemə çevrilmiş adambaşına kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrinin azalması faktına qarşı görülən tədbirlər kompleksində aşağıdakılara prioritetlik verilməlidir:

- böyük şəhərlərin və sənaye mərkəzlərinin inkişaf planlarının hazırlanması zamanı ətraf ərazilərdə kənd təsərrüfatı istehsalçıları üçün mənafeyinin ön plana çəkilməsi. İlk baxışda mübahisə doğurmayan bu müddəaya, təcrübədə, xüsusilə şəhərsalma təcrübəsində demək olar ki, riayət olunmur. Şəhərətəfi ərazilərin tikinti, nəqliyyat, rabitə, enerji təminatı, kommunal xidmətlər və digər məqsədlərlə pərakəndə istifadəsi, arada qalan kiçik ölçülü kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlardan aqrar məqsədlərlə istifadəni qeyri-mümkün edir. Belə ki, suvarma üçün uzun illər yaradılmış az-çox yararlı sistem sənaye müdaxilələri nəticəsində pozulur, antropogen təzyiqlər artır, mövcud su hövzələrinin çirklənməsi istifadəni qeyri-mümkün edir.

Sudan istifadə texnologiyalarının təkmilləşdirilməsi zamanı torpaq örtüyünün mühafizəsi və keyfiyyətinin yüksəldilməsi, su ehtiyatlarından qənaətlə istifadə və yaxın su hövzələrinin çirkləndirilməməsi meyarları diqqət mərkəzində olmalıdır. Mütərəqqi suvarma texnologiyaları nəinki prosesin bütünlükdə avtomatlaş-

dırılmasını, həmçinin suvarma prosesinə nəzarətin belə, başdan-başa avtomatlaşdırılmasını nəzərdə tutur. Müvafiq texnologiyaların qurulması və tətbiqi rejiminin optimallığının təmin edilməsi böyük miqdarda maliyyə vəsaiti tələb edir. Odur ki, su resurslarından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin əsas şərti mütərəqqi suvarma texnologiyalarının tətbiqinin maliyyələşməsinin səmərəli mexanizminin işlənilməsi hazırlanmasıdır.

Resursların real qiyməti onların istifadəsi prosesində şəffaflığın artırılması üçün zəruri ilkin şərtidir. Məsələ ondadır ki, torpaq və su resursları bazarının formalaşdığı şəraitdə real və cari qiymətlər arasında fərqlər alqı-satqı münasibətlərinin sivil təkamülünü ləngidir. Problemin həlli bank-maliyyə sistemində sağlamlaşdırıcı tədbirlərin kompleksliyini, kənd təsərrüfatının obyektiv xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla girov mexanizminin təkmilləşdirilməsini, torpaq və qiymətli kağızlar bazarının bir-birinə qarşılıqlı nüfuz etməsinin fəal surətdə dəstəklənməsini tələb edir. Sadalanan tədbirlərin ümumi proqram çərçivəsində həyata keçirilməsi imkanlarının qiymətləndirilməsi və reallaşdırılmasına prioritetlik verilməsi məqsəddəuyğundur.

Bazar münasibətlərinin formalaşmasının hazırkı mərhələsində sahibkarlıq amili aqrar sahədə resurs bazarının iştirakçılarının səfərbər edilməsində mühüm rol oynayır. Resurslardan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsində, sivil aqrar resurs bazarının təşəkkülündə həlledici istiqamətlərdən biri, bəlkə də birincisi innovasiyaların stimullaşdırılması, innovasiyalı inkişaf potensialının reallaşdırılmasıdır.

Resurslardan səmərəli istifadənin innovasiyalı istiqaməti intensiv aqrotexnologiyaların, mütərəqqi təsərrüfatçılıq formalarının, resursqoruyucu üsulların geniş tətbiqini nəzərdə tutur. Resursqoruma müasir aqrar sahənin inkişaf xətti olmaqla kənd təsərrüfatı məhsulunun istehsaldan son istehlakçıya qədər çatdırılmasının bütün mərhələlərində innovasiyalı yanaşma sayəsində mümkündür. Aqrar istehsalın texniki vasitələrlə təminatı, maşın və avadanlıqların optimal kompleksləşdirilməsi, avtomatlaşdırılmış aqroemal xətlə-

rinin təşkili və istismarı, yüksək məhsuldarlığa malik kənd təsərrüfatı bitki və heyvanlarının yetişdirilməsi və rayonlaşdırılması, məhsul satışının ən qabaqcıl üsullarının mənimsənilməsi və digər bu kimi böyük maliyyə tutumlu layihələrin həyata keçirilməsi kəskinləşən rəqabət şəraitinə uyğun təsərrüfatçılığın zəruri şərtləridir.

Son illər informasiya iqtisadi inkişafın mühüm resursu kimi iqtisadi dövriyyədə, birmənalı olaraq, qəbul edilir. İnformasiya resursu olmaq etibarı ilə spesifik cəhətləri, onun yaranması, yayılması və istifadəsi, digər resursların təkrar istehsal fazalarına uyğun olmaqla milli iqtisadiyyatın, o cümlədən aqrar iqtisadiyyatın inkişafında həlledici rol oynamaqdadır. İdarəetmənin və texnoloji proseslərin informasiya və texniki təminatını nəzərdə tutan informatlaşdırma, qabaqcıl xarici təcrübədən göründüyü kimi, kənd təsərrüfatında resursqoruma baxımından geniş imkanlara malikdir. Belə ki:

- resursların çoxtəyinatlı istifadəsi barədə zəruri informasiyaya malik olan aqrar istehsalçı və emalçı bazarın konyunkturuna uyğun daha çevik hərəkət etmək imkanı qazanır;

- aqromarketing tədqiqatları əmtəlik kənd təsərrüfatı istehsalını genişləndirmək və tələb-təklif nisbətinə vaxtında reaksiya vermək üçün ilkin şərait yaradır;

- kənddən vəsait cəlb edilməsi alternativlərini müqayisəli qiymətləndirməklə aqrar sahibkar, ailə kəndli təsərrüfatı başçısı istehsalı genişləndirmək istiqamətində düzgün qərar qəbul edir;

- risklərin qiymətləndirilməsi və aradan qaldırılması üçün aqrar istehsalçının profilaktik tədbirlər görmək imkanları artır və i.a.

Qeyd etməliyik ki, resurslardan səmərəli istifadə kənd təsərrüfatı istehsalçısı, emalçısı, təchizatçısı və lizinq verən tərəfindən risklərin elmi əsaslandırılmış menecmenti şəraitində mümkündür. Əks halda aqrar resurslar bazarında dayanıqlı müvazinətin əldə edilməsi və sivil bazar texnologiyalarının inkişafı ciddi problemlərlə üzləşir. Bu baxımdan resurs bazarında sanballı tərəf-müqabillər kimi iştirak edən kənd təsərrüfatı texnikası istehsalçıları və aqroemal müəssisələri arasında münasibətlər diqqətəlayiqdir.

Müstəqilliyin ilk illərində aqroemal müəssisələrinin əksəriyyətinin öz fəaliyyətini dayandırması və uzun müddət resurs bazarından çıxması maddi-texniki təminatla məşğul olan qurumların kənd təsərrüfatı məhsulları emalçıları ilə tərəfdaşlığının inkişafını əhəmiyyətli surətdə ləngitdi. Aqrar islahatın sonrakı gedişində aqroemal sahəsində təcridi canlanmanın əsaslı modernləşmə ilə müşayiət olunmaması səbəbindən maddi-texniki resurslar bazarında kənd təsərrüfatı layiqli yer tutmadı. Nəticədə aqrar resurs bazasının müvafiq seqmentində emal müəssisələrinin tələbi formalaşdırmaqda qeyri-fəal mövqeyi, onların maddi-texniki bazanı əsaslı surətdə və münasib qiymətlərlə yeniləşdirmək imkanlarını məhdudlaşdırdı. Aqrar resurs bazasının, xüsusilə onun maddi-texniki resurslar seqmentinin yaxın tarixinə bu qısa ekskursu davam etdirməklə, hazırda kənd təsərrüfatı texnikası bazarında təklif edilən istehsal-texniki təyinatlı vasitələrin ümumi inkişaf strategiyasına cavab verməməsinin səbəbini izah etmək olar.

İstehsal vasitələri ilə mövcud təminatı əməyin təşkili, kənd təsərrüfatı sahəsində qazanılmış təcrübə bazasında yetişdirilə bilən məhsulun miqdarı kimi səciyyələndirən potensial məhsul sadalanan göstəricilər sırasında ən yüksək qiymətə malikdir. Ərzaq resurslarının hərəkəti zamanı baş verən itkilər həmin resursların yeridilməsi prosesini şərtləndirən bütün amillərin bu və ya digər dərəcədə təsirinə nəticəsidir. Bununla belə, təhlil zamanı itkilərə səbəb olan əsas amillərlə kifayətlənmək lazım gəlir. Aparılmış tədqiqatlara əsaslanaraq məhsulun son istehlakçıya doğru hərəkətinin ayrı-ayrı mərhələlərində itkini şərtləndirən əsas amillər qrupunu müəyyənləşdirməyə çalışaq.

Aqrotexniki tələblərə riayət olunması dərəcəsindən və istehsalın maddi-texniki təminatının mövcud səviyyəsindən asılıdır. Hazır bitkiçilik məhsulunun yığılması prosesinin təşkili səmərəliliyi müəyyənləşdirən başlıca amildir. Eyni zamanda aydındır ki, məhsul yığımında itkilərin miqdarı kənd təsərrüfatı bitkilərinin becərilməsinin bütün dövrü ərzində görülən işlərin keyfiyyətindən, xüsusilə əkin dövründə məhsulun maşınla yığılması tələblərinin nəzərə alın-

ması səviyyəsindən asılıdır. Odur ki, bioloji və yığılmış məhsulun miqdarı arasındakı fərqin azaldılması tədbirlərini əsaslandırmaq üçün yığımın səmərəliliyinə təsir edən amillər, bu və ya digər dərəcədə nəzərə alınmalıdır.

Yığılmış və infrastrukturdan keçmiş məhsulun miqdarı arasındakı fərq, başqa sözlə, bu iki mərhələnin qovşağında yol verilmiş itki əsasən daşınma və saxlama prosesinin payına düşür. Başqa sözlə, daşınma, saxlama, qablaşdırma mərhələsindən keçmiş məhsulla emal edilərək əhaliyə satılmış məhsul arasındakı fərq, aqro-emal texnologiyalarının xarakteristikasından, aqromarketinqin və satışın səmərəliliyindən asılıdır. İstehlakda yol verilən itkilərin əhəmiyyətli hissəsi istehlaka qədərki proseslərlə, o cümlədən qablaşdırma, məhsulun yararlılıq müddətinin qısa olması ilə əlaqədardır. Əlbəttə, bu baxımdan istehlak mədəniyyətinin də rolunu danmaq olmaz.

Kənd təsərrüfatında inkişafın başlıca resursu kimi iş qüvvəsindən istifadənin səmərəliliyi makro və mikromühitin amillər kompleksindən asılıdır. Əmək resurslarından səmərəli istifadə prioritetlərini müəyyənləşdirmək üçün son iki onillikdə həmin resursların kəmiyyət və keyfiyyətində baş vermiş dəyişiklikləri, müxtəsər olaraq, nəzərdən keçirməyə ehtiyac vardır.

Əmək resurslarından istifadə və istehsalın intensivləşməsi, rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalının genişlənməsi və aqrar sahədə çalışanların gəlirlərinin artması imkanlarının reallaşması məsələlərinin sistemli araşdırılması zərurəti ortaya çıxarılmış, iqtisadi fəallığın yüksəldilməsi barədə bəzi müddəə və tövsiyələr əsaslandırılmışlar. Bununla belə, aqrar sahənin resurs bazarının formalaşması müstəvisində, yuxarıda sadalanan problemlər kifayət qədər öyrənilməmiş, bir sıra məsələlərə sırf tədqiqatçı məqsədi baxımından deyil, başqa sözlə, konkret praktiki cəhətdən münasibət bildirilmişdir.

Əmək resurslarından istifadə səmərəliliyinin yüksəldilməsinin mühüm istiqaməti ixtisaslı kadrlar hazırlığı sistemini təkmilləşdirməkdən ibarətdir. Aqrar islahat dövründə kənd təsərrüfatının intensiv inkişafında, sözün həqiqi mənasında yeni kadrların rolu

həlledicidir. İstehsalın və əməyin təşkilində aparıcı mövqe tutacaq həmin kadrlar müasir iş üsullarını dərinədən mənimsəməli, intensiv aqrotexnologiyaların tətbiqində, dərk edilən risk və qeyri-standart vəziyyətlər şəraitində əsaslandırılmış qərarlar qəbul etməli, eyni zamanda çevik manevr etmək qabiliyyətinə malik olmalıdır.

Kənd təsərrüfatı üçün ixtisaslı kadr hazırlığı və ixtisasartırma sistemində aparılan islahatın əsas istiqamətlərinin əsaslandırılması üçün bütün regionlarda aqrar sahənin inkişaf tələbləri hərtərəfli öyrənilməli, ev təsərrüfatlarının tədqiqi üzrə aparılan sorğulara müvafiq bəndlər əlavə edilməlidir. Kənd təsərrüfatının inkişaf perspektivləri baxımından kadr siyasətinin əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilərkən gəlirli fəaliyyət növlərinin artırılması və fəaliyyət inteqrasiyası imkanları qiymətləndirilməlidir.

Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafına xidmət edən məlum Dövlət Proqramı çərçivəsində kənd rayonlarında meyvə şirələri, bitki yağları, şərab və digər aqroemal məhsulları istehsalı üçün yaradılmış sənaye müəssisələri, aqrar-sənaye fəaliyyəti növlərinin inteqrasiyasının müsbət nəticələrini reallaşdırır. Bu prosesin növbəti beş ildə, daha geniş miqyasda və ixrac potensialını reallaşdırmaqla həyata keçirilməsi üçün zəmin yaradılmışdır. Həmin təməl üzərində görülməli işlərin səmərəliliyinin artırılması, kənd sənayesi şəbəkəsinin kompleks inkişafı üçün bank, kredit təşkilatları, sığorta və lizinq şirkətlərinin, daxili və xarici investorların fəaliyyətinin təşviq və koordinasiyası rəqabətə davamlı yerli istehsalı genişləndirməklə resurslardan, xüsusilə əmək və maliyyə resurslarından səmərəli istifadəni stimullaşdıracaqdır.

Kənd təsərrüfatının inkişafında, xüsusilə üzümçülük-şərabçılıqda həllini gözləyən çoxsaylı problemlər mövcuddur. Məlumdur ki, müəyyən iş vaxtında az əmək sərf etməklə, daha çox dəyər yaradılması ancaq elmi nailiyyətlərin nəticəsində mümkündür. İctimai istehsalın inkişafına elmi yeniliklər müxtəlif formada təsir göstərir. Aqrar-sənaye müəssisələrinin yaranması kənd təsərrüfatında, xüsusən üzümçülükdə elmi-texniki yeniliklərin inkişafı üçün şərait ya-

radır. Üzümçülük və şərəbçılığın spesifik xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq sahənin inkişafına elm müxtəlif yollarla təkan verir.

Aqrar bölgələr üzrə kapitala investisiya qoyuluşunun fərqli və xüsusi çəkisinin aşağı olması adambaşına investisiyanın həcmində də özünü büruzə verir. Odur ki, bu fərqlərin aradan qaldırılmasına diqqət artırılmalıdır. Bu amil kəndlərin inkişafına eyni zamanda üzümçülük rayonlarının inkişafına təkan verəcəkdir. İntestisiyaların aqrar sahəyə cəlb olunmasında müxtəlif maliyyə mənbələrindən istifadə olunması məqsədəuyğundur. Burada beynəlxalq maliyyə təşkilatlarına, gəlirli kompaniyalara, şirkətlərə, yerli sahibkarlara müraciət oluna bilər. Bununla yanaşı, regionlarda üzümçülük-şərəbçilik yarımkompleksinin inkişafı üçün, onun investisiyalaşdırılması üçün məqsədli proqramlar hazırlana bilər. Bu müəssisələrin səmərəli fəaliyyətinə əlverişli şərait yarada bilər. Fikrimizcə, investisiya qoyuluşları aşağıdakı istiqamətləri əhatə etməlidir:

- iqtisadi səmərəliliyi daha yüksək olan üzümçülüyə vəsait qoyuluşunun miqdarının artırılması;

- üzümlük və başqa çoxillik əkmələr salınmasında investisiya vəsaitinin ayrılması;

- üzümçülükdə becərmə texnikasının alınmasına, üzümçülükdə suvarma sisteminin yaxşılaşdırılmasına yönəldilən vəsaitin miqdarının artırılması;

- üzümçülükdə təsərrüfatların maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsinə yönəldilən vəsaitin miqdarının artırılması;

- şərəbçilik zavodlarının texniki cəhətdən yenidən qurulmasına sərf olunan vəsaitin ayrılması;

- təkrar istehsalın sürətləndirilməsi və əsas fondların tərkibcə yeniləşdirilməsi;

- istehsal və sosial infrastrukturunun inkişafının nəzərə alınması.

Qeyd etmək lazımdır ki, son dövrlər dövlət tərəfindən aqrar əmtəə istehsalçılarının, o cümlədən taxıl istehsalçılarının dəstəklənməsi ilə bağlı tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Bütün bunlar bazar iqtisadiyyatı şəraitində istehsalın yeni prinsiplər əsasında təşkilinə,

onun həcmnin artırılmasına, səmərəliliyin yüksəldilməsinə əlverişli şərait yaradır.

2.2. Diversifikasiya prosesində resurs potensialının qiymətləndirilməsi

Tədqiqatlar göstərir ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində aqrar-sənaye istehsalının səmərəliliyini yüksəltməyin üstünlüklərindən istifadə etmədən məhsul istehsalının artımına, onun ucuzlaşdırılmasına nail olmaq mümkün deyildir. Bu baxımdan bazar iqtisadiyyatı şəraitində kənd təsərrüfatı istehsalının səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün resurslardan səmərəli istifadəyə imkan verən aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur:

- aqrar sahənin inkişafına dair qəbul olunmuş qanunların, qanunverici və normativ sənədlərin işlək mexanizminin təkmilləşdirilməsi;

- kənd təsərrüfatı istehsalında məhsul istehsalının artımının təmin edilməsi və səmərəliliyin yüksəldilməsi məqsədilə xarici investisiyaların cəlb edilməsi;

- sənaye və kənd təsərrüfatı sahələrində qarşılıqlı münasibətlərin iqtisadi mütənəsibliyinin gözlənilməsi;

- bazar infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi və inkişafı;

- kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı ilə məşğul olan bütün müəssisələrə göstərilən xidmət sferasının yaxşılaşdırılması və onların texniki bazasının möhkəmləndirilməsi;

- istehsalçı müəssisələrlə emaledici müəssisələr arasında müqavilə münasibətlərinin tətbiqinə və təkmilləşdirilməsinə üstünlük verilməsi və onun tənzimlənməsi:

- aqrar-sənaye istehsalının idarə edilməsində, sifarişlərin götürülməsi və həcmnin müəyyənləşdirilməsində, qiymət qoymada, gəlirlərin bölüşdürülməsi və istifadə olunmasında istehsalçıların müstəqilliyinin təmin edilməsi;

- taxılçılığın, üzümçülük-şərabçılığın, heyvandarlığın və başqa sahələrin üstün inkişafının təmin edilməsi;

- emal-sənaye müəssisələrinin xammal regionlarına yaxınlaşdırılması və xammalın əsas hissəsinin ərazilərdə son məhsula çevrilməsi.

Qeyd edilən məsələlər aqrar sahədə diversifikasiya prosesi ilə birbaşa bağlı olduğundan resurslardan istifadənin səmərəliliyini əsaslandırmağı əsas məsələlərdən biri kimi ortaya qoyur.

Cədvəl 1

Goranboy rayonu üzrə kənd təsərrüfatı müəssisələrinin resurs potensialının mövcud vəziyyəti

<i>Göstəricilər</i>	<i>İllər</i>					<i>2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə faizlə və ya dəfə ilə</i>	<i>2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə faizlə və ya dəfə ilə</i>
	2010	2011	2012	2013	2014		
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>
1. Torpaq resursları ilə təmin olunma, min ha							
kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar	129,2	129,2	129,2	129,2	129,2	100,0	100,0
əkin yeri	44,6	44,6	44,6	44,6	44,6	100,0	100,0
o cümlədən, əkin sahəsi	37,2	37,0	40,5	42,7	40,5	114,8	108,9
2. Əhali, min nəfər	96,2	96,9	98,1	99,1	100,2	103,0	104,2
ondan, kənd təsərrüfatında məşğul	39,2	39,7	40,5	40,6	41,7	103,6	106,4

3. Su ilə təminat							
təbii mənbələrdən götürülən su, mln. kub m.	201,1	227,1	274,4	301,4	287,5	149,9	142,9
artezianlar, ədədlə	763	765	776	780	791	102,2	103,7
nasoslar, ədədlə	7	7	7	7	7	100,0	100,0
digər mənbələr, ədədlə	3	3	3	3	3	100,0	100,0
istifadə olunan su, mln. kub m.	164,7	199,0	221,3	246,7	241,7	149,8	146,8
ondan, suvarmaya və kənd təsərrüfatına	163,8	187,5	219,7	244,9	239,7	149,5	146,3
4. Texnika ilə təminat, ədədlə							
-traktor	60	43	40	37	42	61,7	70,0
-kombayn	41	35	28	30	33	73,2	80,5
-kotan	65	51	49	46	44	70,8	67,7
-toxumsəpən	13	6	49	33	31	2,5 dəfə	2,4 dəfə
-kultivator	18	14	16	11	12	61,1	66,7
-otbiçən	12	11	11	7	8	58,3	66,7
-sıxıb bağlayan	35	33	39	42	39	120,0	111,4
5. Maliyyə resursları, min man.							
-investisiyalar	72485,2	86194,1	58779,9	55843,4	56789,5	77,0	78,3
-kreditlər	543,0	6546,2	4264,3	13148,7	12457,3	24 dəfə	22 dəfə
-müəssisənin gəlirləri	44780,7	48548,0	113637,7	75061,0	68987,4	167,6	154,1
6. Emal müəssisələrinin sayı							
	2	2	2	2	2	100,0	100,0
7. Saxlanma anbarlarının sayı							
	0	0	0	0	0	-	-

Hər bir ərazinin təbii-iqlim xüsusiyyətləri və resurs potensialı nəzərə alınmaqla daha məqsədəuyğun istehsal sahələrini müəyyənəlmək, iqtisadi cəhətdən daha səmərəli istehsal strukturu formalaşdırmaq istiqamətində Gəncə-Qazax iqtisadi rayonuna daxil olan rayonlar üzrə tədqiqatın aparılması bir sıra məqamlarla xarakterizə olunur. Araşdırma göstərir ki, Goranboy rayonunda 2010-cu illə müqayisədə 2013 və 2014-cü illərdə kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların və əkin yerinin həcmi dəyişməz qalaraq müvafiq olaraq 129,2 və 44,6 min ha olmuşdur. Bu dövrdə əkin sahəsi 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə 14,8%, 2014-ci ildə isə 8,9% artmışdır. Təhlil göstərir ki, təsərrüfatlarmövcud əkin yerlərindən hər il daha çox əkin sahəsi kimi istifadə edirlər. Bu isə mövcud torpaq resurslarının istifadəsiz qalmasını azaldır və onun məhsul istehsalı prosesinə cəlb olunmasını artırır.

2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə rayonun əhalisi 3%, 2014-ci ildə 4,2%, ondan kənd təsərrüfatı istehsalı ilə məşğul olanların sayı isə uyğun olaraq 3,6% və 6,4% artmışdır. Əhalinin təbii artımı hesabına rayon əhalisinin artımı onun tərkibində əmək qabiliyyətliyələrin də artımı deməkdir. Müqayisə etdiyimiz dövrdə bu artım tendensiyası kənd təsərrüfatı istehsalı ilə məşğul olanların sayında da özünü göstərmişdir. Bu baxımdan rayonda kənd təsərrüfatı istehsalının əmək tutumlu sahələrini inkişaf etdirmək imkanları var.

Goranboy rayonunda kənd təsərrüfatı istehsalı suvarma əkinçiliyinə əsaslandığına görə burada torpaqların su ilə təminatı istehsalın artırılması üçün əsas şərtlərdən biridir. 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə rayonda təbii mənbələrdən götürülən suyun miqdarı 49,9%, artezianların sayı 2,2%, istifadə olunan suyun miqdarı 49,8%, ondan suvarmaya və kənd təsərrüfatı istehsalına sərf olunan isə 49,5% artmışdır. Bu artım 2014-ci ildə uyğun olaraq 42,9%; 3,7%; 46,8% və 46,3% olmuşdur. Təhlil göstərir ki, müqayisə olunan dövrdə su ilə təminat əkin sahələrinin artımından çox olduğuna görə rayonda əvvəllər mümkün olmayan suvarmaya tələbkar istehsal sahələrinin inkişafı üçün də real imkanlar yaranmışdır.

Müasir kənd təsərrüfatı istehsalını və onun davamlı inkişafını texnikasız təsəvvür etmək mümkün deyil. Goranboy rayonunda müqayisə olunan dövrdə bəzi kənd təsərrüfatı texnikaları və maşınlarının sayında əsasən azalma müşahidə olunur. Belə ki, 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə traktorların sayı 38,9%, kombaynlar 26,8%, kotanlar 29,2%, kultivatorlar 38,9%, otbiçənlər 41,7% azalmışdır. Bu dövrdə toxumsəpənlərin sayı 2,5 dəfə, sıxıb bağlayanlar isə 20% artmışdır. Texnika ilə təminat 2010-cu illə müqayisədə 2014-ci ildə də dəyişməmişdir. Bu dövrdə traktorların sayı 30%, kombaynları 19,5% kotanların sayı 32,3%, kultivatorlar və otbiçənlər 33,3% azalmış, toxumsəpənlər 2,4 dəfə, sıxıb bağlayanlar isə 11,4% artmışdır. Son 4-5 ildə texnikaların sayında baş verən azalmalar keçmiş sovet dövründən qalan həmin vasitələrin tamamilə sıradan və dövriyyədən çıxması ilə bağlıdır.

Bütün digər istehsal sahələrindən fərqli olaraq aqrar sektor daim investisiyalara və maliyyə dəstəyinə ehtiyacı olan bir sahədir. 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə rayonun aqrar sahəsinə yönəldilən investisiyalar 33% azalsa da, kreditlərin həcmi 24 dəfə, müəssisələrin öz gəlirləri hesabına maliyyə təminatı isə 67,6% artmışdır. 2014-ci ildə də investisiyalar 21,7% azalmış, müəssisələrin gəlirləri 54,1%, kreditlər 22 dəfə artmışdır.

Rayonda tez xarab olan və ilkin emala ehtiyacı olan məhsulların istehsal sahələrinin inkişaf etdirilməsi üçün əsas şərtlərdən birin də emal müəssisələrinin sayının artırılması və saxlanma anbarlarının yaradılmasıdır. Müqayisə olunan dövrdə rayonda emal müəssisələrinin sayı dəyişməz olaraq 2 vahid olmuş, kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlama anbarı isə yoxdur (cədvəl 1).

Samux rayonunda 2010-cu illə müqayisədə 2013 və 2014-cü illərdə kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsi 2,2% azalaraq 69,3 min hektar, əkin yeri 2,9% artaraq 21,5 min hektar olmuşdur. 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə əkin sahəsi 2,3% azalaraq 20,5 min hektar, 2014-cü ildə isə 2,4% artaraq 21,4 min hektar olmuşdur.

Müqayisə olunan dövrdə, yəni 2013-cü ildə rayon əhalisi 3,1% artaraq 56,3 min nəfər, 2014-cü ildə isə 1,8% artaraq 55,6 min nəfər

olmuşdur. Kənd təsərrüfatında çalışan əhali də uyğun olaraq 6,3% və 8,1% artmışdır.

Samux rayonunda da torpaq sahələri suvarılan olduğu üçün su ilə təminat əhəmiyyətlidir. Rayonda təbii mənbələrdən götürülən suyun miqdarı 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə 18,2%, artezianlar 0,9%, nasoslar 1,9%, istifadə olunan suyun miqdarı 16,9%, suvarmaya və kənd təsərrüfatında istifadə olunan suyun miqdarı isə 16,9% artmışdır. Su ilə təminat 2014-cü ildə də artmışdır. Belə ki, qeyd olunan su mənbələri uyğun olaraq 32,1%, 1,3%, 1,9%, 20,8% və 21,1% artmışdır.

Cədvəl 2.

Samux rayonu üzrə kənd təsərrüfatı müəssisələrinin resurs potensialının mövcud vəziyyəti

Göstəricilər	İllər					2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə faizlə və ya dəfə ilə	2010-ci illə müqayisədə 2014-cü ildə faizlə və yadəfə ilə
	2010	2011	2012	2013	2014		
1. Torpaq resursları ilə təmin olunma, min ha							
kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar	70,8	69,3	69,3	69,3	69,3	97,8	97,8
əkin yeri	20,9	21,3	20,7	21,5	21,5	102,9	102,9
o cümlədən, əkin sahəsi	20,9	20,5	20,5	20,5	21,4	97,7	102,4
2. Əhali, min nəfər	54,6	55,0	55,6	56,3	55,6	103,1	101,8
ondan, kənd təsərrüfatında məşğul	17,3	18,1	18,6	18,4	18,7	106,3	108,1
3. Su ilə təminat							
təbii mənbələrdən götürülən su, mln. kub m.	158,6	146,9	173,1	187,4	209,5	118,2	132,1
artezianlar, ədədlə	468	470	472	472	474	100,9	101,3
nasoslar, ədədlə	6	7	7	7	7	101,9	101,9

istifadə olunan su, mln. kub m.	132,5	141,4	148,0	154,9	160,0	116,9	120,8
ondan, suvarmaya və kənd təsərrüfatına	131,7	141	147,6	154,6	159,5	117,4	121,1
4. Texnika ilə təminat, ədədlə							
-traktor	56	38	36	34	32	60,7	57,1
-kombayn	43	37	26	27	27	62,8	62,8
-kotan	63	51	46	44	42	69,8	66,7
-toxumsəpən	16	20	45	30	32	187,5	2 dəfə
-kultivator	15	14	13	12	14	80,0	93,3
-otbiçən	13	15	12	24	22	184,6	169,2
-sıxıb bağlayan	21	18	27	26	26	123,8	123,8
5. Maliyyə resursları, min man.							
-investisiyalar	5406,7	67663,1	31210,4	12288,5	13457,2	2,3 dəfə	2,5 dəfə
-kreditlər	476,3	5585,2	3274,6	4102,7	3249,0	8,6 dəfə	6,8 dəfə
-müəssisənin gəlirləri	11234,1	10342,9	12786,3	13453,2	12673,5	119,8	112,8
6. Emal müəssisələrinin sayı	10	10	8	7	7	70,0	70,0
7. Saxlanma anbarlarının sayı	4	4	4	4	4	100,0	100,0

Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və yığımının səmərəli olmasında texniki təminatın rolu əvəzənməzdir. Samux rayonunda da son illər kolxoz, sovxoz dövründən qalan istismar dövrü başa çatmış texnikanın yararsız hala düşməsi nəticəsində maşın və traktorların sayında azalma müşahidə olunur. Belə ki, rayonda 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə traktorların sayı 39,3%, kombaynlar 37,2%, kotanlar 30,2%, kultivatorlar 20% azalmış, toxumsəpənlərin sayı 87,5%, otbiçənlər 84,6%, sıxıb bağlayanlar isə 23,8% artmışdır. 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə traktorlar 42,9%, kombaynlar 37,2%, kotanlar 33,3%, kultivatorlar 6,7% azalmış, toxumsəpənlər 2 dəfə, otbiçənlər 69,2%, sıxıb bağlayanlar 23,8% artmışdır.

2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə rayonda investisiyaların həcmi 2,3 dəfə, 2014-cü ildə isə 2,5 dəfə, kreditlər uyğun olaraq 8,6 və 6,8 dəfə, müəssisələrin gəlirləri isə 19,8% və 12,8% artmışdır. 2010-cu ildə rayonda 10 emal müəssisəsi olsa da 2013 və 2014-cü

illərdə 7 müəssisə fəaliyyət göstərmişdir. Saxlanma anbarlarının sayı isə 4 olmuşdur (cədvəl 2).

2010-cu illə müqayisədə 2013 və 2014-cü illərdə Göygöl rayonunda kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsi 5,5% azalsa da, əkin yeri 5,2%, əkin sahəsi 2013-cü ildə 10,4%, 2014-cü ildə isə 16,1% artmışdır.

Rayonun əhalisi müqayisə olunan dövrdə uyğun olaraq 3,8% və 5,5%, ondan kənd təsərrüfatı istehsalı məşğul olanların sayı isə 2,3% və 3,1% artmışdır. Suvarılan torpaqlar üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən suvarma suyunun təbii mənbələrdən götürülən hissəsi 2010-cu illə müqayisədə 2013 və 2014-cü illərdə uyğun olaraq 20,9% və 16,9%, istifadə olunan suyun həcmi 30,2% və 26,2% azalmışdır. Suvarmaya və kənd təsərrüfatına sərf olunan suyun həcmi 2013-cü ildə 2,3%, 2014-cü ildə 2,1% artmışdır.

Göygöl rayonunda da son dövrlər kənd təsərrüfatı istehsalının texniki təminatında dəyişikliklər müşahidə olunur. 2010-cu illə müqayisədə 2013 və 2014-cü illərdə traktorların sayı 6,7%, toxum-səpənlər 11,8%, otbiçənlər 20%, 2013-cü ildə kombaynlar 16,2%, kotanlar 5,6%, kultivatorlar 8,3%, 2014-cü ildə isə kombaynlar 18,9%, kotanlar 8,5%, kultivatorlar 33,3%, sıxıb bağlayanların sayı isə 6,9% artmışdır.

Cədvəl 3

Göygöl rayonu üzrə kənd təsərrüfatı müəssisələrinin resurs potensialının mövcud vəziyyəti

<i>Göstəricilər</i>	<i>İllər</i>					<i>2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə faiz və ya dəfə ilə</i>	<i>2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə faiz və ya dəfə ilə</i>
	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>		
1. Torpaq resursları ilə təmin olunma, min ha							
<i>ərazi</i>	93,6	93,6	93,6	93,6	93,6	100,0	100,0
<i>kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar</i>	62,1	62,0	60,1	58,7	58,7	94,5	94,5

əkin yeri	13,2	13,2	13,4	13,9	13,9	105,2	105,2
əkin sahəsi	11,8	12,3	13,2	13,9	13,7	110,4	116,1
2. Əhali, min nəfər	58,3	59,1	59,9	60,9	61,5	103,8	105,5
ondan, kənd təsərrüfatında məşğul	38,6	39,1	39,2	39,5	39,8	102,3	103,1
3. Su ilə təminat							
təbii mənbələrdən götürülən su, mln. kub m.	95,2	77,5	87,6	75,3	77,3	79,1	83,1
istifadə olunan su, mln. kub m.	72,4	64,4	64,1	50,5	53,4	69,8	73,8
ondan, suvarmaya və kənd təsərrüfatına	48,5	49,5	49,6	49,6	49,5	102,3	102,1
4. Texnika ilə təminat, ədədlə							
-traktor	60	60	61	64	64	106,7	106,7
-kombayn	37	43	43	43	44	116,2	118,9
-kotan	71	71	71	75	77	105,6	108,5
-toxumsəpən	17	17	17	19	19	111,8	111,8
-kultivator	12	12	12	13	16	108,3	133,3
-otbiçən	10	10	10	12	12	120,0	120,0
-sıxıb bağlayan	29	29	29	29	31	100,0	106,9
5. Maliyyə resursları, min man.							
-investisiyalar	40241,0	68370,1	63337,4	68337,4	69456,8	169,8	172,6
6. Emal müəssisələrinin sayı	4	4	4	4	4	100,0	100,0
7. Saxlanma anbarlarının sayı	1	1	1	1	1	100,0	100,0

Müqayisə dövründə investisiyalar uyğun olaraq 69,8% və 72,6% artmışdır. Rayonda 4 emal müəssisəsi və 1 saxlanma anbarı var (cədvəl 3).

Cədvəl 4

Daşkəsən rayonu üzrə kənd təsərrüfatı müəssisələrinin
resurs potensialının mövcud vəziyyəti

Göstəricilər	illər					2010-cu illə müqayisədə	
	2010	2011	2012	2013	2014	2013-cü ildə faizlə	2014-cü ildə faizlə
1. Torpaq resursları ilə təmin olunma, ha							
kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar	42934	42934	42934	42934	42934	100	100
əkin sahəsi, o cümlədən	2210	2282	2351	2505	2434	113,3	110,1
dəmyə	2210	2282	2351	2505	2434		
2. Əhali, nəfər							
ondan, kənd təsərrüfatında məşğul, nəfər	32991	33218	33500	33700	34100	102,1	103,4
3. Su ilə təminat							
-nasoslar	1	1	1	1	1	100	100
4. Texnika ilə təminat, ədədlə							
-traktor	80	80	80	80	80	100	100
-kombayn	1	1	1	1	1	100	100
-kotan	39	39	39	39	39	100	100
5. Maliyyə resursları, (min man)							
-kreditlər	1025,0	211,0	150,0	501,0	488,3	48,9	47,6
-subsidiyalar	63124	71896	95540	88880	85444	140,8	135,4
-Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin gəlirləri, min man.	19000	17000	14000	19000	19443	100	102,3
6. Əmal müəssisələrinin sayı, ədəd	-	1	1	1	1	-	
7. Saxlanma anbarlarının sayı, ədəd	1	1	1	1	1	100	100

Daşkəsən rayonu əsasən dağlıq ərazidə yerləşdiyində rayonda dəmyə əkinçilik üstünlük təşkil edir. Rayonun kənd təsərrüfatına

yararlı torpaq sahəsi 2010-2014-cü illər ərzində 42934 ha səviyyəsində olmuşdur. Rayonun kifayət qədər kənd təsərrüfatına yararlı torpaq ərazisinin olmasına baxmayaraq, əkin sahəsi kənd təsərrüfatına yararlı torpaqsahəsinin 2010-cu ildə cəmi 5,1 faizini, 2013-cü ildə 6,4 faizini, 2014-cü ildə isə 5,7 faizini təşkil etmişdir. Rayonda kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahəsi 2014-cü ildə 2010-cu ilə nisbətən 11,1 faiz, 2013-cü ilə nisbətən isə 13,3 faiz artmışdır. Lakin qeyd etməliyik ki, son ilin statistik məlumatlarına görə kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahəsi əvvəlki ilə nisbətən azalmışdır. Belə ki, 2013-cü ildə 2505 ha olan əkin sahəsi 2014-cü ildə 2,8 faiz azalaraq 2434 ha səviyyəsinə enmişdir.

Rayonda maddi-texniki resurslarla təminat istiqamətində ciddi dəyişiklik olmamışdır. 2010 və 2014-cü illərdə rayonda 80 traktor, 1 kombayn və 39 kotan mövcud olmuşdur. 2010-cu ilə nisbətən 2014-cü ildə rayonda verilən kreditlərin həcmi 52,4 faiz azaldığı halda subsidiyaların həcmi müqayisə olunan illərdə 35,4 faiz artmışdır. Təhlillər göstərir ki, maliyyə resurslarının dinamikasında qeyri-sabitlik hökm sürür. Belə ki, 2010-cu ildən etibarən 2012-ci ilə qədər verilən kreditlərin həcmində davamlı azalma müşahidə edilir. Bu azalma 2011-ci ildə əvvəlki ilə nisbətən 79,4 faiz, 2012-ci ildə əvvəlki ilə nisbətən 28,9 faiz təşkil etmişdir. 2013-cü ildə vəziyyət yaxşılaşaraq əvvəlki ilə nisbətən 3,3 dəfə artmışdır. Lakin 2014-cü ildə təkrar azalma (əvvəlki ilə nisbətən 2,5 faiz) müşahidə edilir.

Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin gəlirlərində də qeyri-sabitlik müşahidə edilir. Belə ki, 2010-2012-ci illər ərzində müəssisələrin gəlirləri davamlı azalmışdır. Bu azalma 2011-ci ildə əvvəlki ilə nisbətən 10,5 faiz, 2012-ci ildə əvvəlki ilə nisbətən 17,6 faiz təşkil etmişdir. Lakin 2013-cü ildən etibarən vəziyyətin yaxşılaşmağa doğru irəlilədiyini müşahidə edirik. Belə ki, kənd təsərrüfatı müəssisələrinin gəlirləri 2013-cü ildə əvvəlki ilə nisbətən 35,7 faiz, 2014-cü ildə əvvəlki ilə nisbətən 2,3 faiz artmışdır. Ümumiyyətlə isə kənd təsərrüfatı müəssisələrinin gəlirləri müqayisə olunan dövrdə 2,3 faizlik artımla müşahidə edilir.

Rayon ərazisində 1 emal müəssisəsi və 1 saxlama anbarı mövcuddur ki, bu da istehsalçıların istehsal etdikləri məhsulların saxlanması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir (cədvəl 4).

Gədəbəy Kiçik Qafqazın orta və yüksək dağlıq qurşaqlarında yerləşir. Yay quraq keçən mülayim isti, qışı quraq keçən soyuq və dağlıq tundra iqlimi üstündür.

Çay şəbəkəsi sıxdır. Meşələrin ümumi sahəsi 30,5 min hektardır. Gədəbəy rayonunun 2014-cü ilin yekunlarına dair əsas sosial-iqtisadi göstəricilərinə əsasən ümumi məhsul buraxılışının həcmi 242319,7 min manat, əsas sahələr üzrə məhsulların istehsalı 204888,8 min manat, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq 117869,1 min manat, tikinti quraşdırma işlərinin həcmi 31471,5 min manat, əsas sahələr üzrə xidmət istehsalı 49326,3 min manat, onlardan ticarət üzrə göstəricilər 47144,3 min manat, nəqliyyat üzrə göstəricilər 1800,1 min manat, informasiya və rabitə sahəsində 381,9 min manat, pərakəndə əmtəə dövriyyəsi 130175,6 min manat, adambaşına düşən pərakəndə əmtəə dövriyyəsi 1336,5 min manat, əhaliyə göstərilən pullu xidmətlərin həcmi 29833,1 min manat, adambaşına düşən pullu xidmətlər 306,3 min manat olmuşdur.

Rəqəm məlumatlarının təhlili göstərir ki, tədqiqat aparılan illərdə Gədəbəy rayonu öz kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrini qoruya bilmişdir. Belə ki, həmin dövrdə rayonda kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsi 56697 ha təşkil etmişdir. Həmçinin, rayonun əkin sahələrinin qurluşunda da müsbət dəyişikliklər nəzərə çarpır. Belə ki, 2013-cü ildə 2010-cu illə müqayisədə kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahəsi təqribən 1 faizə yaxın artmışdır. 2010-cu illə müqayisədə isə 2014-cü ildə əkin sahəsi 4,4 faiz azalmışdır. 2013-cü illə müqayisədə isə 2014-cü ildə rayon üzrə cəmi əkin sahəsi 5,4 faiz azalmışdır.

Məlum olduğu kimi rayonun yerləşdiyi coğrafi mövqe dəmyə əkinçiliyinin inkişafı üçün daha əlverişlidir. Bu baxımdan rayon ərazisində suvarılma əkinçiliyi inkişaf etməmişdir. Araşdırmalar göstərir ki, əkin yerləri ancaq dəmyə əraziləri əhatə etmiş və əkin yerlərinin strukturunda dəyişiklik olmamışdır. Bundan başqa rayon

əhalisinin sayı 2010-cu ildə 95,0 min nəfər olduğu halda, 2014-cü ildə 2,7 faiz artaraq 97,6 min nəfər olmuşdur. Bu artım kənd təsərrüfatı sahəsində çalışanların sayında da davamlı olaraq özünü göstərir. Belə ki, müqayisə olunan illərdə çalışanların sayı 6,2 faiz çoxalmışdır. Bu artım 2014-cü ildə əvvəlki ilə nisbətən isə 0,8 faiz, 2013-cü ildə isə əvvəlki ilə nisbətən 1,0 faiz təşkil etmişdir.

Cədvəl 5

*Gədəbəy rayonu üzrə kənd təsərrüfatı müəssisələrinin
resurs potensialının mövcud vəziyyəti*

Göstəricilər	illər					2010-cu illə, müqayisədə	
	2010	2011	2012	2013	2014	2013-cü ildə faizlə	2014-cü ildə faizlə
1. Torpaq resursları ilə təmin olunma, ha							
kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar	56697	56697	56697	56697	56697	100	100
əkin sahəsi, o cümlədən	18270	18161	18352	18442	17464	100,9	95,6
dəmyə	18270	18161	18352	18442	17464	100,9	95,6
2. Əhali, min nəfər	95	95,4	96	96,8	97,6	101,9	102,7
ondan, kənd təsərrüfatında məşğul, nəfər	45,4	46,3	46,8	47,8	48,2	105,3	106,2
4. Texnika ilə təminat, ədədlə							
-traktor	20	25	26	27	27	135,0	135,0
-kombayn	9	9	9	10	10	111,1	111,1
-kotan	18	23	23	23	23	127,8	127,8
5. Maliyyə resursları, min manat							
-investisiyalar, min manat	10818,6	14322,6	11095,4	32715,8	24991,8	3 dəfə	2,3 dəfə
-kreditlər							
-subsidiyaların min manat	218,6	205	143,6	207,2	202,3	94,8	92,5
-kənd təsərrüfatı müəssisələrinin gəlirləri	15	3	37	25	27	166,7	180

6.Emal müəssisələrinin sayı, ədəd	-	-	-	1	1	-	-
7. Saxlanma anbarlarının sayı, ədəd	-	-	-	1	1	-	-

Sovetlər birliyinin dağılması digər rayonlarda olduğu kimi Gədəbəy rayonun da maddi texniki resurslarla təminatında müəyyən çətinliklər yaratmışdır. Lakin “Aqrolizing”ASC-nin yaradılması bu problemin təsirinin azaldılmasına səbəb olmuşdur. Tədqiqat göstərir ki, 2014-cü ildə 2010-cu ilə nisbətən maddi texniki resurslardan traktorlarla təminat 35,0 faiz, kombaynlarla təminat 11,1 faiz, kottanla təminat isə 27,8 faiz yaxşılaşmışdır.

Rayonun sosial-iqtisadi inkişafı daim dövlət rəhbərliyinin diqqət mərkəzində olmuşdur. Həyata keçirilən investisiyaların həcmində xeyli dərəcədə artım müşahidə edilir. Belə ki, 2014-cü ildə 2010-cu illə müqayisədə investisiya qoyuluşlarının həcmi 2,3 dəfə artmışdır. Həmçinin, bütün rayonlarda olduğu kimi Gədəbəy rayonunda da subsidiyaların verilməsi həyata keçirilmişdir. Lakin qeyd etməliyik ki, son illərdə verilən subsidiyaların həcmində azalma olmuşdur. Belə ki, 2010-cu ildə rayonda kənd təsərrüfatı istehsalçılarında 218,6 min manat subsidiya verildiyi halda 2013-cü ildə 5,3 faiz azalaraq 207 min manat, 2014-cü ildə isə əvvəlki ilə nisbətən 2,4 faiz azalaraq 202,3 min manat səviyyəsinə enmişdir.

Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin gəlirləri 2014-cü ildə 2010-cu ilə nisbətən 80,0 faiz artdığı halda, 2012-ci ilə nisbətən isə 27,0 faiz azalmışdır. Rayon ərazisində 2013-cü ildə 1 saxlama anbarı və 1 emal müəssisəsi yaradılmışdır ki, bu istehsalçıların məhsullarının satış problemlərinin həlli baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir (cədvəl 5).

Şəmkir rayonu əsasən aqrar sahə üzrə inkişaf etmişdir. Rayonun kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsi müqayisə olunan dövrdə dəyişməmişdir. Lakin, rayonun əkin sahələrinin qurluşunda müsbət dəyişikliklər müşahidə edilir. Belə ki, 2010-cu illə müqayisədə 2014-

cü ildə əkin sahəsinin həcmi 6,4 faiz, 2013-cü ildə isə 15,5 faiz artmışdır. Qeyd etməliyik ki, müqayisə olunan dövrdə artım müşahidə edilsə də, 2014-cü ildə əvvəlki illə müqayisədə 7,8 faiz azalma olmuşdur. Bu azalma özünü daha çox suvarılan ərazilərdə özünü göstərmişdir. Belə ki, 2013-cü illə müqayisədə 2014-cü ildə suvarılan əkin sahəsi 8,6 faiz azalaraq 34529 ha səviyyəsinə enmişdir. Dəmyə əkin sahələrinin həcmi isə müqayisə olunan dövrdə ümumiyyətlə azalmışdır. Bu azalma 2014-cü ildə 2010-cu ilə nisbətən 0,3 faiz, 2011-ci ilə nisbətən isə 1,0 faiz olmuşdur. 2013-cü ildən etibarən dəmyə əkin sahələrinin həcmində artım müşahidə edilir. Bu artım əvvəlki ilə nisbətən 2013-cü ildə 0,1 faiz, 2014-cü ildə isə 0,3% səviyyələrində olmuşdur.

Cədvəl 6

*Şamkir rayonu üzrə kənd təsərrüfatı müəssisələrinin
resurs potensialının mövcud vəziyyəti*

<i>Göstəricilər</i>	<i>illər</i>					<i>2010-cü illə müqayisədə</i>	
	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>	<i>2013-cü ildə faizlə</i>	<i>2014-cü ildə faizlə</i>
1. Torpaq resursları ilə təmin olunma, ha	128000	128000	128000	128000	128000	100	100
kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar	125000	125000	125025	125131	125321	100,1	100,3
əkin sahəsi, o cümlədən	35916	36242	36319	41471	38216	115,5	106,4
dəmyə	3700	3742	3630	3675	3687	99,3	99,7
Suvarılan	32216	32500	32689	37796	34529	117,3	107,2
2. Əhali, min nəfər	196,1	199,0	201,4	203,9	207,0	104,0	105,6
ondan, kənd təsərrüfatında məşğul, nəfər	55700	56900	57900	59340	60000	106,5	107,7

3. Su ilə təminat							
istifadə olunan su, mln. kub m.	180,2	172,5	168,0	173,3 158,3		96,2	87,8
suvarmaya və kənd təsərrüfatına mln. kub m.	168,6	163,9	165,2	167,5	152,3	99,4	90,3
-artezanlar (ədəd)	183	187	190	191	193	104,4	105,5
-nasoslar (ədəd)	17	17	17	17	17	100	100
4. Texnika ilə təminat, ədədlə							
-traktor	842	853	865	870	882	103,3	104,8
-kombayn	58	60	60	61	62	105,2	106,9
-kotan	700	708	712	715	716	102,1	102,3
-ot biçən	20	20	22	22	22	110	110
5. Maliyyə resursları, min manat							
-subsidiyalar	170397 2	173036 9	233051 5	216793 5	168665 1	127,2	99,0
-kənd təsərrüfatı müəssisələrinin gəlirləri	1475	1590	1345	5146	5239	3,5 dəfə	3,6 dəfə
6. Emal müəssisələrinin sayı, ədəd	8	8	9	9	10	112,5	125,0
7. Saxlanma anbarlarının sayı, ədəd	2	3	3	3	3	150,0	150,0

Rayon əhalisinin sayı 2010-cu ildə 196,1 min nəfər olduğu halda, 2014-cü ildə 5,6 faiz artaraq 207,0 min nəfər olmuşdur. Həmçinin, kənd təsərrüfatı sahəsində çalışanların sayında artım müşahidə edilir. Belə ki, müqayisə olunan illərdə kənd təsərrüfatında məşğul olan əhalinin sayı 7,7 faiz çoxalmışdır ki, bu da Daşkəsən və Gədəbəy rayonları ilə müqayisədə yüksək göstəricidir.

Araşdırmalarımız göstərir ki, rayonda baş verən iqtisadi proseslər, o cümlədən son illərdə suvarılan əkin sahələrinin azalması

özünü su ilə təminatda da göstərir. Doğrudur, müqayisə olunan dövrdə artezanların sayında 5,5 faiz artım müşahidə edilmişdir. Lakin buna baxmayaraq, istifadə edilən suyun həcmində xeyli dərəcədə azalma müşahidə edilir. Bu azalma 2014-cü ildə 2010-cu ilə müqayisədə 12,2 faiz, əvvəlki illə müqayisədə isə 8,7 faiz təşkil etmişdir. Müqayisə olunan dövrdə nasosların sayında heç bir dəyişiklik müşahidə edilməmişdir.

Rayonda maddi-texniki resurslarla təminat istiqamətində müsbət istiqamətdə dəyişiklik hiss edilir. Belə ki, müqayisə olunan dövrdə traktorların sayı 4,8 faiz və ya 40 ədəd, kombaynların sayı 6,9 faiz və ya 4 ədəd, kotanın sayı 2,3 faiz və ya 16 ədəd, ot biçənin sayı isə 10,0 faiz və ya 2 ədəd artmışdır. Lakin qeyd etməliyik ki, texnika ilə təminat sahəsində artım müşahidə edilsə də bu göstərici aşağıdır.

Rayonun sosial-iqtisadi inkişafı daim ölkə rəhbərliyinin diqqət mərkəzində olmuşdur. Dövlət vəsaitləri hesabına kənd təsərrüfatı istehsalçılarına ayrılan subsidiyalar nəticəsində müəyyən irəliləyişlərə nail olunub. Araşdırmalar göstərir ki, verilən subsidiyaların həcmində 2012-ci ilə kimi artım olarsa da sonrakı illər üzrə azalma ilə müşahidə edilir. Belə ki, 2012-ci ildə 2010-cu ilə müqayisədə verilən subsidiyaların həcmi 36,7 faiz artaraq 2330 min manat səviyyəsinə yüksəlmişdir ki, bu da müqayisə olunan dövrdə ən yüksək göstəricidir. Lakin, 2013-cü ildə bu göstərici əvvəlki ilə nisbətən 7,0 faiz, 2014-cü ildə isə 2012-ci ilə nisbətən 27,6 faiz azalmışdır. Ümumiyyətlə isə müqayisə olunan dövrdə subsidiyaların həcmində 1,0 faizlik azalma müşahidə edilmişdir. Bundan başqa kənd təsərrüfatı müəssisələrinin gəlirlərində də artıma nail olunub. Belə ki, müqayisə olunan illərdə müəssisələrin gəlirləri 3,6 dəfə artmışdır. Təkcə 2012-ci ildə əvvəlki ilə nisbətən 15,4 faiz azalma olsa da sonrakı illərdə davamlı olaraq artım müşahidə edilir. Bu artım 2013-cü ildə əvvəlki ilə nisbətən 3,8 dəfə, 2014-cü ildə isə əvvəlki ilə nisbətən 1,8 faiz təşkil etmişdir.

2014-cü ildə rayon ərazisində 10 emal müəssisəsi və 3 saxlama anbarı fəaliyyət göstərir ki, bu da 2010-cu illə müqayisədə müvafiq olaraq 25,0 və 50,0 faiz çoxdur (cədvəl 6).

Tovuz rayonunun torpaq, əmək, su resursları ilə təminat səviyyəsinin təhlilindən belə qənaətə gəlmək olar ki, rayonda kənd təsərrüfatının bir çox sahəsinin inkişafı üçün geniş potensial mövcud olsada yalnız bəzi məhsul istehsalında bu imkanlardan istifadə səviyyəsi nəzərə çarpır. Son 5 ildə taxıl, kartof və üzüm istehsalı üzrə rayonda xeyli artım qeydə alınıb. Bu göstəricilərin formalaşmasında əsas amillərdən biri kimi həmin məhsulların istehsalında rayonun ixtisaslaşma səviyyəsinin yüksək olmasını göstərmək olar. Son illərdə rayonda istehsal olunan kartof üzüm və taxıl məhsulunun müsbət göstəriciləri ilə yanaşı tərəvəz və bostan məhsulları istehsalı üzrə göstəricilərdə də illər üzrə kəskin dəyişikliyə rast gəlinir. Tədqiqatlarımız mövcud vəziyyətin baş vermə səbəblərini bir sıra amillərlə əlaqələndirməyə əsas verir. İlk növbədə rayonda kənd təsərrüfatı istehsalı ilə məşğul olan təsərrüfat subyektlərinin böyük əksəriyyətinin fərdi ailə təsərrüfatları olması və onların bazara çıxış imkanlarının qismən məhdudluğunu göstərmək olar. Qeyd edək ki, bu təsərrüfat subyektlərinin bazarı öyrənmə və proqnozlaşdırma qabiliyyətinin də kifayət qədər olmaması bu istiqamətdə əsas amillərdən hesab olunmalıdır. Rayonda xüsusilə meyvəçilik və bağçılığın inkişafına təkan verəcək və rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal edə biləcək emal müəssisəsinin yaradılmasına ehtiyac vardır. Qeyd edək ki, istehsal olunan məhsulun saxlanması və tədarükü üçün nəzərdə tutulan anbarların xidmətindən istifadə etmək sahibkarlar üçün maliyyə imkanları baxımından əlverişli deyil.

*Tovuz rayonu üzrə kənd təsərrüfatı müəssisələrinin
resurs potensialının mövcud vəziyyəti*

Göstəricilər	İllər					2013-cü illə müqayisədə 2014-cü ildə faizlə və ya dəfə ilə	2010-cü illə müqayisədə 2014-cü ildə faizlə və yadəfə ilə
	2010	2011	2012	2013	2014		
1. Torpaq resursları ilə təmin olunma, min ha							
kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar	112,9	112,8	112,8	112,9	112,9	100,0	102,4
əkin yeri	28,9	29,3	29,5	29,6	29,6	100,0	100,0
o cümlədən, əkin sahəsi	22,6	21,8	23,8	24,9	24,4	97,9	107,9
2. Əhali, min nəfər	160,7	162,8	164,5	166,3	168,4	101,2	104,7
ondan, kənd təsərrüfatında məşğul	26,4	27,0	27,4	27,5	27,9	101,4	105,6
3. Su ilə təminat							
təbii mənbələrdən götürülən su, mln. kub m.	66,5	63,8	76,7	77,6	90,7	116,8	136,3
artezianlar, ədədlə	321	332	341	351	355	101,1	110,5
nasoslar, ədədlə	6	6	6	6	6	100,0	100,0
digər mənbələr, ədədlə	2	2	2	2	2	100,0	100,0
istifadə olunan su, mln. kub m.	87,1	92,9	94,6	97,5	107,8	110,5	123,7
ondan, suvarmaya və kənd təsərrüfatına	84,9	90,9	90,4	95,4	106,0	111,1	124,8

4. Texnika ilə təminat, ədədlə							
-traktor	120	116	130	138	138	100,0	115,0
-kombayn	41	37	38	40	44	110,0	107,0
- kotan	112	107	106	116	122	105,1	108,9
- toxumsəpən	27	36	39	43	51	118,6	188,8
-kultivator	18	14	16	16	28	175,0	155,5
-otbiçən	32	31	42	44	51	115,9	159,0
-sıxıb bağlayan	35	33	39	37	42	113,5	120,0
5. Maliyyə resursları, min man.							
-investisiyalar	40418 ,7	65534 ,1	49405, 6	73503 ,0	60566 ,2	81,1	141,8
-kreditlər	13409 ,6	20599 ,5	16904, 7	30001 ,5	22791 ,9	75,9	169,9
-müəssisənin gəlirləri	31526 ,3	45873 ,8	66459, 8	65417 ,1	56258 ,6	85,9	163,2
6. Emlal müəssisələrinin sayı	16	14	12	8	9	112,5	56,2
7. Saxlanma anbarlarının sayı	4	6	6	6	6	150,0	100

Bunun başlıca səbəbi həmin saxlama anbarlarının əsasən sahibkarlara məxsus olması və onların daha çox qazanc əldə etmək təşəbbüsü ilə əlaqədar yaranan çətinlikdir. Hazırda rayonda qismən fəaliyyət göstərən südəmal müəssisəsinin fəaliyyətinin səmərəli şəkildə qurulmasına ehtiyacvar. Ümumiyyətlə son illər rayonda heyvandarlıq sahəsində əldə olunan irəliləyiş ət və südəmalını təmin edən yeni və müasir müəssisənin fəaliyyətinə olan ehtiyacı artırır.

*Qazax rayonu üzrə kənd təsərrüfatı müəssisələrinin
resurs potensialının mövcud vəziyyəti*

Göstəricilər	İllər					2013-cü illə müqayisədə 2014-cü ildə%-lə	2010-cü illə müqayisədə 2014-cü ildə%-lə
	2010	2011	2012	2013	2014		
1. Torpaq resursları ilə təmin olunma, min ha							
kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar	53,7	53,7	53,7	53,7	53,7	100,0	100,0
əkin yeri	19,685	19,689	19,325	19,554	19,695	99,3	100,0
o cümlədən, əkin sahəsi	18,677	19,375	14,394	14,934	14,895	99,7	99,7
2. Əhali, min nəfər							
ondan, kənd təsərrüfatında məşğul	17,4	17,9	18,0	18,5	18,3	105,1	98,9
3. Su ilə təminat							
təbii mənbələrdən götürülən su, mln. kub m.	89,9	98,7	89,5	80,5	80,9	100,0	89,9
artezianlar, ədədlə	150	154	159	165	165	100,0	110,0
nasoslar, ədədlə	3	2	2	2	2	100,0	66,6
digər mənbələr, ədədlə	2	2	2	2	2	100,0	100,0
istifadə olunan su, mln. kub m.	50	58,2	58,6	57,3	61,4	107,1	122,8
ondan, suvarmaya və kənd təsərrüfatına	48,4	56,9	56,9	54,7	58,8	107,4	121,4
4. Texnika ilə təminat, ədədlə							
-traktor	232	247	282	288	294	102,0	126,7
-kombayn	29	30	32	32	34	106,2	117,2

- kotan	38	32	36	38	39	102,6	102,6
- toxumsəpən	24	21	25	28	28	100,0	116,6
-kultivator	32	25	28	30	32	106,6	100,0
-otbiçən	31	31	36	38	41	107,8	132,2
-sıxıb bağlayan	28	27	30	32	37	132,1	115,6
5. Maliyyə resursları, min man.							
-investisyalar	24605,0	21941,2	43011,4	34871,4	15742,0	45,1	63,9
-kreditlər	9409,6	13591,2	15904,7	19041,5	14771,3	156,9	156,9
-müəssisənin gəlirləri	27526,3	45873,8	66357,1	44417,1	42258,3	95,1	153,5
6.Emal müəssisələrinin sayı	7	6	5	5	5	100,0	71,4
7. Saxlanma anbarlarının sayı	0	0	0	0	0	-	-

Qazax rayonun torpaq, əmək, su resursları ilə təminat səviyyəsinin təhlilindən belə qənaətə gəlmək olar ki, rayonda kənd təsərrüfatı istehsalı son 5 ildə xeyli miqdarda aşağı düşmüşdür. Xüsusilə taxıl, kartof tərəvəz istehsalı 2009-cu ilin rəqəmləri müqayisədə xeyli azalmışdır. Tədqiqatlarımızdan belə qənaətə gəlmək olar ki, mövcud vəziyyətə həm iqtisadi həmdə demoqrafik amillərin təsiri vardır. Təbii ki, bu vəziyyətin bəzi kənd təsərrüfatı məhsullarının qeyri rentabelli olması ilə yanaşı əmək qabiliyyəti olan gənc əhəlinin kənd təsərrüfatından başqa digər sahələrə maraq göstərməsilə də əlaqələndirmək olar. Qazax rayonunun cəbhə bölgəsində yerləşməsi və düşmən ordusu tərəfindən atəşkəs rejimini son iki ildə mütləq olaraq pozulmasının da rayon əhalisinin intensiv olaraq təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olmasına maneələr törədir. Respublikanın kənd təsərrüfatı üzrə ixtisaslaşmış bir çox rayonunda olduğu kimi Qazax rayonundada sahibkarların bazarın vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılmasında yetərsizliyini nəzərə alaraq sahibkarların marifləndirilməsi məqsədlilə marketinq xidməti təşkil olunmalı və istehsal olunan məhsulun maya dəyərindən aşağı qiymətə satılmasının qarşısının alınması məqsədilə təsərrüfalarda

qalan məhsulun dövlət tərəfindən tədarük edilməsi sahibkarlığın inkişafına müsbət təsir göstərə bilər.

Ağstafa rayonunun torpaq, əmək, su resursları ilə təminat səviyyəsinin təhlilindən belə qənaətə gəlmək olar ki, rayonun kənd təsərrüfatının əsas sahələri olan əkinçilik və maldarlıq üçün geniş potensial mövcuddur. Xüsusilə rayonda öyrüş otlaq ərazisinin çox olması qışlaq otlaq yeri olan ceyrançöl ərazisinin mövcudluğu heyvandarlığın rayonda dahada inkişaf etdirilməsi üçün geniş imkanlar yaradır. Hesab edirik ki, Qazax və Ağstafa rayonunda heyvandarlığın inkişafını sürətləndirmək və bu sahə üzrə istehsal olunan məhsulların emalını təşkil etmək üçün ət və süd emalı müəssisəsinin yaradılmasına ehtiyac var. Rayonun şimal qərb ərazisində Kür çayının sahilində yerləşən Poylu və Qıraqkəsəmən kəndlərində vətəgə balıqçılığında inkişaf etdirmək mümkündür. Rayonda keçmiş ittifaq dövründə ən qabaqcıl sahələrdən olan üzümçülüyn inkişafı üçün geniş potensial mövcuddur.

Cədvəl 9

*Ağstafa rayonu üzrə kənd təsərrüfatı müəssisələrinin
resurs potensialının mövcud vəziyyəti*

<i>Göstəricilər</i>	<i>İllər</i>					<i>2013-cü illə müqayisədə 2014-cü ildə %-lə</i>	<i>2010-cü illə müqayisədə 2014-cü ildə %-lə</i>
	2010	2011	2012	2013	2014		
1. Torpaq resursları ilə təmin olunma, min ha							
kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar	90,0	90,0	90,0	90,0	90,0	100,0	100,0
əkin yeri	28685	28989	29325	29554	29695	100,4	103,5
o cümlədən, əkin sahəsi	22564	23375	23725	23784	18907	79,4	83,7
2. Əhali, min nəfər	81,4	81,9	82,7	83,6	84,6	101,1	103,9

ondan, kənd təsərrüfatında məşğul	16,2	16,6	16,7	17,2	17,3	100,5	107,0
3. Su ilə təminat							
təbii mənbələrdən götürülən su, mln. kub m.	107,5	112,3	114,7	111,9	105,1	93,9	97,7
artezianlar, ədədlə	145	150	154	159	165	103,7	113,7
nasoslar, ədədlə	3	3	4	5	5	100,0	166,6
digər mənbələr, ədədlə	2	2	2	2	2	100,0	100,0
istifadə olunan su, mln. kub m.	70,3	74,5	77,6	74,4	72,7	97,7	103,4
ondan, suvarmaya və kənd təsərrüfatına	69,8	74,0	77,2	73,9	72,1	97,5	103,2
4. Texnika ilə təminat, ədədlə							
-traktor	97	101	99	118	121	102,5	124,7
-kombayn	39	42	42	42	44	104,7	112,8
- kotan	48	45	56	67	72	108,3	136,8
- toxumsəpən	24	21	25	38	40	105,2	166,6
-kultivator	32	35	38	40	51	127,0	159,3
-otbiçən	39	31	36	38	40	105,2	102,6
-sıxıb bağlayan	28	27	30	30	33		
5. Maliyyə resursları, min man.							
-investisiyalar	8771,4	13910,1	29439,3	42172,5	63729,0	151,1	7,2 dəfə
-kreditlər	9979,7	15591,2	18914,4	21042,3	26571,3	126,7	2,6 dəfə
-müəssisənin gəlirləri	31526,4	37873,8	57357,1	40416,5	38237,3	94,6	121,2
6. Emal müəssisələrinin sayı	4	4	4	3	3	100,0	80,0
7. Saxlanma anbarlarının sayı	0	0	0	0	0	-	-

Fəsil 3.

GƏNCƏ-QAZAX İQTİSADI RAYONUNDA KƏND TƏSƏRRÜFATININ SAHƏ STRUKTURU, ONUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

3.1. Kənd təsərrüfatının sahə strukturunun qiymətləndirilməsi

İqtisadiyyatın aqrar bölməsində təsərrüfatçılıq formalarının yenidən qurulması kənd təsərrüfatında məhsul istehsalçılarının maddi-texniki təchizatının, o cümlədən integrasiya münasibətlərinin və digər bu kimi iqtisadi-təşkilati mexanizmlərin liberallaşdırılmasına gətirib çıxarmışdır. Həyata keçirilən aqrar islahatları şərtləndirən ən mühüm amillərdən biri də iqtisadiyyatın bu bölməsində dövlətin sosial-iqtisadi proseslərə müdaxilə imkanlarının məhdudlaşdırılması olmuşdur. İqtisadiyyatın aqrar bölməsində həyata keçirilən struktur dəyişiklikləri və özəlləşdirmə prosesləri, son nəticədə mürəkkəb iqtisadi şəraitin bu və ya digər şəkildə dəyişməsinə səbəb olmuşdur. Belə ki, müasir aqrar-sənaye kompleksinin təşkilinin texniki xüsusiyyətləri, o cümlədən inkişafın perspektiv imkanları bu və ya digər dərəcədə tamamilə nəzərə alınmamışdı. Bu isə ona gətirib çıxarmışdı ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətləri ilə sənaye məhsullarının qiymətləri arasında ənənəvi xarakter almış qeyri-bərabərlik müəyyən hallarda kifayət qədər kəskinləşmiş, dövlətin kənd təsərrüfatı və sənaye məhsulları qiymətlərinin arasındakı nisbətə təsir mexanizmləri demək olar ki, bütövlüklə liberallaşdırılmışdı. Qeyd edilənlənər və araşdırmalar göstərir ki, mövcud potensialdan düzgün istifadə olunarsa kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı hesabına nəinki kənd əhalisinin, hətta bütövlükdə respublika əhalisinin istehlak tələbatı səviyyəsində məhsul istehsal etmək mümkündür. Qeyd edilənləri statistik məlumatlar əsasında təhlil edək.

Cədvəl 10

Goranboy rayonunda əkin sahəsinin strukturu

Göstəricilər	İllər					2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə	2010-ci illə müqayisədə 2014-cü ildə
	2010	2011	2012	2013	2014		
Cəmi əkin sahəsi, ha	37180	36954	40547	42690	40489	114,8	108,9
Dənli və dənli paxlalar							
əkin sahəsi, ha	21648	19941	22825	24090	22124	111,3	102,2
istehsal, ton	55309	56215	65314	69039	53697	124,8	97,1
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	58,3	53,9	56,3	56,4	54,6	x	x
o cümlədən buğda							
əkin sahəsi, ha	12238	11782	11153	11215	11073	91,6	90,5
istehsal, ton	30963	33372	31674	31851	26432	102,9	85,4
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	32,9	31,9	27,5	26,3	27,3	x	x
Pambıq							
əkin sahəsi, ha	860	1323	1351	928	593	107,9	68,9
istehsal, ton	1617	2917	2491	1400	1033	86,6	63,9
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	2,3	3,6	3,3	2,2	1,1	x	x
Şəkər çuğunduru							
əkin sahəsi, ha	18	-	11	114	88	6,3 dəfə	4,8 dəfə
istehsal, ton	57	-	43	528	4517	9,3 dəfə	79 dəfə
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	0,1	-	0,1	0,1	0,2	x	x
Dən üçün günəbaxan							
əkin sahəsi, ha	1350	2232	1981	1727	2151	127,9	159,3
istehsal, ton	3323	5643	5397	4495	4517	135,3	135,9
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	3,6	6,0	4,9	4,0	5,3	x	x

Kartof							
əkin sahəsi, ha	370	450	393	351	321	94,9	86,8
istehsal, ton	3545	4320	3812	3422	3521	96,5	99,3
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	1,0	1,2	1,0	0,8	0,7	x	x
Tərəvəz							
əkin sahəsi, ha	1270	1493	1192	1257	1255	99,0	98,8
istehsal, ton	9246	10925	8852	9327	9162	100,9	100,2
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	3,4	4,0	2,9	2,9	3,1	x	x
Bostan bitkiləri							
əkin sahəsi, ha	478	295	129	248	209	51,9	43,7
istehsal, ton	9656	6048	2657	5162	4653	53,5	48,2
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	1,3	0,8	0,3	0,5	0,5	x	x
Meyvə və giləmeyvə							
əkin sahəsi, ha	2648	2659	2671	2682	2711	101,3	102,4
istehsal, ton	21445	22095	22097	22990	17487	107,2	81,5
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	7,1	7,2	6,6	6,3	6,7	x	x
Üzüm							
əkin sahəsi, ha	64	64	80	80	80	125,0	125,0
istehsal, ton	1196	1216	1724	1742	1248	145,7	104,3
Ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	x	x

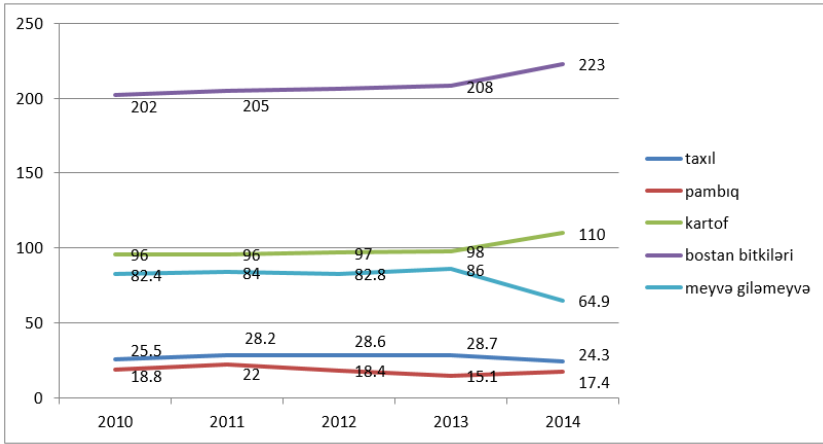
Goranboy rayonunda 2010-cu ilə müqayisədə 2013-cü ildə ümum əkin sahəsi 14,8% artmışdır. Budövrədə dənli və dənli paxlalıların əkin sahəsi 11,3%, istehsal 24,8% artmış, buğdanın əkin sahəsi 8,4% azalsa da, məhsuldarlığın artımı hesabına istehsal 2,9% artmışdır. Müqayisə olunan dövrdə pambığın əkin sahəsi 7,9% artmış, lakin məhsuldarlığın azalması hesabına istehsal 3,4% azalmışdır. Şəkər çuğunduru istehsalı rayonda yeni sahələrdən biri kimi istehsalçıların marağına daxil olmuşdur. Bu dördəqeyd olunan məhsulun əkin sahəsi 6,3 dəfə, istehsalın həcmi 9,3 dəfə, digər məhsullardan, dən üçün gü-

nəbaxan əkin sahəsi 27,9%, istehsal 35,3%, meyvə və gilə meyvə 1,3% və 7,2%, üzüm 25% və 45,7% artmışdır. Müqayisə olunan dövrdə bir sıra məhsulların həm əkin sahəsi, həm də istehsalı azalmışdır. Kartofunəkin sahəsi 5,1%, istehsal 3,5%, bostan bitkilərinin uyğun göstəriciləri 48,1% və 46,5% azalmışdır. Rayonda ənənəvi sahələrdən hesab olunan tərəvəzin əkin sahəsi 1% azalsa da, məhsuldarlığın artımı hesabına məhsul istehsalı 0,9% artmışdır.

2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə rayonda ümumi əkin sahəsi 8,9% artmışdır. Bu dövrdə dənli və dənli paxlalıların əkin sahəsi 2,2% artsa da, məhsuldarlığın azalması hesabına istehsal 2,9% azalmış, buğdanın əkin sahəsi 9,5%, istehsalı 14,6%, pambığın göstəriciləri uyğun olaraq 31,1% və 36,1%, kartof 13,2% və 0,7%, bostan bitkilərinin 56,3% və 51,8% azalma qeydə alınmışdır. Müqayisə olunan dövrdə şəkər çuğundurunun əkin sahəsi 4,8 dəfə, istehsalı 79 dəfə, dən üçün günəbaxanın 59,3% və 35,9%, üzüm isə 25% və 4,3% artmışdır. Tərəvəzin əkin sahəsi 1,2% azalsa da, istehsal 0,2% artmış, meyvə və giləmeyvənin əkin sahəsi 2,4% artsa da, istehsal 8,5% azalmışdır.

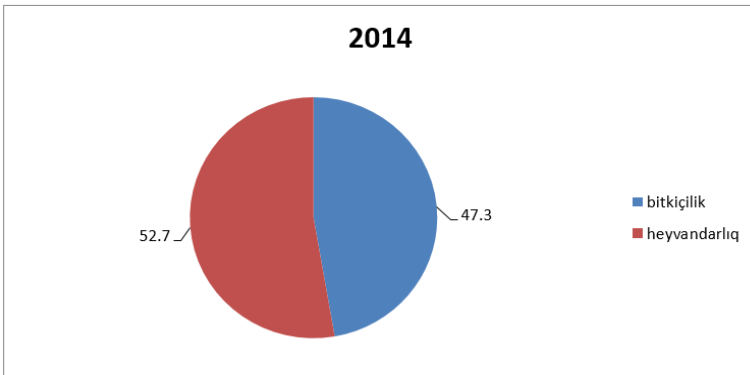
2010-cü illə müqayisədə dənli və dənli paxlalıların əkinin ümumi əkin sahəsində xüsusi çəkisi 58,3%, 2013-cü ildə 56,4%, 2014-cü ildə isə 54,6%, o cümlədən buğdanın xüsusi çəkisi uyğun olaraq illər üzrə 32,9%, 26,3%, 27,3%, pambıq 2,3%, 2,2%, 1,1%, şəkər çuğunduru 0,1%, 0,2%, dən üçün günəbaxan 3,6%, 4,0%, 5,3%, kartof 1,0%, 0,8%, 0,7%, tərəvəz 3,4%, 2,9%, 3,1%, bostan bitkiləri 1,3%, 0,5%, 0,5%, meyvə giləmeyvə 7,1%, 6,3%, 6,7% və üzüm 0,2% olmuşdur (cədvəl 10).

Təhlildən görüldüyü kimi rayonda bitkiçilik məhsullarının əkin sahəsi və istehsalı dinamikası dəyişkən olmuşdur. Bu istehsalçıların müstəqil olaraq təsərrüfat fəaliyyətinin istiqamətini özləri müəyyən etməklə yanaşı, məhsuldarlığın da dəyişkən olmasından da irəli gələ bilər. Aşağıdakı şəkildə rayonda kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı verilmişdir.

Şək. 1. Goranboy rayonunda kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı, sent/ ha

Şəkildən görüldüyü kimi Goranboy rayonunda bəzi kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı dəyişkən olmuşdur. 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə kartofun məhsuldarlığı 14,6%, bostan bitkilərinin isə 10,4% artmışdır. Digər bitkilərin məhsuldarlığına gəldikdə isə pambığın məhsuldarlığı 7,4%, taxılın 4,7%, meyvə və giləmeyvə 21,2% azalmışdır.

Şək. 2. Goranboy rayonunda 2014-cü ildə kənd təsərrüfatı ümumi məhsulunun strukturu, %-lə

Şəkər çuğunduru							
əkin sahəsi, ha	-	-	40	192	289	-	-
istehsal, ton	-	-	1024	6185	9995	-	-
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	-	-	0,2	0,9	1,4	x	x
Dən üçün günəbaxan							
əkin sahəsi, ha	1211	1749	1615	1757	2092	145,1	172,4
istehsal, ton	2108	3141	2943	3462	3617	164,2	171,6
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	5,8	8,2	7,8	8,2	9,8	x	x
Kartof							
əkin sahəsi, ha	334	324	319	724	533	216,8	159,6
istehsal, ton	2430	2377	2429	8202	11534	3,4 dəfə	4,8 dəfə
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	1,6	1,5	1,5	3,4	2,5	x	x
Tərəvəz							
əkin sahəsi, ha	996	1009	976	914	836	91,8	83,9
istehsal, ton	9899	10062	10004	10195	9282	103,0	93,8
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	4,8	4,7	4,7	4,2	3,9	x	x
Bostan bitkiləri							
əkin sahəsi, ha	532	544	397	465	407	87,4	76,5
istehsal, ton	6256	6289	4695	5514	5062	88,1	80,9
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	2,5	2,6	1,9	2,2	1,9	x	x
Meyvə və giləmeyvə							
əkin sahəsi, ha	1084	1126	1152	1187	1206	109,5	111,3
istehsal, ton	14129	13760	14874	14385	13679	101,8	96,8
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	5,2	5,3	5,6	5,5	5,6	x	x

Üzüm							
əkin sahəsi, ha	1115	1120	1126	1032	977	92,6	87,6
istehsal, ton	6235	5702	5793	7110	7065	114,0	113,3
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	5,3	5,3	5,4	4,8	4,6	x	X

2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə Samux rayonunda ümumi əkin sahəsi 2,9%, 2014-cü ildə isə 2,2% artmışdır. Müqayisə olunan dövrdə dənli və dənli paxlalıların əkin sahəsi uyğun illər üzrə 4,1%, 6,2%, o cümlədən buğda 10,6%, 18,2%, tərəvəz 8,2%, 16,1%, bostan bitkiləri 12,6%, 23,5%, üzümün əkin sahəsi isə 7,4%, 12,4% azalmışdır. Bu dövrdə pambığın əkin sahəsi 10,3%, dən üçün günəbaxan 45,1%, 72,4%, kartof 2,2 dəfə, 59,6%, meyvə və giləmeyvə 9,5%, 11,3% artmışdır.

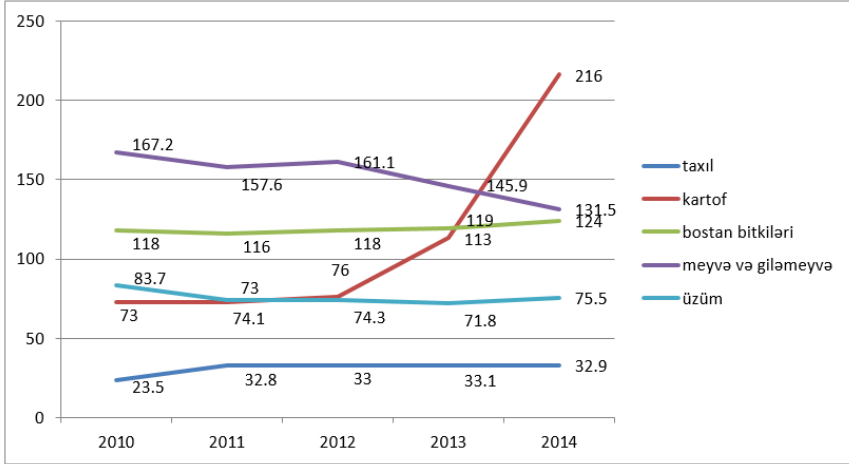
Araşdırmalarımız göstərir ki, Samux rayonunda bir çox kənd təsərrüfatı bitkilərinin müqayisə dövründə əkin sahəsinin azalmasına baxmayaraq məhsul istehsal bitkilərinin məhsuldarlığının artımı hesabına yüksəlmişdir. Belə ki, 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə dənli və dənli paxlalıların istehsalı 34,9%, 2014-cü ildə isə 31,8%, buğda uyğun illər üzrə 23,3%, 14,8%, pambıq 20%, dən üçün günəbaxan 64,2%, 71,6%, kartof 3,4 dəfə, 4,8 dəfə, üzüm 14% və 13,3% artmışdır.

2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə tərəvəz istehsalı 3%, meyvə və giləmeyvə istehsalı 1,8% artmış, 2014-cü ildə isə qeyd olunan məhsullar 6,2% və 3,2% azalmışdır.

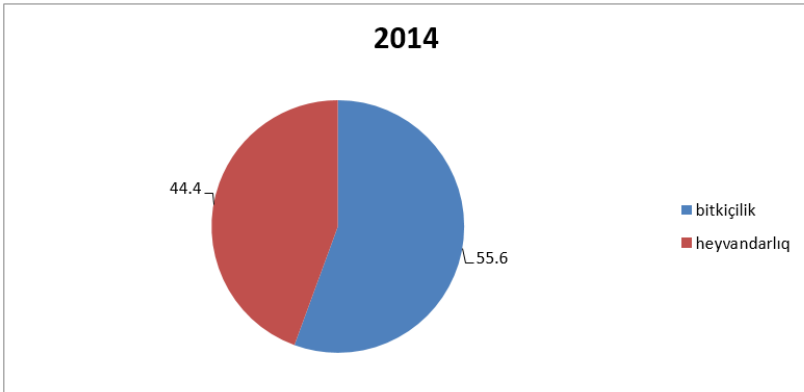
2010-cu ildə dənli və dənli paxlalıların ümumi əkində xüsusi çəkisi 47,3%, 2013-cü ildə 44%, 2014-cü ildə 43,4%, buğda uyğun olaraq illər üzrə 27,9%, 24,3%, 22,4%, pambıq 0,1%, şəkər çuğunduru - 0,9%, 1,4%, dən üçün günəbaxan 5,8%, 8,2%, 9,8%, kartof 1,6%, 3,4%, 2,5%, tərəvəz 4,8%, 4,2%, 3,9%, meyvə giləmeyvə 5,2%, 5,5%, 5,6% və üzüm 5,3%, 4,8%, 4,6% olmuşdur (cədvəl 11).

Samux rayonunda kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlıq göstəricisi də xeyli dəyişkən olmuşdur. Belə ki, 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə taxılın məhsuldarlığı 40%, kartof 3 dəfə, tərə-

vəz 4%, bostan bitkiləri 7%, meyvə giləmeyvə 13,3%, üzümün məhsuldarlığı isə 2% artmışdır.

Şək. 3. Samux rayonunda bəzi kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı, sent/ha

Şək. 4. Samux rayonunda 2014-cü ildə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun strukturunu, %-lə

Samux rayonunda 2014-cü ildə 55265,3 min manatlıq kənd təsərrüfatı məhsulu istehsal olunmuşdur. İstehsal olunan ümumi məh-

sulun 30725,2 manatı, yəni 55,6%-i bitkiçilikdə, 245440,1 manatı, yəni 44,4%- heyvandarlıqda istehsal olunmuşdur.

Cədvəl 12

Göygöl rayonunda əkin sahəsinin strukturu

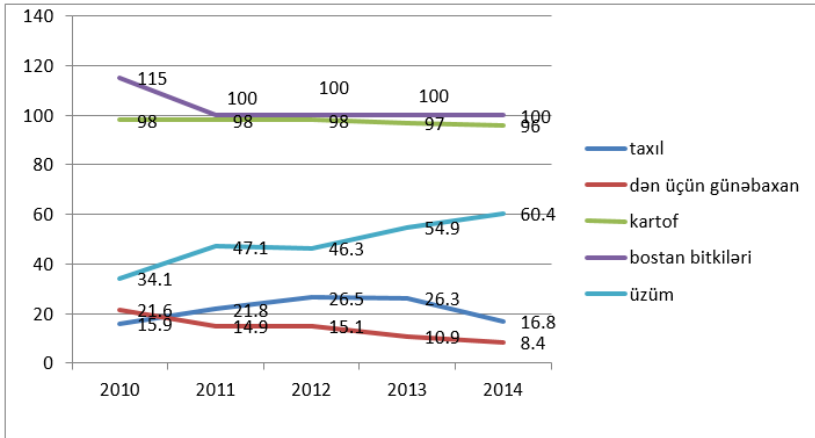
Göstəricilər	İllər					2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə	2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə
	2010	2011	2012	2013	2014		
Cəmi əkin sahəsi, ha	11810	12298	13411	13929	13627	117,9	115,4
Dənli və dənli paxlalılar							
əkin sahəsi, ha	9019	9238	10161	10390	9876	115,2	109,5
istehsal, ton	14374	20104	26957	27131	15765	188,8	109,7
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	76,4	75,1	75,8	74,6	72,5	x	x
o cümlədən buğda							
əkin sahəsi, ha	6979	7004	7112	7049	7072	101,0	101,3
istehsal, ton	10476	15367	19582	19361	11332	184,8	108,2
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	59,1	57,0	53,0	50,6	51,9	x	x
Şəkər çuğunduru							
əkin sahəsi, ha	-	-	34	50	21	x	x
istehsal, ton	-	-	698	1090	893	x	x
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	-	-	0,3	0,4	0,1	x	x
Dən üçün günəbaxan							
əkin sahəsi, ha	72	298	265	392	658	544,4	913,4
istehsal, ton	152	432	387	422	505	277,6	332,2
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	0,6	2,4	2,0	2,8	4,8	x	x

Kartof							
əkin sahəsi, ha	1018	1027	1034	1035	1038	101,7	101,9
istehsal, ton	9955	10023	10075	10080	9996	101,3	100,4
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	8,6	8,4	7,7	7,4	7,6	x	x
Tərəvəz							
əkin sahəsi, ha	713	710	739	740	747	103,8	104,8
istehsal, ton	5507	5937	6007	6015	5873	109,2	106,6
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	6,0	5,8	5,5	5,3	5,5	x	x
Bostan bitkiləri							
əkin sahəsi, ha	38	52	15	15	10	39,5	26,3
istehsal, ton	590	520	150	150	100	25,4	16,9
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	0,3	0,4	0,1	0,1	0,1	x	x
Meyvə və giləmeyvə							
əkin sahəsi, ha	598	610	621	637	682	106,5	114,0
istehsal, ton	1793	1852	1875	1899	1900	105,9	105,9
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	5,1	5,0	4,6	4,6	5,0	x	x
Üzüm							
əkin sahəsi, ha	1016	967	1062	968	960	95,3	94,4
istehsal, ton	3112	3701	3704	4538	4981	145,8	160,1
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	8,6	7,9	7,9	6,9	7,0	x	x

Göygöl rayonunda 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə ümumi əkin sahəsi 17,9%, 2014-cü ildə isə 15,4%, dənli və dənli paxlalıların əkin sahəsi illər üzrə uyğun olaraq 15,2%, 9,5%, buğda 1,0%, 1,3%, dən üçün günəbaxan 5,4 dəfə, 9,1 dəfə, kartof 1,7%, 1,9%, tərəvəz 3,8%, 4,8%, meyvə və gilə meyvə 6,5%, 14% artmış, bostan bitkilərinin əkin sahəsi 60,5%, 73,7%, üzümün isə 4,7%, 5,6% azalmışdır. Bu dövrdə bitkiçilik məhsulları istehsalı da xeyli dəyişkən olmuşdur. Belə ki, 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə dənliyə istehsalı 88,8%, 2014-cü ildə 9,7%, buğda 84,8%, 8,2%,

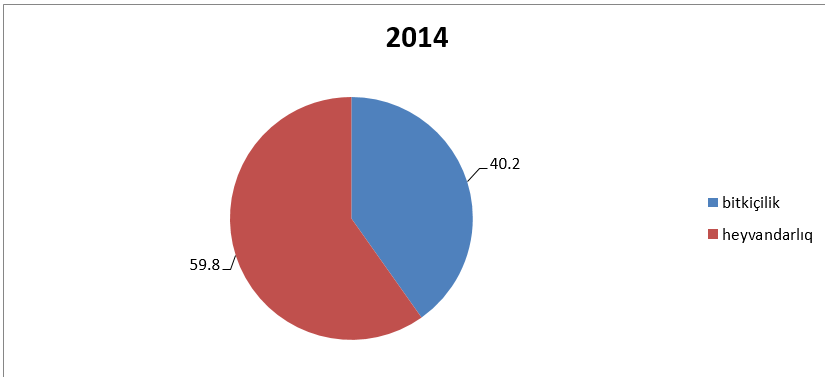
dən üçün günəbaxan istehsalı 2,8 dəfə, 3,3 dəfə, kartof 1,3%, 0,4%, tərəvəz 9,2%, 6,6%, meyvə və giləmeyvə 5,9%, üzüm 45,8%, 60,1% artmış, bostan bitkiləri istehsalı isə 2013-cü ildə 74,6%, 2014-cü ildə isə 83,1% azalmışdır.

Göygöl rayonunda da ümumi əkin sahəsinin strukturuna nəzər saldıqda digər bir sıra rayonlarımızda olduğu kimi dənli və dənli paxlalılar üstünlük təşkil edir. Belə ki, son beş ildə dənlilər ümumi əkin sahəsində 70-76%, buğda 50-60%, şəkər çuğunduru 0,1-0,4%, kartof 7-9%, tərəvəz 5,5-6%, bostan bitkiləri 0,1-0,4%, meyvə və giləmeyvə 4,5-5%, üzüm 7-9% xüsusi çəkiyə malikdir (cədvəl 12).

Şək.5. Göygöl rayonunda bəzi kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı, sent/ha

Rayonda 2010-2014-cü illərdə taxılın məhsuldarlığı 5,7%, buğda 14%, tərəvəz 2,6%, üzümün məhsuldarlığı 77% artmış, dən üçün günəbaxanın məhsuldarlığı 62%, kartof 2%, bostan bitkiləri 4%, meyvə və giləmeyvənin məhsuldarlığı isə dəyişməmişdir.

Şək. 6. Göygöl rayonunda 2014-cü ildə kənd təsərrüfatı ümumi məhsulunun strukturu, %-lə

2014-cü ildə Göygöl rayonunda kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu 42393,5 min manat olmuşdur. Ümumi məhsulun 17048,6 min manatı bitkiçilikdə, 25344,9 min manatı isə heyvandarlıqda istehsal olunmuşdur. Bitkiçilik məhsulları ümumi məhsulun 40,2%-ni, heyvandarlıq məhsulları isə 59,8%-ni təşkil edir.

Təhlil göstərir ki, 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə Daşkəsən rayonunda cəmi əkin sahəsi 13,4 faiz artdığı halda, həmin illə müqayisədə 2014-cü ildə əkin sahəsinin artım tempi aşağı düşərək 10,1 faiz olmuşdur. Müqayisə aparılan illərdə dənli və dənli paxlalıların əkin sahəsi kifayət qədər artaraq ümumi əkin sahəsində 38,3 faiz xüsusi çəkiyə malik olmuş, 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə ümumi yığılı 61,5 faiz, 2014-cü ildə isə 58,2 faiz artmışdır. O cümlədən buğdanın əkin sahəsi də 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə 50 faiz, 2014-cü ildə 40,7 faiz, illərə müvafiq olaraq isə istehsalı 58,8 faiz və 53,8 faiz artmışdır. Rayon üçün ənənəvi əkin sahəsi hesab olunan kartof əkini isə azalmışdır. Əgər 2010-cu ildə ümumi əkin sahəsinin 61,1 faizi kartofun payına düşürdüsə, 2014-cü ildə bu rəqəm 53,3 faiz təşkil etmişdir. 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə kartofun əkin sahəsi 4 faiz, ümumi yığılı isə 10 faizə qədər azalmışdır. Tərəvəz əkmələrinin sahəsində də azalma qeydə alınmışdır. Ümumi əkin sahəsində tərəvəzin xüsusi çəkisi 5 faizdən, 4,1 faizə

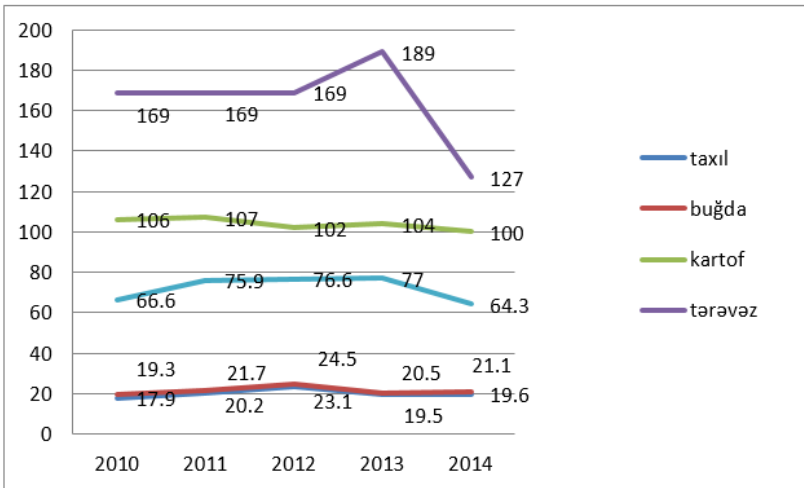
enmişdir. Bu azalmanı istehsalın həcmində də görmək mümkündür. Rayon ərazisində meyvə və giləmeyvənin əkin sahəsində azalma qeydə alınmasa da, istehsalının həcmində 2014-cü ildə az da olsa eniş nəzərə çarpmışdır (cədvəl 13).

Cədvəl 13

Daşkəsən rayonu üzrə əkin sahəsinin strukturu

Göstəricilər	İllər					2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə%	2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə%
	2010	2011	2012	2013	2014		
Cəmi əkin sahəsi, ha	2210	2282	2351	2505	2434	113,4	110,1
Dənli və dənli paxlalılar							
əkin sahəsi, ha	646	715	810	959	934	148,5	144,6
istehsal, ton	1158	1440	1870	1870	1832	161,5	158,2
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	29,2	31,3	34,5	38,2	38,3	x	x
o cümlədən buğda							
əkin sahəsi, ha	592	645	754	884	833	150,0	140,7
istehsal, ton	1142	1400	1851	1813	1756	158,8	153,8
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	26,8	28,2	32,1	35,3	34,2	x	x
Kartof							
əkin sahəsi, ha	1350	1352	1326	1330	1296	98,5	96,0
istehsal, ton	14347	14413	13562	13809	12929	96,3	90,1
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	61,1	59,2	56,4	53,1	53,3	x	x

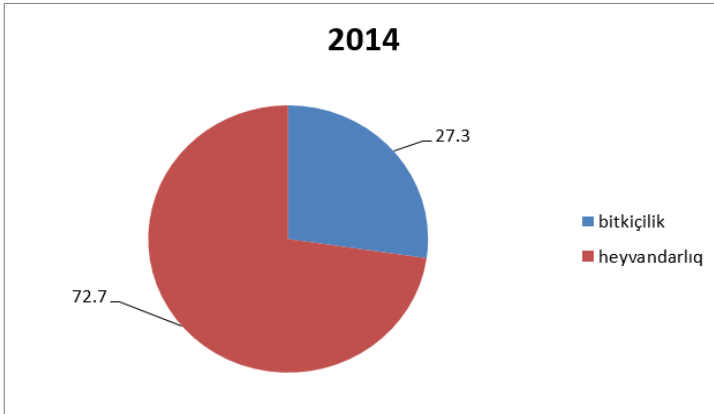
Tərəvəz							
əkin sahəsi, ha	110	111	111	112	100	101,8	90,9
istehsal, ton	1854	1870	1881	2117	1262	141,2	68,1
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	5,0	4,9	4,7	4,5	4,1	x	x
Meyvə və giləmeyvə							
əkin sahəsi, ha	104	104	104	104	104	100	100
istehsal, ton	693	787	794	798	667	115,2	96,3
Ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	4,7	4,6	4,4	4,2	4,3	x	x

Şək. 7. Daşkəsən rayonunda kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı sent / ha

Daşkəsən rayonunda kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı müxtəlif amillərin təsiri altında dəyişkən olmuşdur. 2014-cü il digər illərlə müqayisədə daha quraq keçdiyi üçün bitkilərin məhsuldarlığı aşağı düşmüşdür. 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə kar-

tofun məhsuldarlığı 6 faiz, tərəvəzin məhsuldarlığı 25 faiz, meyvə və giləmeyvənin məhsuldarlığı isə üç faiz azalmışdır. Müqayisə edilən dövrdə isə buğdanın məhsuldarlığı 9 faiz artmışdır.

Şək 8. Daşkəsən rayonunda kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun sturukturu (%-lə)

2014-cü ildə Daşkəsən rayonunda kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu təqribən 28 mln manat olmuşdur. Bunun 8 mln manatı və ya 27,3 faizi bitkiçiliyin, 20 mln manatı və ya 72,7 faizi heyvandarlığın payına düşmüşdür.

Cədvəl 14

Gədəbəy rayonu üzrə əkin sahəsinin sturukturu

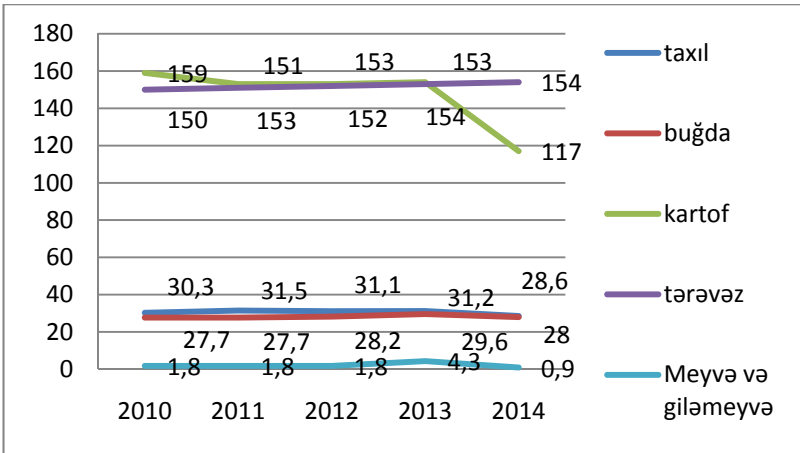
Göstəricilər	İllər					2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə%	2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə%
	2010	2011	2012	2013	2014		
Cəmi əkin sahəsi, ha	18270	18161	18352	18442	17464	100,9	95,6
Dənli və dənli paxlalıqlar							
əkin sahəsi, ha	1053	853	1059	1333	1213	126,6	115,2
istehsal, ton	3187	2693	3298	4154	3472	130,3	108,9

ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	5,8	4,7	5,8	7,2	7,0	x	x
o cümlədən buğda							
əkin sahəsi, ha	556	318	594	937	1102	168,5	198,2
istehsal, ton	1540	879	1675	2770	3086	147,4	2 dəfə
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	3,0	1,8	3,2	5,1	6,3	x	x
Kartof							
əkin sahəsi, ha	13095	13185	13187	13006	12202	99,3	93,2
istehsal, ton	208778	201000	201761	200029	142763	95,8	68,4
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	71,8	72,6	71,9	70,5	69,9	x	x
Tərəvəz							
əkin sahəsi, ha	451	452	435	432	378	95,8	83,8
istehsal, ton	6776	6818	6618	6588	5829	97,2	86,0
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	2,4	2,5	2,3	2,3	2,1	x	x
Meyvə və giləmeyvə							
əkin sahəsi, ha	3671	3671	3671	3671	3671	100	100
istehsal, ton	525	533	540	1263	257	2,4dəfə	49,0
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	20,0	20,2	20,0	20,0	21,0	x	x

Araşdırma apardığımız dövrdə Gədəbəy rayonunun ümumi əkin sahəsində ciddi dəyişiklik nəzərə çarpmamışdır. Ayrı-ayrı məhsullara nəzər yetirdikdə isə müəyyən dəyişmələrin olduğunu şahidi oluruq. 2010-cü illə müqayisədə 2013-cü ildə dənli və dənli paxlalıların əkin sahəsi 26,6 faiz, ümumi yığımı 30,3 faiz, o cümlədən buğdanın əkin sahəsi 68,5 faiz, ümumi yığımı 47,4 faiz, meyvə və giləmeyvənin əkin sahəsinin sabit qalmasına baxmayaraq ümumi yığımı 2,4 dəfə, heyvandarlıq məhsullarının istehsalında isə ət üzrə 20,5 faiz, süd üzrə 90,6 faiz, yumurta üzrə 7,7 faiz, yun üzrə isə 48,5 faiz artım qeydə alınmışdır. Müqayisə olunan il dövrdə rayonda əsas bitkiçilik sahəsi hesab edilən və ümumi əkin sahəsinin təq-

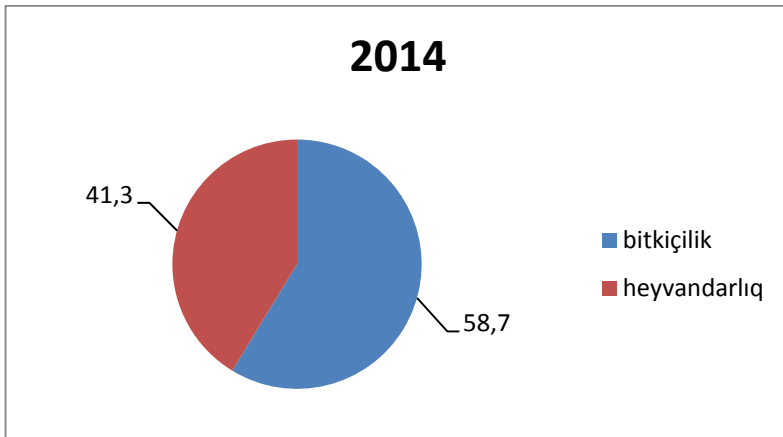
ribən 90 faizini tutan kartofun əkin sahəsində və ümumi yığımında azalma müşahidə olunmuşdur. 2012-ci illə müqayisədə isə dənli və dənli paxlalıların əkin sahəsi 25,9 faiz ümumi yığıcı 26, faiz, buğdanın əkin sahəsi 57,7 faiz ümumi yığıcı 65,4 faiz artmışdır. Digər bitkiçilik sahələrində isə ciddi dəyişiklik nəzərə çarpmamışdır.

2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə Gədəbəy rayonunda əkin sahəsinin həcmi 4,4 faiz azalmışdır bu azalmanın əsas səbəbi rayonda ənənəvi hesab edilən kartof əkinlərinin sahəsində baş verən azalmadır. Lakin bunun əksinə olaraq rayonda buğdanın əkin sahəsi 98 faiz, artaraq 2014-cü ildə cəmi əkmələrin 6,3 faizinə çatmış, ümumi məhsulu isə 2 dəfə yüksəlmişdir. Müqayisə olunan ildə kartofun əkin sahəsi 7 faizə yaxın istehsalının həcmi isə 31,6 faiz azalmışdır (cədvəl 14). İstehsalın həcmiminin daha çox azalmasının səbəbi məhsuldarlığın aşağı düşməsidir. Eyni zamanda rayon ərazisində tərəvəz istehsalında da müəyyən azalmanı müşahidə etmək mümkündür. Meyvə və giləmeyvənin əkin sahəsinə heç bir dəyişiklik qeydə alınmasa da istehsalının həcmi 51 faiz azalmışdır.

Şək.9. Gədəbəy rayonunda kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı, sent/ ha

Məlum olduğu kimi, Gədəbəy rayonunda əsasən dəmyə əkinçiliyi üstünlük təşkil edir. Bu baxımdan burada əkilən bitkilərin məhsuldarlığı hava şəraitindən, düşən yağıntının miqdarından və digər iqlim amillərindən daha çox asılıdır. 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə taxılın məhsuldarlığı 6 faiz, kartofun məhsuldarlığı 26 faiz, meyvə və giləmeyvənin məhsuldarlığı isə 50 faiz azalmışdır. Müqayisə aparılan dövrdə yalnız tərəvəzin məhsuldarlığı 3 faiz artmışdır.

Şək. 10. Gədəbəy rayonunda kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun sturukturunu (%-lə)

2014-cü ildə Gədəbəy rayonunda kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu 118 mln manat olmuşdur. Bunun 69 mln manatı və ya 58,7 faizi bitkiçiliyin, 49 mln manatı və ya 41,3 faizi heyvandarlığın payına düşmüşdür.

Rəqəm məlumatlarının təhlilindən aydın olur ki, Şəmkir rayonunda bitkiçilik məhsullarının əkin sahəsi getdikcə artmaqdadır. Belə ki, cəmi əkin sahəsi 2013-cü ildə 2010-cu illə müqayisədə 15,5 faiz, 2014-cü ildə isə 6,4 faiz artmışdır. Respublikanın əksər regionlarında olduğu kimi Şəmkirdə də əkin sahələrinin sturukturunda dənli və dənli paxlalılar daha çox xüsusi çəkiyə malikdir. Belə ki, 2010-cu ildə ümumi əkin sahəsinin 19354 hektarı və ya 45,4 faizi dənli və dənli paxlalılardan ibarət idisə, 2013-cü ildə bu rəqəm 24575 haektar

və ya 51,2 faiz təşkil etmişdir. O, cümlədən buğdanın cəmi əkin sahəsində tutduğu xüsusi çəki isə 29,6 faizdən 33,8 faizə yüksəlmişdir.

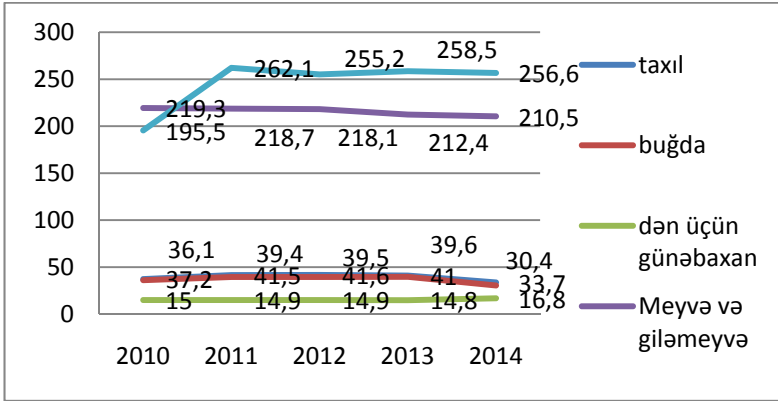
Cədvəl 15

Şəmkir rayonunun əkin sahəsinin strukturu

Göstəricilər	İllər					2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə%	2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə%
	2010	2011	2012	2013	2014		
Cəmi əkin sahəsi, ha	35916	36242	36319	41471	38216	115,5	106,4
Dənli və dənli paxlılıqlar							
əkin sahəsi, ha	19354	19414	19450	24575	20938	127,0	108,2
istehsal, ton	72012	80569	80916	100685	70496	139,8	97,9
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	53,9	53,6	53,6	59,3	54,8	x	x
o cümlədən buğda							
əkin sahəsi, ha	12618	12627	12643	16212	13178	128,5	104,4
istehsal, ton	45552	49748	49903	64152	40110	140,8	88,1
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	35,1	34,8	34,8	39,1	34,5	x	x
Dən üçün günəbaxan							
əkin sahəsi, ha	414	588	590	592	917	143,0	2,2 dəfə
istehsal, ton	588	853	857	876	1536	149,0	2,6 dəfə
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	1,2	1,6	1,6	1,4	2,4	x	x
Kartof							
əkin sahəsi, ha	6357	6389	6392	6397	6406	100,6	100,8
istehsal, ton	106556	107551	107572	108530	108447	101,9	101,8
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	17,7	17,6	17,6	15,4	16,8	x	x
Tərəvəz							

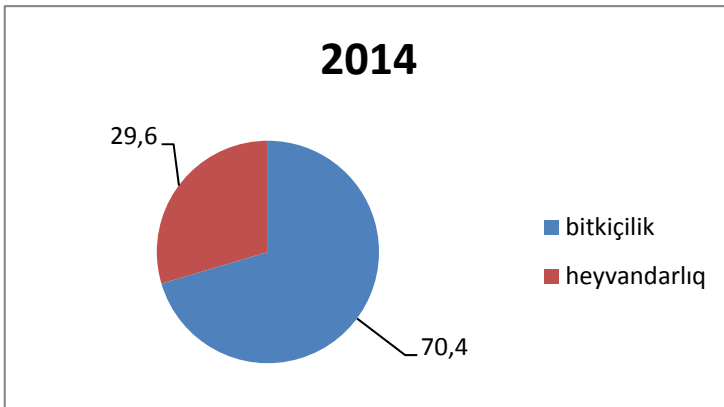
əkin sahəsi, ha	6095	6124	6152	6159	6164	101,1	101,1
istehsal, ton	118519	120562	121928	121996	122082	102,9	103,0
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	17,0	16,9	16,9	1419	16,1	X	X
Bostan bitkiləri							
əkin sahəsi, ha	244	251	252	254	256	104,1	104,9
istehsal, ton	5615	5739	5742	5673	5752	101,0	102,4
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	0,7	0,7	0,7	0,6	0,7	X	X
Meyvə və giləmeyvə							
əkin sahəsi, ha	2940	2950	2957	2968	2998	101,0	102,0
istehsal, ton	59877	59951	59970	60203	60116	100,5	100,4
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	8,2	8,1	8,1	7,2	7,8	X	X
Üzüm							
əkin sahəsi, ha	509	526	526	526	537	103,3	105,5
istehsal, ton	21855	21872	21910	21956	21964	98,8	100,5
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	1,4	1,5	1,4	1,3	1,4	X	X

Rayon üzrə çəmi əkin sahəsində kartofun tutduğu xüsusi çəki 14,9 faizdən 13,3 faizə, tərəvəzin tutduğu xüsusi çəki isə 14,3 faizdən 13,3 faizə enimişdir. Ümumi əkmələrin isə təqribən 1 faizini üzüm bağları təşkil etmişdir. 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə dənliyərin əkin sahəsi 8,2 faiz artdığı halda, istehsalının həcmi 2 faiz azalmışdır. Müqayisə olunan ildə ən çox artım dən üçün günə baxanda olmuşdur. Dən üçün günəbaxanın əkin sahəsi 2,2 dəfə, istehsalı isə 2,6 dəfə artmışdır. Digər bitkilərin əkin sahələrində o qədər də ciddi dəyişmə qeydə alınmamışdır (cədvəl 15).

Şək. 11. Şəmkir rayonunda kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı sent/ ha

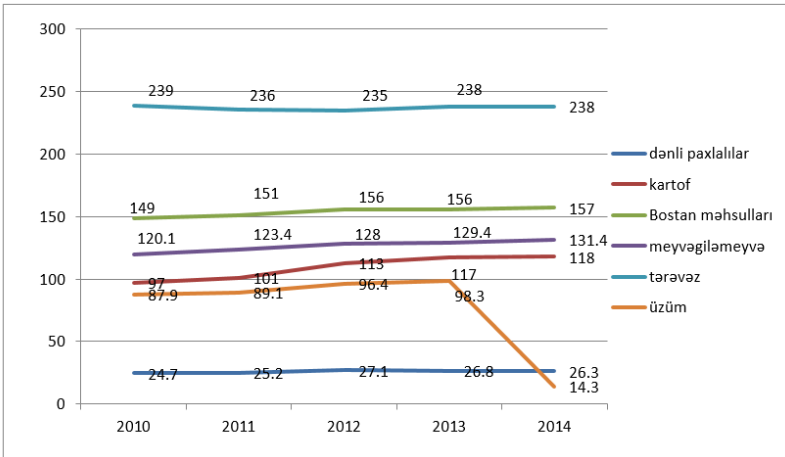
Şəmkir rayonunda kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı illər üzrə dəyişkən olmuşdur. 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə rayonda cəmi əkin sahəsinin tərkibində daha çox xüsusi çəkiyə malik olan taxılın məhsuldarlığı 9 faiz, 2013-cü illə müqayisədə isə 18 faiz azalmışdır. Üzümistisna olmaqla digər bitkilərin məhsuldarlığının səviyyəsində elə ciddi dəyişiklik nəzərə çarpmamışdır. Üzümün məhsuldarlığı isə 2010-cu illə müqayisədə 31 faiz artmışdır.

Şək. 12. Şəmkir rayonunda kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun sturukturu (%-lə)

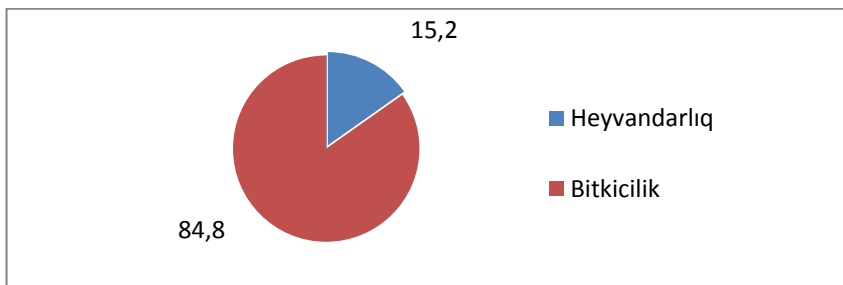
2014-cü ildə Şəmkir rayonunda kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu 260 mln manata yaxın olmuşdur ki, bunun da tərkibində bitkiçiliyin payı 70,4 faiz, heyvandarlığın payı isə 29,6 faiz təşkil etmişdir.

Qazax rayonunda bitkiçilik məhsullarının əkinini və istehsalının strukturunu son 5 ildəki vəziyyətinə dair ədədli məlumatlar məlumdur ki, rayonda ümumi əkin sahəsinin əsas hissəsini dənli və dənli paxlalar, onların tərkibində bugda, payızlıq və yazlıq arpa əsas yeri tutur. Deməkdir ki, müvafiq dövrdə ümumi əkin sahəsinin 40-45% məhz bu məhsulların istehsalı üçün nəzərdə tutulmuşdur. Lakin bir sıra amillərin təsiri nəticəsində dənli və dənli paxlaların əkin sahəsi 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə 28,3% istehsalın miqdarı isə 23,2% azalmışdır. Baxmayaraq ki, bu göstəricilər 2013-cü illə müqayisədə müvafiq olaraq 18,1 və 15,1% artmışdır. Son 5 ildə rayonda dən üçün günəbaxanın əkin sahəsi 38,9% istehsal olunan məhsulun miqdarı 31,1% bostan bitkilərinin əkin sahəsi 74,5%, istehsal olunan məhsulun miqdarı 73,1%, tərəvəzdə isə bu göstərici müvafiq olaraq 14,6 və 14,9% azalmışdır. Müvafiq dövrdə kartof istehsalı üçün nəzərdə tutulan əkin sahəsi 3,4%, məhsuldarlığın artması hesabına istehsalın miqdarı isə 24,7% artmışdır. Qeyd edək ki, bu göstəricilərin hər birində 2013-cü illə müqayisədə müəyyən artım qeydə alındısa da həmin rəqəmlər 2010-cu illə müqayisədə xeyli aşağıdır. Qazax rayonunda son 4 ildə bəzi bitkiçilik məhsulları xüsusilə üçün qarğıdalı və üzüm istehsalı nəzərə alınacaq dərəcədə artmışdır. Belə ki, müvafiq dövrdə üzümün əkin sahəsi isə 38,6%, məhsul istehsalı isə təqribən iki dəfə 96,8% artmışdır. Təssüf ki, dən üçün qarğıdalı üzrə müvafiq göstəricilər 2012-ci illin məlumatları ilə müqayisədə həm əkin sahəsi, həm də istehsalın miqdarında xeyli azalmışdır.

Şəkil 13. Qazax rayonunda kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı (s/ha)

Qazax rayonunda kənd təsərrüfatının hər iki sahəsi üçün geniş imkanlar var. Rayonun malik olduğu coğrafi ərazi və təbii iqlim şəraiti bunu deməyə imkan verir. Buna baxmayaraq bəzi bitkiçilik məhsullarının məhsuldarlığı yüksək olsa da kartof və üzüm istehsalına görə qonşu rayonlarla müqayisədə Qazax rayonunun mövcud göstəriciləri bir qədər aşağıdır. Belə ki, son 5 ildə Tovuz rayonu ilə müqayisədə məhsuldarlıq səviyyəsi Qazaxda təqribən 2 dəfə, üzümün məhsuldarlığında isə Ağstafa rayonu hektardan əldə olunan məhsuldarlıq səviyyəsinə görə rayonu 10-15% üstələyir. Rayonda taxılın məhsuldarlığı isə respublikanın orta göstəricilərindən 4-5% yüksəkdir. Rayonda son 5 ildə taxılın hər hektardan 25-27 sentner arası dəyişir. Rayonda son illər məhsuldarlıq səviyyəsinə görə tərəvəz məhsulunu xüsusilə fərqləndirmək lazımdır. Baxmayaraq ki, bu məhsul üzrə hər hektardan orta hesabla 200-230 sentner məhsul əldə olunur. Məhsulun bazar qiymətinin aşağı olması istehsalçıların bu məhsula olan marağını bir qədər aşağı salır.

Şək. 14. Qazax rayonunda kənd təsərrüfatının ümumiməhsulunun strukturunu %-lə

2014-cü ildə Qazax rayonunda 21172,6 min manatlıq kənd təsərrüfatı məhsulu istehsal olunmuşdur. Bunun 84,8%-i (17959,2 min man.) bitkiçilik, 15,2%-i (3213,4 min man.) heyvandarlıq məhsulları təşkil edir. Bitkiçiliyin ümumi məhsulunun 30,2%-i dənli və dənli paxlalılar, 39,2%-i meyvə və giləmeyvə, 17,3% tərəvəz, 3,2%-i üzüm, 5,0%-i kartof, 0,2%-i bostan məhsullarından ibarət olmuşdur. Heyvandarlığın ümumi məhsulunun 31,8%-i ət (kəsilmiş çəkiddə) istehsalı, 40,6%-i süd, 26,2%-i yumurta və 1,4%-i yun təşkil etmişdir.

Cədvəl 16

Ağstafa rayonunda kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahəsi və istehsalının sturukturunu

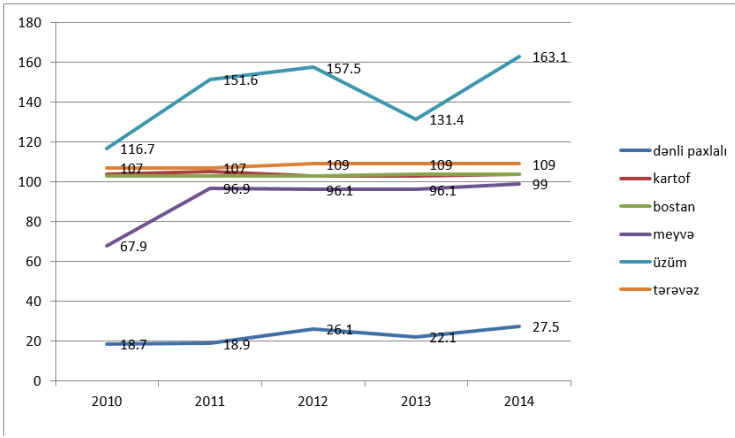
<i>Göstəricilər</i>	<i>illər</i>					
	<i>2010</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>	<i>2010-cu illəməüqə yisədə 2013-cü ildə</i>	<i>2013-cü illəməüqə yisədə 2014-cü ildə</i>
Cəmi əkin sahəsi, ha	22564	23725	23784	18907	83,7	79,4
Dənli və dənli paxlalılar						
əkin sahəsi, ha	10365	13672	13116	10438	100,7	35,9
istehsal, ton	19420	35622	28997	28729	147,9	99,0
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	45,9	57,6	55,1	55,2	x	x

o cümlədən buğda						
əkin sahəsi, ha	7185	9791	9437	10438	145,2	110,6
istehsal, ton	12917	26283	22328	22221	172,0	95,5
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	31,8	41,2	39,6	55,2	x	x
Payızlıq və yazlıq arpa						
əkin sahəsi, ha	1731	2175	2311	1903	109,9	82,3
istehsal, ton	2942	5220	3630	4643	157,8	127,9
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	7,6	9,1	9,7	10,0	x	x
Dən üçün qarğıdalı						
əkin sahəsi, ha	1404	1573	1295	780	55,5	60,2
istehsal, ton	3510	3963	2953	1786	50,8	60,4
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	6,2	6,6	5,4	4,1	x	X
Dən üçün günəbaxan						
əkin sahəsi, ha	421	419	193	242	57,4	125,3
istehsal, ton	595	532	253	294	42,5	47,5
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	1,8	1,7	0,8	1,2	x	x
Kartof						
əkin sahəsi, ha	465	540	584	460	99,3	78,7
istehsal, ton	4845	5643	6039	4761	98,2	78,8
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	2,0	2,2	2,4	2,4	x	x
Tərəvəz						
əkin sahəsi, ha	696	568	379	326	46,8	86,0
istehsal, ton	7418	6060	4120	3547	47,0	86,0
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	3,0	2,3	1,5	1,0	x	x
Bostan bitkiləri						
əkin sahəsi, ha	303	153	112	133	43,8	118,7
istehsal, ton	3131	1582	1159	1378	44,0	118,8
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	1,3	0,06	0,04	0,07	x	x

Meyvə və giləmeyvə						
əkin sahəsi, ha	1172	1158	1158	1172	100,0	101,2
istehsal, ton	7168	9458	9524	9667	134,8	101,5
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	5,1	4,8	4,8		x	X
Üzüm						
əkin sahəsi, ha	400	441	441	462	115,5	104,7
istehsal, ton	4792	5621	5902	6665	139,0	121,9
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	1,7	1,8	2,4	2,4	x	X

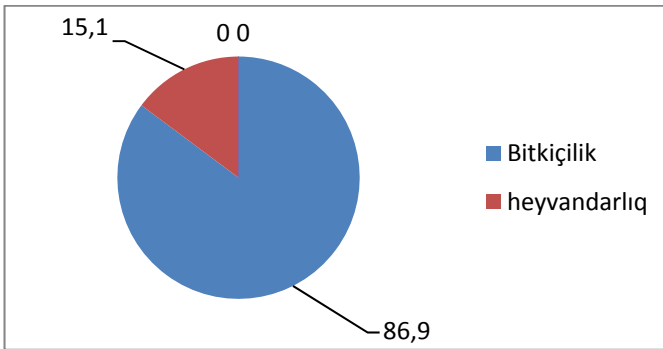
Ağstafa rayonunda bitkiçilik məhsullarının əkini və istehsalının strukturunu son 5 ildəki vəziyyətini tədqiq edərkən məlum olur ki, rayonda ümumi əkin sahəsinin əsas hissəsini dənli və dənli paxlaları, onların tərkibində bugda, payızlıq və yazlıq arpa əsas yeri tutur. Demək olar ki, müvafiq dövrdə ümumi əkin sahəsinin 50-55% məhz bu məhsulların istehsalı üçün nəzərdə tutulmuşdur. Qeyd edək ki, 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə dənli və dənli paxlaların əkin sahəsi 0,7% artmasına müvafiq olaraq məhsul istehsalındakı artım 47,9% artmışdır. Rayonda həmin dövrdə dən üçün günəbaxanın əkin sahəsi 45,5%, istehsal olunan məhsulun miqdarı 49,2%, bostan bitkilərinin əkin sahəsi 56,2% istehsal olunan məhsulun miqdarı 56,0%, tərəvəzdə isə bu göstərici müvafiq olaraq 53,2% və 53,0% azalmışdır. Müvafiq dövrdə rayonda kartof istehsalı üçün nəzərdə tutulan əkin sahəsi 0,7%, istehsal olunan məhsulun miqdarı 0,8% azalmışdır. Ağstafa rayonunda 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə üzümün əkin sahəsi 15,5%, istehsalın miqdarı 39,0% artmışdır (cədvəl 16).

Ağstafa rayonunda kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığında illər üzrə yüksək dəyişkənlik müşahidə olunmur. Son 5 ildə bu istiqamətdə ən diqqət çəkən məqam üzüm istehsalının artmasıdır. Üzümçülük Ağstafanın keçmiş SSSRi dövründə də ən perspektivli sahələrindən olmuşdur. Hazırda isə bu sahənin yenidən inkişaf etdirilməsi üçün dövlət qayğısına ehtiyac duyulur.

Şək. 15. Ağstafa rayonunda kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı, sent/ha

Rayonda digər bitkiçilik məhsulları üzrə əldə olunan göstəricilər iqtisadi rayonun tərkibində olandıgər bölgələrdən çoxda geri qalmır. Lakin hesab edirik ki, mövcud göstəricilər rayonun potensial imkanlarından xeyli aşağıdır. Rayonda son beş ildə hektardan əldə olunan məhsuldarlıq səviyyəsinə görə bostan məhsulları 100-105 sentner, tərəvəz 100-110 sentner, kartof 90-110 sentner, meyvə və giləmeyvədə isə 60-100 sentner arası dəyişmişdir.

Şəkil 16. Ağstafa rayonunda kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun strukturu%-lə

2014-cü ildə Ağstafa rayonunda 19041,0 min manatlıq kənd təsərrüfatı məhsulu istehsal olunmuşdur. Bunun 86,9%-i (16549,3 min man.) bitkiçilik, 15,1%-i (2491,7 min man.) heyvandarlıq məhsulları təşkil edir. Bitkiçiliyin ümumi məhsulunun tərkibini 40,8%-i dənli və dənli paxlалılar, 27,8%-i meyvə və giləmeyvə, 0,1% tərəvəz, 17,9%-i üzüm, 7,9%-i kartof, 1,5%-i bostan məhsullarından təşkil etmişdir. Heyvandarlığın ümumi məhsulunun 33,4%-i ət (kəsilmiş çəkiddə) istehsalı, 37,2%-i süd, 28,2%-i yumurta və 1,2%-i yun təşkil etmişdir.

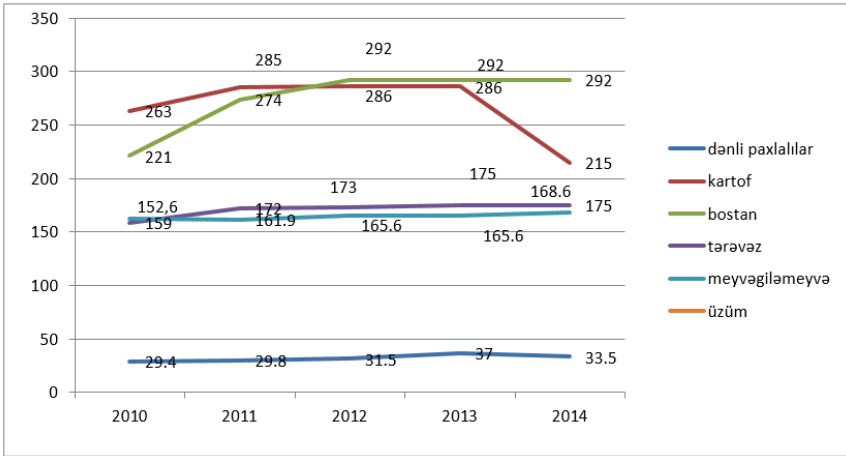
Tovuz rayonunda bitkiçilik məhsullarının əkinini və istehsalının strukturunu son 4 ildəki vəziyyətini tədqiq edərkən məlum olur ki, rayonda ümumi əkin sahəsinin strukturunda dənli və dənli paxlалıların xüsusi çəkisi 2014-cü ildə 45,7% bərabər olmuşdur. Qeyd edək ki, 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə dənli və dənli paxlалıların əkin sahəsi 5,0% artmasına müvafiq olaraq məhsul istehsalı isə 56,0% artmışdır. Rayonda payızlıq arpanın əkin sahəsi 2010-cu illə müqayisədə 54,6%, istehsal olunan məhsulun miqdarı isə 51,4% artmışdır. Müvafiq dövrdə dən üçün qarğıdalının əkin sahəsi 20,6%, istehsal olunan məhsul miqdarı isə 14,7% azalmışdır. Son bir neçə ildə respublikanın bir sıra rayonunda olduğu kimi Tovuz rayonunda da üzümün əkin sahəsi və buna müvafiq olaraq istehsalın miqdarı xeyli artmışdır. Belə ki, 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə rayonda üzümün əkin sahəsi 50,2% istehsal olunan məhsulun miqdarı isə 94,1% artmışdır. Qeyd edək ki, əldə olunan bu göstərici bir əvvəlki illə də müqayisədə müvafiq olaraq 4,9 və 6,4% çoxdur. 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə Tovuz rayonunda kartofun əkin sahəsi 23,9% tərəvəzin əkin sahəsi isə 16,3%, bostan bitkilərinin əkin sahəsi isə 27,5% azalmışdır (cədvəl 17). Lakin bu məhsulların əkin sahəsinin azalmasına baxmayaraq yüksək məhsuldarlıq hesabına istehsal olunan məhsulun miqdarında artım qeydə alınmışdır.

Cədvəl 17

Tovuz rayonunda kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahəsi və istehsalının strukturu

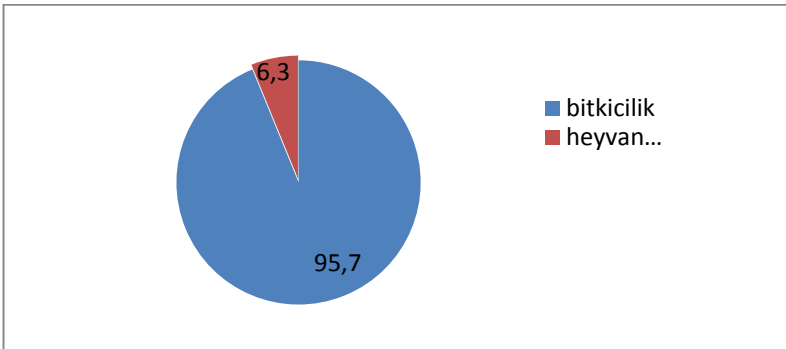
Göstəricilər	illər				2010-cu illəməqə yisədə 2014-cü ildə	2013-ci illəməqə yisədə 2014-cü ildə
	2010	2012	2013	2014		
Cəmi əkin sahəsi, ha	22659	23854	24914	24498	108,1	98,3
Dənli və dənli paxlalılar						
əkin sahəsi, ha	8202	10698	10679	11216	105,0	136,7
istehsal, ton	24083	33719	39524	37589	156,0	95,1
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	36,1	44,8	42,8	45,7	x	x
o cümlədən buğda						
əkin sahəsi, ha	6347	8990	8924	11216	176,7	125,6
istehsal, ton	15930	25681	31513	30379	190,7	96,4
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	28,01	37,6	35,8	45,7	x	x
Payızlıq və yazlıq arpa						
əkin sahəsi, ha	150	115	255	232	154,6	90,9
istehsal, ton	377	282	676	571	151,4	84,4
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	1,6	0,4	0,1	0,2	x	x
Dən üçün qarğıdalı						
əkin sahəsi, ha	1705	1593	1500	1354	79,4	90,2
istehsal, ton	7776	7756	7335	6639	85,3	90,5
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	7,5	6,6	6,0	5,5	x	x
Dən üçün günəbaxan						
əkin sahəsi, ha	-	10	155	134	-	86,4
istehsal, ton	-	10	155	134	-	86,4

ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	-	0,04	0,06	0,05	x	x
Kartof						
əkin sahəsi, ha	8409	7620	8183	7244	86,1	88,5
istehsal, ton	221394	217399	233706	155999	70,4	66,7
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	37,1	31,9	32,8	29,5	x	x
Tərəvəz						
əkin sahəsi, ha	1893	1602	1616	1585	83,7	98,0
istehsal, ton	30136	27536	30825	30273	100,4	982
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	8,3	6,7	6,4	6,4	x	x
Bostan bitkiləri						
əkin sahəsi, ha	62	52	54	45	72,5	83,3
istehsal, ton	1372	1518	1577	1314	95,7	83,3
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	0,02	0,02	0,02	0,01	x	x
Meyvə və giləmeyvə						
əkin sahəsi, ha	928	968	978	984	106,0	100,6
istehsal, ton	12391	14395	14853	15224	122,8	102,4
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	4,0	4,0	3,9	4,0	x	x
Üzüm						
əkin sahəsi, ha	420	571	601	631	150,2	104,9
istehsal, ton	4970	7940	8288	9651	194,1	116,4
ümumi əkində xüs.çəkisi,%-lə	1,8	2,3	2,4	2,5	x	x

Şək. 17. Tovuz rayonunda kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı sent/ha

Tovuz rayonunda bitkiçilik məhsulları içərisində kartofun məhsuldarlığı respublikanın digər rayonları ilə müqayisədə təqribən iki dəfə yüksəkdir. Belə ki, rayonda hektardan əldə olunan kartofun məhsuldarlığı son 5 ildə 220-280 sentner arası dəyişmişdir. Lakin bu göstərici rayonun bu sahədə potensial imkanlarından tam olaraq istifadə olunması qənaətinə gəlmir. Hesab edirik ki, sahənin perspektiv imkanlarından tam istifadə olunduğu təqdirdə respublikanın kartofa olan tələbatının tam olaraq yerli məhsul hesabına ödəmək mümkün olar. Rayonda tərəvəzçilik sahəsi də son illər inkişaf göstəriciləri ilə seçilir. Belə ki, Tovuzda hektardan tərəvəzdə əldə olunan məhsuldarlıq səviyyəsinə görə respublikanın bu sahədə ixtisaslaşmış digər rayonlarından heç də geri qalmır. Tovuzda hər hektardan əldə olunan məhsuldarlıq unikal səviyyədə 30-35 sentnerolsada bu məhsulun gəlir səviyyəsinin aşağı olması ilə əlaqədar taxıl istehsalı son 5 ildə xeyli geriləmişdir.

Şək. 18. Tovuz rayonunda kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun strukturu, %-lə

2014-cü ildə Tovuz rayonunda 68381,8 min manatlıq kənd təsərrüfatı məhsulu istehsal olunmuşdur. Bunun 93,3%-i (64028,7 min man.) bitkiçilik, 6,2%-i (4353,0min man.) heyvandarlıq məhsulları təşkil etmişdir

3.2.Sahə strukturu və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalına çəkilən xərclərlə bazar qiymətləri arasında asılılıq

Kənd təsərrüfatında sahə strukturu və istehsala çəkilən xərclərlə bazar qiymətləri səmərəliliyə təsir edən əsas göstəricilərdir. Səmərəlilik məqsədə nail olmağı qiymətləndirmək üçün istifadə edilən bir meyardır. Səmərəliliyin geniş istifadə edilən ən ümumi növlərinə daxildir: iqtisadi, sosial, ictimai və fərdi səmərəlilik.

İqtisadi səmərəlilik istehsal prosesinin nəticəsinə görə müəyyən edilir. İqtisadi səmərəlilikdən danışarkən, iqtisadçılar onu, bir qayda olaraq, alınmış nəticənin xərclərə nisbəti kimi xarakterizə edirlər. İqtisadi səmərəlilik bir çox səmərəli fəaliyyət nəticələrinin təsiri altında formalaşan məcmu nəticədir. Onun səviyyəsinə mövcud ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilməsi, istehsal edilən məhsul-

lardan səmərəli istifadə, əlverişli bazar münasibətlərinin mövcudluğu, istehsalçı və istehlakçı qiymətlərinin dəyişmə xüsusiyyəti, məhsulun keyfiyyəti və s. amillər təsir göstərir.

Kənd təsərrüfatında istehsal prosesinin səmərəliliyini xarakterizə etmək üçün onun aşağıdakı formalarından istifadə edilir: torpaqdan istifadənin səmərəliliyi; əməkdən istifadənin səmərəliliyi; kapitaldan istifadənin səmərəliliyi; ümumi iqtisadi səmərəlilik və s. Sahə strukturu və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalına çəkilən xərclərlə bazar qiymətləri arasında asılılığı xarakterizə etmək üçün statistik məlumatlara müraciət edək.

Goranboy rayonunda kənd təsərrüfatı müəssisələrində 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə dənli və dənli paxlalıların maya dəyəri 52,7%, 2014-cü ildə 63,1%, kartof üzrə müvafiq olaraq 6,8%, 15,9%, tərəvəz üzrə 2,2%, 7,1%, süd üzrə 40,5%, 20,2% artmış, pambığın maya dəyəri 2013-cü ildə 31,8% azalmış, 2014-cü ildə 20% artmış, bostan məhsulları 2013-cü ildə 5,8% artmış, 2014-cü ildə 7,1% azalmış, iribuynuzlu mal-qaranın çəki artımı 2013-cü ildə 65,2% artmış, 2014-cü ildə 2,2% azalmış, qoyun və keçilərin çəki artımı müvafiq illər üzrə 11% artmış, 38% azalmış, yun 3,6% artmış, 2,2% azalmışdır.

2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə meyvə və giləmeyvənin maya dəyəri 20,6%, 2014-cü ildə 54,4%, üzüm isə uyğun olaraq 15% və 21,7% azalmışdır.

Rayonda kənd təsərrüfatı məhsullarının orta satış qiyməti də dəyişkən olmuşdur. Belə ki, 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə dənli və dənli paxlalıların orta satış qiyməti 19,1%, 2014-cü ildə 13,3%, kartof illər üzrə uyğun olaraq 51,3%, 39,5%, tərəvəz üzrə 47,8%, 37,2%, üzüm 29,8%, 43,6% azalmış, meyvə və giləmeyvənin orta satış qiyməti isə 17,2% və 83,3% artmışdır.

Cədvəl 18

Goranboy rayonunun kənd təsərrüfatı müəssisələrində əsas məhsul növləri üzrə 1 sentnerin maya dəyəri və orta satış qiyməti, manatla

Məhsullar	2010		2012		2013		2014	
	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti
Dənli və dənli paxlaları	12,14	30,00	18,08	40,00	18,54	24,26	19,8	26,0
Pambıq	54,02	56,06	36,07	37,84	36,87	53,11	64,8	64,8
Şəkər çuğunduru	-	-	2,79	4,50	3,01	5,52	3,3	5,5
Kartof	13,11	43,16	11,78	32,65	14,00	21,00	15,2	26,1
Tərəvəz	17,64	46,02	18,84	23,42	18,02	24,02	18,9	28,9
Bostan məhsulları	8,07	13,00	9,02	13,75	8,54	19,55	7,5	9,4
Meyvə və giləmeyvə	17,54	21,55	15,08	34,25	13,92	25,25	8,0	39,5
Üzüm	48,25	67,15	39,01	49,11	41,02	47,12	37,8	37,9
İribuynuzlu mal-qaranın çəki artımı	225,64	312,9	313,73	383,33	372,73	305,17	198,2	380,8
Qoyun və keçilərin çəki artımı	258,67	312,9	354,54	369,75	287,11	374,85	160,3	310,9
Süd	20,96	32,90	32,78	50,00	29,4	29,5	25,2	41,3
Yun (fiziki çəkiddə)	87,74	155,26	94,25	188,65	90,86	90,9	77,0	105,0

Pambığın orta satış qiyməti 2013-cü ildə 5,3% azalmış, 2014-cü ildə 15,6% artmış, bostan məhsullarının uyğun olaraq 50,4% artmış, 27,7% azalmış, iribuynuzlu mal qaranın çəki artımının satış qiyməti 2,5% azalmış, 21,7% artmış, qoyun və keçilərin çəkin artı-

mı üzrə 19,8 artmış, 0,6% azalmış, yun üzrə 3,6% artmış, 32,4% azalmışdır (cədvəl 18).

Samux rayonunun kənd təsərrüfatı müəssisələrində əsas məhsulların maya dəyəri və orta satış qiymətinin dinamikası göstərir ki, 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə dənli və dənli paxlaların maya dəyəri 25,6%, 2014-cü ildə 29,9%, kartof üzrə uyğun olaraq 5,3%, 28,4%, iribuynuzlu mal-qaranın çəki artımı 16,9%, 22,5%, qoyun və keçilərin çəki artımı üzrə 13,2%, 13,4%, südün maya dəyəri 31,6%, 40,5% artmış, meyvə giləmeyvənin maya dəyəri 31,5%, 32,7%, üzüm 56,9%, 33,6%, yunun maya dəyəri isə 14,5%, 13,6% azalmışdır. 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə pambığın maya dəyəri 24,1% azalmış, 2014-cü ildə 8,6% artmış, tərəvəz üzrə bu göstərici uyğun olaraq 12,7% artmış, 6,2% azalmış, bostan məhsulları üzrə 4,1% artmış, 12,7% azalmışdır.

Cədvəl 19

*Samux rayonunun kənd təsərrüfatı müəssisələrində məhsulların
1 sent.maya dəyəri və orta satış qiyməti, manatla*

Məhsullar	2010		2012		2013		2014	
	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti
Dənli və dənli paxlalar	13,81	23,96	17,26	22,21	17,35	23,24	17,94	22,66
Pambıq	59,69	59,67	40,91	35,06	45,28	45,28	64,83	64,8
Şəkər çuğunduru	-	-	3,01	4,50	4,98	5,39	5,02	5,6
Kartof	19,04	42,98	12,00	33,74	20,04	20,25	24,44	25,01
Tərəvəz	20,40	43,87	13,03	23,64	23,00	29,76	19,14	30
Bostan məhsulları	8,59	13,14	7,63	12,38	8,94	19,54	7,5	9,4
Meyvə və giləmeyvə	17,00	14,02	16,95	40,57	11,64	21,43	11,44	22,7
Üzüm	50,12	70,00	40,38	52,11	21,59	24,87	33,28	34,8

Iribuynuzlu mal-qaranın çəki artımı	167,43	259.20	201,49	391.28	195,66	209,20	205,17	341,5
Qoyun və keçilərin çəki artımı	185,70	259.30	209,36	408.70	210,20	409,60	210,61	361,15
Süd	21,99	32.20	24,62	37.25	28,94	35.90	30,89	36,98
Yun (fiziki çəkiddə)	81,34	156.00	70,91	206.55	69,52	194.70	70,27	137,59

Rayonda qeyd olunan məhsulların 1 sentnerinin orta satış qiyməti 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə dənli və dənli paxlalılar üzrə 3%, 2014-cü ildə 5,4%, kartof üzrə 52,9%, 41,8%, tərəvəz 32,1%, 31,6%, üzüm 64,5%, 50,3%, azalmış, meyvə və giləmeyvə üzrə 52,9%, 61,9%, qoyun və keçilərin çəki artımı 58%, 39,3%, südün satış qiyməti isə 11,5% və 14,8% artmışdır. Müqayisə olunan illərdə yəni 2013-cü ildə pambığın orta satış qiyməti 24,1% azalmış, 8,6% artmış, bostan məhsullarının 48,7% artmış, 28,5% azalmış, iribuynuzlu mal-qaranın çəki artımı 19,3% azalmış, 31,8% artmış, yun isə 24,8% artmış, 11,8% azalmışdır (cədvəl 19).

Göygöl rayonunda kənd təsərrüfatı müəssisələrində 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə dənli və dənli paxlalıların maya dəyəri 22,3%, 2014-cü ildə 16%, bostan bitkiləri uyğun olaraq 3,6%, 5,5%, süd 7,9%, 7,4% azalmış, kartof üzrə bu göstərici 40,6%, 9,6%, tərəvəz üzrə 5-5,8 dəfə, meyvə və giləmeyvə üzrə 1,8%, 79,6%, üzüm 5 dəfə, 2,5 dəfə, iribuynuzlu mal-qaranın çəki artımı 12,8%, 30,3%, qoyun və keçilərin çəki artımı üzrə 2,7 dəfə, 80,1%, südün maya dəyəri 10,6%, 6,2% artmışdır.

Cədvəl 20

Göygöl rayonunun kənd təsərrüfatı müəssisələrində məhsulların
1 sent.maya dəyəri və orta satış qiyməti, manatla

Məhsullar	2010		2012		2013		2014	
	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti
Dənli və dənli paxlalılar	22,49	25,58	12,41	25,40	17,47	24,20	18,9	25,1
Kartof	22,27	35,58	10,84	23,39	31,32	46,98	24,4	42,2
Tərəvəz	3,66	16,67	12,33	30,00	18,40	26,32	21,4	21,4
Bostan bitkiləri	11,0	16,0	10,5	20,5	10,6	19,5	10,4	16,5
Meyvə və giləmeyvə	12,47	18,16	20,00	41,74	12,69	42,00	22,4	40
Üzüm	15,21	30,14	64,68	64,68	77,62	77,62	38,7	38,7
Iribuynuzlu mal-qaranın çəki artımı	265,04	218,90	276,64	357,84	298,88	374,40	345,3	324,8
Qoyun və keçilərin çəki artımı	122,50	236,70	256,13	400,70	334,94	499,00	220,6	258,3
Quş əti	222,20	200,00	248,33	363,64	198,02	460,40	210,9	282,6
Süd	37,18	52,90	35,20	40,12	41,11	48,70	39,5	43,7
Yun (fiziki çəkiddə)	118,32	156,00	133,57	206,55	116,39	194,70	69,8	197,7
MİN ədəd yumurtanın	178,22	116,30	180,79	153,85	123,87	152,80	176,1	149,1

Rayonun kənd təsərrüfatı müəssisələrində qeyd olunan məhsulların orta satış qiymətində də müxtəlif dəyişikliklərlə müşahidə olunur. Belə ki, 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə dənli və dənli paxlalıların orta satış qiyməti 5,4%, 2014-cü ildə 1,9%, südün qiyməti 7,9%, 17,4% azalmış, kartof üzrə bu göstərici 32%, 18,6%, tərəvəz üzrə 57,9%, 28,4%, meyvə və giləmeyvə üzrə 2,3 dəfə, 2,2 dəfə,

üzüm 2,6 dəfə, 28,4%, iribuynuzlu mal-qaranın çəki artımı üzrə 71%, 48,4%, qoyun və keçilərin çəki artımı üzrə 2,1 dəfə, 9,1%, quş əti üzrə 2,3 dəfə, 41,3%, yunun orta satış qiyməti 24,8%, 26,7%, min ədəd yumurtanın isə 31,4%, 28,2% artmışdır (cədvəl 20).

Daşkəsən rayonunda yerləşən kənd təsərrüfatı müəssisələrində istehsal olunan məhsulların maya dəyəri və satış qiymətinə diqqət yetirdikdə aydın olur ki, 2010-cu illə müqayisədə dənli və dənli paxlaların maya dəyəri 37 faiz, buğdanın maya dəyəri 22,8 faiz, kartofun maya dəyəri, 74,7 faiz, azaldığı halda, tərəvəzin maya dəyəri 44,1 faiz, meyvə və giləmeyvənin maya dəyəri isə 84,4 faiz artmışdır.

Cədvəl 21

Daşkəsən rayonunun kənd təsərrüfatı müəssisələrində məhsulların I sent.maya dəyəri və orta satış qiyməti, manatla

Məhsullar	2010		2012		2013		2014		2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə%	
	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti
Dənli və dənli paxlalar	24,65	25,93	30,33	33,31	15,55	30,00	35,38	23,28	143,5	89,8
Kartof	56,74	77,79	27,76	55,47	14,36	28,46	23,33	48,27	41,1	62,1
Tərəvəz	8,80	27,54	14,47	10,31	12,68	27,65	11,26	24,35	128,0	88,4
Meyvə və giləmeyvə	7,74	35,89	15,36	28,85	14,28	29,41	24,73	28,34	3,2 dəfə	79,0
Qoyun və keçi əti	297,86	320,20	280,00	350,40	279,95	349,90	279,66	350,00	93,9	109,3
İri buy-nuzlu mal qara	199,56	300,00	202,78	351,35	196,35	252,90	187,50	350,00	94,0	116,7
Süd	16,85	50,20	14,26	39,94	15,45	39,90	20,00	40,00	118,7	79,7
Yun (fiziki çəkiddə)	177,58	192,60	144,18	200,80	144,40	198,30	141,67	200,00	79,8	103,8

Müqayisə olunan ildə dənli və dənli paxlalıların satış qiyməti 15,7 faiz, buğdanın satış qiyməti 22 faiz, artdığı halda kartofun satış qiyməti 63,4 faiz, meyvə və giləmeyvənin satış qiyməti isə 8 faiz azalmışdır. 2012-ci illə müqayisədə isə tərəvəzin maya dəyərini 12,4 faiz azalmasına baxmayaraq satış qiymətinin 2,7 dəfə artması müşahidə olunmuş digər məhsulların isə həm maya dəyəri həm də satış qiymətlərində azalma davam etmişdir. 2010-cu illə müqayisədə isə 2014-cü ildə dənli və dənli paxlalıların maya dəyəri 43,5 faiz yüksəltdiyi halda, satış qiyməti 10,2 faiz azalmışdır. Müqayisə olunan dövrdə kartofun maya dəyəri 60 faizə yaxın, qoyun və keçilər, iri buynuzlu mal qaranın 1 sentner çəki artımının maya dəyəri 6 faiz, yunun maya dəyəri isə 21,2 faiz azlamış, tərəvəzin maya dəyəri 28 faiz, meyvə və giləmeyvənin maya dəyəri 3,2 dəfə, südün maya dəyəri isə 18,7 faiz artmışdır. Satış qiymətini müqayisə etdikdə isə kartofda 38 faiz, tərəvəzdə 11,6 faiz, meyvə və giləmeyvədə 21 faiz, süddə 20,3 faiz azalmanın, qoyun və keçilər, iri buynuzlu mal qaranın 1 sentner çəki artımının 9,3 və 16,7 faiz, yunun satış qiymətində isə 3,8 faiz artımın olduğunu görmək olar (cədvəl 21).

Cədvəl 22

Gədəbəy rayonunun kənd təsərrüfatı müəssisələrində məhsulların 1 sent.maya dəyəri və orta satış qiyməti, manatla

Məhsullar	2010		2012		2013		2014		2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə%	
	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti
Dənli və dənli paxlalılar	23,86	25,93	29,45	33,31	14,40	30,00	39,81	22,47	166,8	86,7
Kartof	54,61	79,58	25,31	50,93	12,62	25,02	23,41	41,3	42,9	51,9
Tərəvəz	8,23	25,43	13,88	13,64	13,76	26,85	10,00	27,89	121,5	109,7
Meyvə və giləmeyvə	7,25	34,58	14,87	25,64	15,96	29,84	5,58	23,47	77,0	67,9

Qoyun və keçi əti	280,90	290,30	282,55	348,50	276,65	348,60	281,49	355,24	100,2	122,4
İri buynuzlu mal-qara	201,25	287,58	203,55	347,50	200,34	345,12	189,2	352,67	94,0	122,6
Süd	14,50	48,80	15,45	38,85	15,25	39,00	19,45	44,75	134,1	91,7
Yun (fiziki çəkiddə)	179,42	211,40	152,40	197,85	144,70	195,55	143,71	187,4	80,1	88,7

Araşdırmalar göstərir ki, müqayisə olunan illərdə Gədəbəy rayonunda kənd təsərrüfatı müəssisələrinin istehsal etdikləri məhsulların maya dəyəri və satış qiymətləri dəyişkən olmuşdur. Belə ki, 2013-cü ildə dənli və dənəli paxlalıların maya dəyəri 2010-cu illə müqayisədə 40 faiz, 2012-ci ilə müqayisədə isə 10 faiz azalmışdır. Müqayisə olunan illərdə buğdanın maya dəyəri müvafiq olaraq 25,6 faiz və 35,7 faiz, kartofun maya dəyəri 76,9% və 50,1%, qoyun və keçi ətinin 1 sentnerinin maya dəyəri 1,5% və 2,1%, iri buynuzlu mal-qara əti 0,5 faiz və 1,6 faiz, fiziki çəkiddə yunun maya dəyəri isə 19,4 faiz və 5,1 faiz azalmışdır. 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə meyvə və giləmeyvənin maya dəyəri 2,2 dəfə, tərəvəzin maya dəyəri 67,2 faiz artmışdır. 2012-ci illə müqayisədə 2013-cü ildə meyvə və giləmeyvənin maya dəyəri 7,3 faiz artdığı halda tərəvəzin maya dəyəri 1 faiz azalmışdır. Maya dəyəri və satış qiyməti müəssisənin mənfəətinin formalaşmasında ən əhəmiyyətli rol oynayan amillərdir. Bu baxımdan maya dəyərinin aşağı salınması və satışın səmərəliliyinin artırılması mənfəətin həcmində yükəldilməsinin əsasını təşkil edir. Eyni zamanda bu iki göstərici vasitəsilə müəssisələrin rentabellik səviyyəsi də müəyyənləşdirilir. Satış qiymətinin təhlili göstərir ki, 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə dənli və dənəli paxlalıların satış qiyməti 15,7 faiz, buğdanın satış qiyməti 21,1 faiz, tərəvəzin satış qiyməti 5,6 faiz, qoyun və keçi ətinin 1 sentnerinin satış qiyməti 20,1 faiz, iri buynuzlu mal-qara ətinin 1 sentnerini satış qiyməti 20 faiz, artmışdır. Müqayisə olunan illə kartofun satış qiyməti 68,6 faiz, meyvə və giləmeyvənin 13,7 faiz sü-

dün satış qiyməti 20 faiz, yunun qiyməti isə 7,5 faiz aşağı düşmüşdür. 2012-ci illə müqayisədə 2013-cü ildə isə əksər məhsulların qiymətlərində enmə müşahidə olunmuşdur. Belə ki, dənli və dənli paxlalıların 10 faiz, buğdanın 7,8 faiz, kartofun 51 faiz, yunun satış qiyməti isə 1,2 faiz aşağı düşmüşdür. Müqayisə olunan ildə tərəvəzin satış qiyməti 96,8 faiz, meyvə və giləmeyvənin satış qiyməti 16,4 faiz yüksəlmiş halda digər məhsulların qiymətlərində ciddi dəyişiklik nəzərə çarpmamışdır.

2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə isə dənli və dənli paxlalıların maya dəyəri 66,8 faiz, tərəvəzin maya dəyəri 21,5 faiz, südün maya dəyəri isə 34,1 faiz artdığı halda, müqayisə olunan ildə kartofun maya dəyəri 57,1 faiz, meyvə və giləmeyvənin maya dəyəri 23 faiz, iri buynuzlu mal-qaranın 1 sentner çəki artımının maya dəyəri 6 faiz, yunun maya dəyəri isə 20 faiz azalmışdır. 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə 1 sentner dənli və dənli paxlalıların satış qiyməti 13,3 faiz, kartofun satış qiyməti 48,1 faiz, meyvə və giləmeyvənin satış qiyməti 23,1 faiz, südün qiyməti 8,3 faiz, yunun qiyməti isə 11,3 faiz azaldığı halda, tərəvəzin qiyməti 9,7 faiz, qoyun və keçi əti, eyni zamanda iri buynuzlu mal qara ətinin qiyməti 22 faizdən artıq yüksəlmişdir (cədvəl 22).

Cədvəl 23

*Şəmkir rayonunun kənd təsərrüfatı müəssisələrində məhsulların
1 sent.maya dəyəri və orta satış qiyməti, manatla*

Məhsullar	2010		2012		2013		2014		2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə%	
	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti
Dənli və dənli paxlalılar	24,59	28,14	34,91	30,00	9,31	30,00	8,92	30,00	36,3	106,6
Kartof	8,57	41,61	20,00	25,00	12,88	17,12	46,16	25,0	5,4 dəfə	60,1
Tərəvəz	7,96	30,62	13,36	12,85	7,90	29,00	12,16	29,0	152,8	94,7

Bostan məhsulları	20,20	19,43	10,00	14,23	7,00	17,04	7,00	9,40	34,7	48,4
Meyvə və giləmeyvə	6,20	37,36	13,49	33,00	13,50	33,07	52,50	32,96	8,5 dəfə	88,2
Üzüm	13,42	62,07	15,74	24,06	17,23	27,21	39,60	25,00	3,0 dəfə	40,3
Qoyun və keçilərin çəki artımının	167,96	273,00	174,59	374,00	174,76	374,00	286,64	374,00	170,7	137,0
Süd	17,31	42,20	13,93	55,01	15,74	55,10	17,46	55,00	100,9	130,3
İri buynuzlu mal qaranın çəki artımı	119,49	241,10	173,13	345,87	169,35	365,00	290,61	365,00	2,4 dəfə	151,4
Yumurta, min ədəd	146,70	63,50	72,12	93,94	60,00	71,50	62,94	75,91	42,9	119,5
Yun (fiziki çəkiddə)	99,47	104,80	85,48	69,40	94,24	61,70	109,35	61,97	109,9	59,1

Şəmkir rayonunda yerləşən kənd təsərrüfatı müəssisələrində istehsal olunmuş məhsulların maya dəyəri və satış qiymətinin təhlili göstərir ki, bu müəssisələrdə rentabellik səviyyəsi dəyişkən olmuşdur. Belə ki, 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə dənli və dənli paxlaların maya dəyəri 62 faiz aşağı düşmüş, satış qiyməti isə 6,6 faiz artmışdır. Kartof, meyvə və giləmeyvə, üzüm istehsalında isə maya dəyəri yüksəlmiş halda satış qiymətində azalma müşahidə olunmuşdur. Belə ki, kartofun maya dəyəri 50,3 faiz artmasına baxmayaraq, satış qiyməti, 59 faiz, meyvə və giləmeyvənin maya dəyərinin 2,2 dəfə artmasına baxmayaraq satış qiyməti, 11,5 faiz, üzümün maya dəyərinin isə 28,4 faiz artmasına baxmayaraq satış qiyməti 56,2 aşağı düşmüşdür. Yun istisna olmaqla digər heyvandarlıq məhsullarında isə ya maya dəyərinin azalmasına baxmayaraq satış qiyməti yüksəlmiş, ya da ki, satış qiymətinin artma sürəti maya dəyərinin artma sürətini qabaqlamışdır ki, bu da həmin sahənin daha rentabelli fəaliyyət göstərməsinin əsasını təşkil etmişdir. Təhlili da-

vam etdirdikdə aydın olur ki, 2012-ci illə müqayisədə 2013-cü ildə dənli və dənli paxlalıların maya dəyəri azaldığı halda satış qiymətində dəyişiklik olmamışdır. Tərəvəzin və bostan məhsullarının maya dəyərinin azalmasına baxmayaraq, tərəvəzin satış qiyməti 2,3 dəfə, bostan məhsullarının satış qiyməti isə 19,7 faiz artmışdır.

2010-cu illə müqayisədə isə 2014-cü ildə əksər məhsulların maya dəyərində ciddi artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, müqayisə olunan ildə kartofun maya dəyəri 5,4 dəfə, meyvə və giləmeyvənin maya dəyəri 8,5 dəfə, üzümün maya dəyəri 3 dəfə, iri buynuzlu mal qaranın 1 sentner çəki artımının maya dəyəri 2,4 dəfə, tərəvəzin maya dəyəri 52,8 faiz, qoyun və keçilərin 1 sentner çəki artımının maya dəyəri 70,7 faiz, yunu maya dəyəri isə 10 faiz artdığı halda, rayonun ümumi əkin sahəsində daha çox xüsusi çəkiyə malik olan dənli və dənli paxlalıların maya dəyəri 63,7 faiz, yumurtanın maya dəyəri isə 57 faiz azalmışdır. Müqayisə olunan dövrdə i dənli və dənli paxlalıların satış qiyməti 6,6 faiz, qoyun və keçi ətinin 1 sentnerinin satış qiyməti 37 faiz, iri buynuzlu mal qara ətinin qiyməti 51,4 faiz, südün satış qiyməti 30,3 faiz, yumurtanın qiyməti isə 19,5 faiz artmış, digər məhsulların satış qiymətində isə azalma qeydə alınmışdır (cədvəl 23).

Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunun tərkibində mövcud olan Qazax rayonunun kənd təsərrüfatı istehsalında əldə olunan gösticilərini tədqiq edərkən hazırkı vəziyyətin formalaşmasında bir sıra amillərin təsirini qiymətləndirmək lazımdır. Son illərdə rayonda istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarından dənli paxlalılar kartof, tərəvəz və bostan məhsullarının istehsalı qismən aşağı düşmüşdür.

*Qazax rayonunun kənd təsərrüfatı müəssisələrində məhsulların
1 sent.maya dəyəri və orta satış qiyməti, manatla*

<i>Məhsullar</i>	<i>2010</i>		<i>2012</i>		<i>2013</i>		<i>2014</i>		<i>2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə dəyişiklik%-lə</i>	
	<i>Maya dəyəri</i>	<i>Maya dəyəri</i>	<i>Maya dəyəri</i>	<i>Orta satış qiyməti</i>	<i>Maya dəyəri</i>	<i>Orta satış qiyməti</i>	<i>Maya dəyəri</i>	<i>Orta satış qiyməti</i>	<i>Maya dəyəri</i>	<i>Orta satış qiyməti</i>
<i>Dənli və dənli paxlaları</i>	11,26	10,3	10,3	-	-	-	17,3	26,0	153,6	-
<i>Kartof</i>	15,00	-	-	-	-	-	21,1	25,6	140,6	-
<i>Tərəvəz</i>	4,14	19,17	19,17	-	-	-	15,1	28,2	3,6 dəfə	143,1
<i>Bostan məhsulları</i>	4,00	-	-	-	-	-	9,3	12,5	2,3	-
<i>Süd</i>	20,38	24,46	24,46	32,00	24,69	-	28,0	42,5	137,3	173,7
<i>Yun (fiziki çəkiddə)</i>	50,50	56,23	56,23	225,00	57,28	100,00	58,2	103,6	115,2	184,2

Yaranmış bu vəziyyətə bir sıra amillərin təsiri vardır. İstehsal olunan məhsulun bazara çıxış imkanlarının məhdudluğu ilə əlaqədar istehsal olunan məhsulun topdan satışı və bu satış qiymətlərinin təsərrüfat subyektlərinin maraqlarına tam uyğun olmamasını, təbii iqlim şəraiti xüsusilə son 3-4 ildə müşahidə edilən isti havalar və buna paralel olaraq əsas suvarma mənbəyi olan Kür çayının səviyyəsinin müvafiq dövrlərdə aşağı düşməsinə həmin amillər sırasına aid etmək olar. Qeyd edək ki, müvafiq dövrdə ət, süd və yunun maya dəyəri və orta satış qiyməti arasındakı bağlılıq istehsalçının maraqlarına qismən uyğun olsada illər üzrə araşdırmalardan məlum olur ki, bu istiqamətdə müxtəlif amillərin təsiri ani dəyişkənliyə səbəb olur. Qazax rayonunda kartof, tərəvəz, bostan məhsullarının istehsalı əsasən həyətəyanı sahələrdə fərdi qaydada həyata keçirildiyindən burada maya dəyərinin hesablanmasının reallıqdan uzaq olmaması üçün bi-

raz fərqli yanaşma olmalıdır. Çünki bu cür təsərrüfat subyektləri tə-rəfindən istehsal xərcləri bir çox halda düzgün hesablanmır. Belə ki, sərflənən əməyin dəyəri, toxum xərcləri və bu kimi istehsal xərclə-rinin tərkibinə daxil olan məsrəflər hesablanmadığından məhsulun maya dəyərinin müəyyənləşdirilməsi bir qədər reallıqdan uzaq olur.

Heyvandarlıq məhsullarının satış qiymətinə məhsulun maya dəyəri, istehsal olunan məhsulun satış kanallarının qısa olması (va-sitəçilərin azlığı) əhalinin alıcılıq qabiliyyəti, məhsulun rəqabətqa-biliyyəti və bu kimi amillərin təsiri vardırsa maya dəyərinin forma-laşması isə istehsal xərclərinin artmasına isə əsasən enerji daşıyıcı-larının qiyməti, yem qiymətlərindəki artım, əmək bazarını vəziyyəti və s. təsir göstərir. 2010-cu illə müqayisədə ətin (kəsilmiş çəkiddə) maya dəyəri 26,6%, südün 21,1%, yunun isə 13,4% artmışdır. Mü-vafiq dövrdə həmin məhsulların orta satış qiyməti isə qismən aşağı düşmüşdür. Bu göstəricini 2013-cü ilin məlumatları ilə 2014-cü ilin məlumatlarını müqayisəsində də görə bilərik. Qeyd edək ki, həmin dövürdə ətin 1 sentnerinin ortasatış qiyməti 31,4% düşdüyü halda yun və südün satış qiyməti demək olarki dəyişməmişdir (cədvəl 24).

Cədvəl 25

*Ağstafa rayonunun kənd təsərrüfatı müəssisələrində məhsulların
1 sent.maya dəyəri və orta satış qiyməti, manatla*

Məhsullar	2010		2012		2013		2014	
	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti
Dənli və dənli paxlalılar	23,18	16,04	15,34	30,00	73,18	21,94	18,2	23,4
Kartof	-	-	20,00	-	-	-	20,0	25,4
Tərəvəz	-	36,0	-	10,00	-	20,00	-	11,6
Bostan məhsulları	-	-	10,00	18,29	-	-	14,4	18,12
Süd	48,85	50,00	19,80	67,11	29,64	60,00	32,3	56,7
Yun (fiziki çəkiddə)	38,55	150,10	47,46	102,04	49,99	-	50,0	101,0

Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunun tərkibində mövcud olan Ağstafa rayonun kənd təsərrüfatı istehsalından əldə olunan mənfəət gösticilərini tədqiq edərkən dənli və dənli paxlalıların istehsalının təsərrüfat subyektləri üçün mənfəət əldə olunması baxımından son 4 ilin əlverişli olmadığını görürük. Belə ki, 2013–cü ildə dənli və dənli paxlalıların 1 sentnerinin maya dəyərinin satış qiymətindən 3 dəfədən artıq olması heçdə arzuolunan vəziyyət deyil. Qeyd edək ki, 2010-cu illə müqayisədə dənli paxlalıların 1 sentnerinin satış qiyməti 36,0% artmasına baxmayaraq məhsulun maya dəyərinin rekord səviyyədə 3,1 dəfə artması ilə istehsalçılar demək olar ki, mənfəətdən məhrum olmuşlar. Qeyd edək ki, Ağstafa rayonunda da Qazax rayonunda olduğu kimi kartof, tərəfəz, bostan məhsullarının istehsalı əsasən həyətəyənli sahələrdə fərdi qaydada həyata keçirildiyindən burada maya dəyərinin hesablanması bəzən bir sıra əsas meyarlar nəzərə alınmadan həyata keçirilir. Bu isə məhsulun satış qiymətinə də qismən təsir göstərir. Lakin təbiidir ki, mövcud iqtisadi sistem çərçivəsində qiymətin müəyyənləşdirilməsində əsas meyarbazarda həmin məhsula olan tələbin səviyyəsi olaraq qalır.

Rayon üzrə heyvandarlıq məhsullarının əsas iqtisadi göstəricilərini tədqiq edərkən belə qənaətə gəlmək olar ki, 2013-cü ildə əvvəlki illə müqayisədə ətin (kəsilmiş çəkiddə) maya dəyəri 26,0%, yunun 5,0%, südün isə maya dəyərini 49,0% artdığını görürük. Lakin müvafiq dövrdə həm rayon üzrə, həm də respublikada bu məhsulların orta satış qiymətində çox böyük artım baş verməmişdir (cədvəl 25).

Tovuz rayonu Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunun tərkibində kənd təsərrüfatı sahəsində resurs təminatı və istehsal potensialı baxımından yüksək imkanlara malikdir. 2010-cu ildən 2014-cü ilə kimi olan dövrü tədqiq edərkən məlum olur ki, rayonda istehsal olunan dənli və paxlalıların 1 sentnerinin maya dəyəri 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə 68% artmışdır. Müvafiq dövrdə həmin məhsulun orta satış qiyməti isə 20,0% azalmışdır. 2014-cü ildə rayonda istehsal olunan kartofun maya dəyəri 2010-cu illə müqayisədə 10,2% aşağı olmuşdur. Qeyd edək ki, 2011-cu ildən 2013-cü ilə əhatə edən dövrdə kartofun 1 sentnerinin maya dəyəri məhsulun orta satış qiymətindən xeyli

aşağı olmuşdur. Rayonda iqtisadi göstəricilərin kəskin olaraq dəyişdiyi digər bir kənd təsərrüfatı məhsulu isə üzumdür. Qeyd edək ki, 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə üzümün maya dəyəri 92,2%, 1 sentnerinin orta satış qiyməti isə 34,8% artmışdır.

Cədvəl 26

*Tovuz rayonunun kənd təsərrüfatı müəssisələrində məhsulların
1 sent.maya dəyəri və orta satış qiyməti, manatla*

Məhsullar	2010		2012		2013		2014	
	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti	Maya dəyəri	Orta satış qiyməti
Dənli və dənli paxlalılar	10,69	30,00	9,36	24,69	14,81	22,00	18,0	24,0
Kartof	25,59	30,00	27,32	18,38	24,56	-	23,0	26,5
Tərəvəz	18,12	30,62	11,51	12,85	9,00	29,00	14,2	29,3
Üzüm	14,98	14,98	45,00	100,00	21,38	50,83	28,8	20,2
Süd	55,01	56,40	36,38	63,63	36,71	63,70	37,0	58,9
Yun (fiziki çəkiddə)	246,18	250,10	174,55	262,79	170,37	211,80	173,6	200,5

Rayonda heyvandarlıq məhsullarının iqtisadi göstəricilərinə nəzər saldıqda 2014-cü ildə 2010-cu illə müqayisədə südün maya dəyəri 32,8% yunun isə maya dəyəri 29,5% aşağı düşmüşdür. Müvafiq dövrdə südün 1 sentnerinin qiyməti 4,4% artmış yunun 1 sentnerinin qiyməti isə 19,9% aşağı düşmüşdür (cədvəl 26).

Fəsil 4.

GƏNCƏ-QAZAX İQTİSADİ RAYONU ÜZRƏ TƏLƏBATIN ÖDƏNİLMƏSİ SƏVİYYƏSİNİN TƏHLİLİ

4.1. Kənd təsərrüfatı məhsullarına tələbatın müəyyənləşdirilməsi

Kənd təsərrüfatında istehsal münasibətlərinin əsasını formalaşdıran müxtəlif sahələrdə istehsalının səmərəliliyinin dəyərləndirilməsi, minimum məsrəflərlə, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının intensivləşdirilməsinə əsaslanmaqla və mövcud resurslardan daha yaxşı istifadə etməklə inkişafın təmin olunması əsas məsələlərdəndir. Tələbatın ödənilməsinin təmin edilməsinə kənd təsərrüfatının dirçəlişi və inkişaf etdirilməsilə yanaşı, ölkədə zəruri həcmdə və müasir standartlar səviyyəsində məhsul istehsal edən ərzaq sənayesinin (kompleksinin) yaradılması ilə bilavasitə bağlıdır. Belə bir kompleksin formalaşdırılması üçün Azərbaycanda zəruri amillərin, o cümlədən həmin sahənin məhsullarına daxili tələbatın, bu məhsulların ixracat imkanlarının, xammal bazasının, ucuz və ixtisaslı işçi qüvvəsinin mövcudluğu ilə bərabər, əvvəlki dövrdə yaradılmış olan geniş maddi-istehsal bazasında real zəmin kimi çıxış edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, onlar aqrar sahənin, bütövlükdə ölkədə baş verən dayanıqlı iqtisadi inkişaf proseslərinə təsir göstərirlər. Aqrar sahənin dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi məsələsi, bu sahədə təkrar istehsal prosesinin özünəməxsus xüsusiyyətlərindən irəli gəlir və istehsalın səmərəliliyinin artırılması üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Kənd təsərrüfatında istehsalın inkişafının əsas məqsədi ölkə əhalisinin keyfiyyətli ərzaq məhsullarına olan tələbatının fasiləsiz şəkildə təmin edilməsindən ibarətdir. Bu məqsəd isə aşağıda göstərilən məsələlərin həlli vasitəsilə gerçəkləşir:

- kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları istehsalının inkişaf sürətinin artırılması və əhalinin bu məhsullara tələbatının səmərəli şəkildə təmin edilməsi məqsədilə, aqrar sahənin inkişafının keyfiyyətə yenidən qurulması;

- elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin tətbiq edilməsi əsasında kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının resurs potensialının, maddi-texniki bazasının inkişafı və təkmilləşdirilməsi;

- risklərin idarə edilməsi sisteminin tətbiq edilməsi və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının əlverişsiz ətraf mühitin təsirindən, ilk növbədə təbii-iqlim amillərindən asılılığının azaldılması;

- kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalının ekoloji, sosial, iqtisadi aspektlərini nəzərə almaqla, onların istehsalının səmərəliliyinin kompleks şəkildə qiymətləndirilməsinə keçid və s.

Rayonlar üzrə tələbatın səviyyəsi ilə təklifin həcmi arasındakı nisbəti müəyyən etmək üçün statistik məlumatlara müraciət edək.

Cədvəl 27

Goranboy rayonunda əsas kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbat, ton

<i>Göstəricilər</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>	<i>2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə</i>	<i>2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə</i>
Buğda	17316	17442	17658	17838	18036	103,0	104,2
Kartof	4271	4302	4356	4400	4449	103,0	104,2
Tərəvəz və bostan	9245	9312	9427	9524	9629	103,0	104,2
Meyvə və giləmeyvə	4483	4516	4571	4618	4669	103,0	104,2
Üzüm	1510	1521	1540	1556	1573	103,0	104,2
Ət və ət məhsulları	2684	2704	2737	2765	2796	103,0	104,2

Süd və süd məhsulu	20038	20184	20434	20643	20872	103,0	104,2
Yumurta, <i>min ədəd</i>	13362	13459	13626	13765	13918	103,0	104,2

Goranboy rayonunda əsas kənd təsərrüfatı məhsullarından olan buğda, kartof, tərəvəz və bostan, meyvə və giləmeyvə üzüm, ət və ət məhsulları, süd və yumurtayətəlbət 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə 3,0%, 2014-cü ildə isə 4,2% artmışdır (cədvəl 27).

Cədvəl 28

Samux rayonunda əsas kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbat, ton

<i>Göstəricilər</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>	<i>2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə</i>	<i>2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə</i>
Buğda	9828	9900	10008	10134	10008	103,1	101,8
Kartof	2424	2442	2469	2500	2469	103,1	101,8
Tərəvəz və bostan	5247	5286	5343	5410	5343	103,1	101,8
Meyvə və giləmeyvə	2544	2563	2591	2624	2591	103,1	101,8
Üzüm	857,0	863,5	872,9	883,9	872,9	103,1	101,8
Ət və ət məhsulları	1523	1535	1551	1571	1551	103,1	101,8
Süd və süd məhsulu	11373	11457	11581	11727	11581	103,1	101,8
Yumurta, <i>min ədəd</i>	7584	7640	7723	7820	7723	103,1	101,8

Samux rayonunda əsas kənd təsərrüfatı məhsullarından olan buğda, kartof, tərəvəz və bostan, meyvə və giləmeyvə üzüm, ət və ət

məhsulları, süd və yumurtaya tələbat 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə 3,1%, 2014-cü ildə isə 1,8% artmışdır (cədvəl 28).

Cədvəl 29

Göygöl rayonunda əsas kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbat, ton

Göstəricilər	2010	2011	2012	2013	2014
Buğda	10494	10638	10782	10962	11070
Kartof	2589	2624	2660	2704	2731
Tərəvəz və bostan	5603	5680	5756	5852	5910
Meyvə və giləmeyvə	2717	2754	2791	2838	2866
Üzüm	915	928	940	956	965
Ət və ət məhsulları	1627	1649	1671	1699	1716
Süd və süd məhsulu	12144	12311	12477	12685	12810
Yumurta, <i>min ədəd</i>	8098	8209	8320	8459	8542

Samux rayonunda əsas kənd təsərrüfatı məhsullarından olan buğda, kartof, tərəvəz və bostan, meyvə və giləmeyvə üzüm, ət və ət məhsulları, süd və yumurtaya tələbat 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə 4,5%, 2014-cü ildə isə 5,6% artmışdır (cədvəl 29).

Cədvəl 30

Goranboy rayonunda əsas kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, tonla

Göstəricilər	2010	2011	2012	2013	2014	2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə	2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə
Buğda	30963	33372	31674	31851	26432	102,9	85,4
Kartof	3545	4320	3812	3422	3521	96,5	99,3
Tərəvəz və bostan	18902	16973	11509	14489	13815	76,7	73,1
Meyvə və giləmeyvə	21445	22095	22097	22990	17487	107,2	81,5
Üzüm	1196	1216	1724	1742	1248	145,7	104,3

Ət (kəsilmiş çəkiddə)	2511	2677	3016	3216	3252	128,1	129,5
Süd	23619	27510	32390	35389	35966	149,8	152,3
Yumurta, <i>min ədəd</i>	9921	10359	10365	10572	10630	106,6	107,1

Goranboy rayonunda 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə əsas kənd təsərrüfatı məhsullarından buğda istehsalı 2,9%, meyvə və gilə meyvə 7,2%, üzüm 45,7%, ət 28,1%, süd 49,8%, yumurta 6,6% artmış, kartof istehsalı 3,5%, tərəvəz və bostan 23,3% azalmışdır. 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə buğda istehsalı 14,6%, kartof 0,7%, tərəvəz və bostan 26,9% azalmış, üzüm 4,3%, ət istehsalı 29,5%, süd 52,3%, yumurta 7,1% artmışdır (cədvəl 30).

Cədvəl 31

Samux rayonunda əsas kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, tonla

<i>Göstəricilər</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>	<i>2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə</i>	<i>2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə</i>
Buğda	14277	18982	18032	17609	16392	123,3	114,8
Kartof	2430	2377	2429	8202	11334	3,4 dəfə	4,7 dəfə
Tərəvəz və bostan	16155	16351	14699	15709	14344	97,2	88,8
Meyvə və giləmeyvə	14129	13760	14874	14385	13679	101,8	96,8
Üzüm	6235	5702	5793	7110	7065	114,0	113,3
Ət (kəsilmiş çəkiddə)	1784	1790	1794	2159	2923	121,0	163,8
Süd	13616	13685	13714	14041	14099	103,1	103,5
Yumurta, <i>min ədəd</i>	5652	5398	5438	5608	5647	99,2	99,9

Samux rayonunda 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə buğda istehsalı 23,3%, kartof 3,4 dəfə, meyvə giləmeyvə 1,8%, üzüm 14%,

ət istehsalı 21%, süd 3,1% artmış, tərəvəz və bostan məhsulları 2,8%, yumurta istehsalı isə 0,8% azalmışdır.

Rayonda 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə buğda istehsalı 14,8%, kartof 4,7 dəfə, üzüm 13,3%, ət istehsalı 63,8%, süd istehsalı 3,5% artmış, tərəvəz və bostan 11,2%, meyvə və giləmeyvə 3,2%, yumurta isə 0,1% azalmışdır (cədvəl 31).

Cədvəl 32

Göygöl rayonunda əsas kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, tonla

<i>Göstəricilər</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>	<i>2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə</i>	<i>2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə</i>
Buğda	10476	15367	19582	19361	11332	184,8	108,2
Kartof	9955	10023	10075	10080	9996	101,3	100,4
Tərəvəz və bostan	6097	6457	6157	6165	5973	101,1	98,0
Meyvə və giləmeyvə	1793	1852	1875	1899	1900	105,9	106,0
Üzüm	3112	3701	3704	4538	4981	145,8	160,1
Ət (kəsilmiş çəkiddə)	1483	1490	1612	1684	1725	113,6	116,3
Süd	22532	22586	22594	23028	23348	102,2	103,6
Yumurta, <i>min ədəd</i>	10196	10219	10251	10277	10296	100,8	101,0

Göygöl rayonunda 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə buğda istehsalı 84,8%, 2014-cü ildə 8,2%, kartof istehsalı uyğun olaraq illər üzrə 1,3%, 0,4%, meyvə və giləmeyvə 5,9%, 6%, üzüm 45,8%, 60,1%, ət istehsalı 13,6%, 16,3%, süd 2,2%, 3,6%, yumurta istehsalı isə 0,8%, 1% artmış, tərəvəz və bostan məhsulları isə 2013-cü ildə 1,1% artmış, 2014-cü ildə isə 2% azalmışdır (cədvəl 32).

*Cədvəl 33**Daşkəsən rayonunda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, (tonla)*

<i>Məhsullar</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>	<i>2010-cu ilə nisbətən 2013-cü ildə faizlə</i>	<i>2010-cu ilə nisbətən 2014-cü ildə faizlə</i>
Buğda	1142	1400	1851	1813	1756	158,8	153,8
Kartof	14347	14413	13562	13809	12929	96,3	90,1
Tərəvəz	1854	1870	1881	2117	1262	114,2	68,1
Meyvə və giləmeyvə	693	787	794	798	667	115,2	96,2
Ət (kəsilmiş çəkiddə)	1038	1171	1296	1508	1502	145,3	144,7
Süd və süd məhsulları	19341	20213	20527	21511	21516	111,2	111,2
Yumurta (1000 ədəd)	588	598	621	622	621	105,8	105,6

Daşkəsən rayonunda kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbat 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə 1,5 faiz artdığı halda, 2014-cü illə müqayisədə isə 2,7 faiz artmışdır. Tələbatın artımına təsir göstərən əsas amil rayonun əhəlsinin sayında baş verən artımdır.

*Cədvəl 34**Gədəbəy rayonunda kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbat (tonla)*

<i>Məhsulların adı</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>
Buğda	17100	17172	17280	17424	17568
Kartof	4218,0	4235,8	4262,4	4297,9	4333,4
Tərəvəz	9129,5	9167,9	9225,6	9302,5	9379,4
Meyvə və giləmeyvə	4427,0	4445,6	4473,6	4510,9	4548,2

Ət (kəsilmiş çəkiddə)	2650,5	2661,7	2678,4	2700,7	2723,0
Süd və süd məhsulları	19788,5	19871,8	19996,8	20163,4	20330,1
Yumurta (1000 ədəd)	13195,5	13251,1	13334,4	13445,5	13556,6

Gədəbəy rayonunda kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbat 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə 1,9 faiz artdığı halda, 2014-cü illə müqayisədə isə 2,6 faiz artmışdır. Tələbatın artımına isə təsir göstərən əsas amil rayonun əhəlsinin sayında baş verən artımdır.

Cədvəl 35

Gədəbəy rayonunda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı (tonla)

<i>Məhsulların adı</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>	<i>2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə, faiz</i>	<i>2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə, faiz</i>
Buğda	1540	879	1675	2770	3086	180,0	2 dəfə
Kartof	208778	201000	201761	200029	142763	95,8	68,3
Tərəvəz	6776	6818	6618	6588	5829	97,2	86,0
Meyvə və giləmeyvə	525	533	540	1263	257	2,4 dəfə	49,0
Ət (kəsilmiş çəkiddə)	2811	2891	3004	3156	3261	112,3	116,0
Süd və süd məhsulları	33664	38998	40128	41291	42487	122,7	126,2
Yumurta (1000 ədəd)	8915	9170	9528	9598	9670	107,7	108,5

Gədəbəy rayonunda 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə buğda istehsalı 80 faiz, meyvə və giləmeyvə istehsalı 2,4 dəfə, ət istehsalı 12,3 faiz, süd istehsalı 22,7 faiz, yumurta istehsalı isə 7,7 faiz artmış,

kartof istehsalı 4,2 faiz, tərəvəz istehsalı isə 2,8 faiz azalmışdır. Həmin illə müqayisədə isə 2014-cü ildə buğda iatehsalı 2 dəfə, ət istehsalı 16 faiz, süd istehsalı 26,2 faiz, yumurta istehsalı isə 8,5 faiz artdığı halda, kartof, tərəvəz, meyvə və giləmeyvə istehsalında azalma daha sürətli olmuşdur. Məhsullara müvafiq olaraq 31,7 faiz, 14 faiz, və 51 faiz azalma qeydə alınmışdır (cədvəl 35).

Cədvəl 36

Şəmkir rayonunda kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbat (tonla)

<i>Məhsulların adı</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>	<i>2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə%</i>
Buğda	35298	35820	36252	36702	37260	105,6
Kartof	8706,8	8835,6	8942,2	9053,2	9190,8	105,6
Tərəvəz və bostan məhsulları	18845,2	19123,9	19354,5	19594,8	19892,7	105,6
Meyvə və giləmeyvə	9138,3	9273,4	9385,2	9501,7	9646,2	105,6
Üzüm	3078,8	3124,3	3162,0	3201,2	3249,9	105,6
Ət (kəsilmiş çəkiddə)	5471,2	5552,1	5619,1	5688,8	5775,3	105,6
Süd və süd məhsulları	40847,6	41451,7	41951,6	42472,4	43118,1	105,6
Yumurta (1000 ədəd)	27238,3	27641,1	27974,5	28321,7	28752,3	105,6

Şəmkir rayonunda kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbat 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə 3,9 faiz artdığı halda, 2014-cü illə müqayisədə isə 5,6 faiz artmışdır. Tələbatın artımına isə təsir göstərən əsas amil rayonun əhalisinin sayında baş verən artımdır (cədvəl 36).

Cədvəl 37

Şəmkir rayonunda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı (tonla)

Məhsulların adı	2010	2011	2012	2013	2014	2010-cu ilə nisbətən 2013-cü ildə%	2010-cu ilə nisbətən 2014-cü ildə%
Buğda	45552	49748	49903	64152	40110	140,8	88,0
Kartof	106556	107551	107572	108350	108447	101,7	101,8
Tərəvəz və bostan məhsulları	124134	126301	127670	127669	127834	102,9	103,0
Meyvə və giləmeyvə	59877	59951	59970	60203	60116	100,5	100,4
Üzüm	21855	21872	21910	21956	21964	100,5	100,5
Ət (kəsilmiş çəkiddə)	5050	5273	5276	5383	5613	106,6	111,1
Süd və süd məhsulları	45027	46962	47293	48769	51450	108,3	114,3
Yumurta (1000 ədəd)	41183	41268	41421	101983	135740	2,5 dəfə	3,3 dəfə

Şəmkir rayonunda 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə buğda istehsalı 40,8 faiz tərəvəz və bostan məhsulları istehsalı 2,9 faiz, ət istehsalı 6,6 faiz, süd və süd məhsulları istehsalı 8,3 faiz, yumurta istehsalı isə 2,5 dəfə artdığı halda digər məhsulların istehsalında artım cüzi olmuşdur. Həmin illə müqayisədə isə 2014-cü ildə buğda istehsalı rayon üzrə 12 faiz azalmış, ət istehsalı 11,1 faiz, süd istehsalı 14,3 faiz, yumurta istehsalı isə 3,3 dəfə artdığı halda digər məhsulların istehsalında elə də ciddi dəyişiklik nəzərə çarpmamışdır (cədvəl 37).

4.2. Kənd təsərrüfatı məhsullarına tələbatın ödənilməsi səviyyəsi

Müasir dövrün ən mühüm məsələlərindən biri ölkə əhalisinin keyfiyyətli kənd təsərrüfatı və qida məhsullarına olan tələbatının dolğun ödənilməsinin təmin edilməsidir. Bu, aqrar sahənin dayanıqlı inkişaf mexanizmini təmin edilməsi ilə sıx bağlıdır. Tədqiqat göstərir ki, ölkənin kənd təsərrüfatı məhsullarına tələbatının ödənilməsi həyata keçirilən aqrar islahatın uğurları, əhəmiyyətli dərəcədə onun gedişində yaranan, maddi-texniki bazaya malik olan və könüllü formalaşan təsərrüfatların real bazar subyektlərinə çevrilməsinin təmin edilməsi şərtlərindən asılıdır. Beləki, aqrar islahatların həyata keçirilməsi kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılara səmərəli təsərrüfatçılığa istiqamətləndirə bilmişdir, bu sahədə əhəmiyyətli irəliləyişlər əldə edilmişdir. Lakin müəyyən problemlər hələ də qalmaqdadır. Tədqiqat göstərir ki, Goranboy rayonunda 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildəkənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbat 4,2% artsa da, bu dövrdə buğda istehsalı 14,6%, kartof istehsalı 0,7%, tərəvəz və bostan istehsalı 26,9%, meyvə və giləmeyvə istehsalı 8,5% azalmış, üzüm istehsalı 4,3% artmışdır.

Cədvəl 38

Goranboy rayonunda əsas kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatın ödənilmə səviyyəsi, %

<i>Göstəricilər</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>
Buğda	178,8	191,3	179,4	178,6	146,6
Kartof	78,9	95,5	83,2	74,0	75,3
Tərəvəz və bostan	205,3	183,0	122,6	152,8	144,1
Meyvə və giləmeyvə	586,7	600,1	592,9	610,6	459,3
Üzüm	79,2	79,9	111,9	111,9	79,3
Ət və ət məhsulları	87,0	92,1	102,5	108,2	108,2
Süd və süd məhsulları	126,8	146,6	170,5	184,5	185,4
Yumurta, <i>min ədəd</i>	76,4	79,2	78,3	79,0	78,6

Bu dövrdə heyvandarlıq məhsullarından olan ət istehsalı 29,5%, süd istehsalı 52,3%, yumurta istehsalı isə 7,1% artmışdır. 2014-cü ildə rayonda bitkiçilik məhsullarına, yəni buğdaya olan tələbat yerli istehsal hesabına 146,6%, kartof 75,3%, tərəvəz və bostan 144,4%, meyvə və giləmeyvə 4,6 dəfə, üzüm 79,3%, heyvandarlıq məhsullarından ət və ət məhsullarına olan tələbat 108,2%, süd 185,4% və yumurta isə 73,5% ödənilmişdir. Təhlil göstərir ki, rayonda buğda, tərəvəz və bostan, süd, xüsusən də meyvə giləmeyvə istehsalı son illər ənənəvi olaraq həm təbii-iqlim şəraiti, həm də əmək vərdişləri baxımından tələbatdan xeyli artıq istehsal olunur. Kartof, üzüm və yumurtaya olan tələbatın son beş ildə təxminən 20-25% kəsirlə ödənilməsi bu məhsulların bazar tələbatı və satış imkanları baxımından istehsal imkanlarını əks etdirir (cədvəl 38).

Cədvəl 39

Samux rayonunda əsas kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatın ödənilmə səviyyəsi, %

<i>Göstəricilər</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>
Buğda	145,3	191,7	180,2	173,8	163,8
Kartof	100,2	97,3	98,4	328,1	459,1
Tərəvəz və bostan	307,9	309,3	275,1	290,4	268,5
Meyvə və giləmeyvə	555,4	536,2	574,1	548,2	527,9
Üzüm	727,5	660,7	664,3	805,2	810,2
Ət və ət məhsulları	117,1	116,6	115,7	137,4	188,5
Süd və süd məhsulları	119,7	119,4	118,4	119,7	121,7
Yumurta, <i>min ədəd</i>	74,5	70,7	70,4	71,7	73,1

Samux rayonunda 2010-2014-cü illərdə kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbat 1,8% artmışdır. Bu dövrdə buğda istehsalı 14,8%, kartof 4,7 dəfə, üzüm 13,3%, ət və ət məhsulları 63,3%, süd 3,5%, artsa da, meyvə və giləmeyvə 3,2%, tərəvəz və bostan məhsulları 11,2%, yumurta istehsalı isə 0,9% azalmışdır. 2014-cü ildə rayonda bitkiçilik məhsullarına, yəni buğdaya olan tələbat yerli istehsal hesabına 163,8%, kartof 4,6 dəfə, tərəvəz və bostan 2,7 dəfə,

meyvə və giləmeyvə 5,3 dəfə, üzüm 8 dəfə, heyvandarlıq məhsullarından ət və ət məhsullarına olan tələbat 188,5%, süd 121,7% və yumurta isə 73,1% ödənilmişdir (cədvəl 39).

Təhlil göstərir ki, rayonda kartof, tərəvəz və bostan, meyvə və giləmeyvə və üzüm istehsalı tələbatdan dəfələrlə artıq istehsal olunur. Son 5 ildə rayon əhalisinin yumurtaya olan tələbatı yerli istehsal hesabına 25-30% kəsirlə ödənilmişdir. Rayonda heyvandarlıq məhsulları istehsalının artırılması həm təbii-iqlim şəraiti həm resurs potensialı, həm də Gəncə şəhər əhalisinin bazar tələbatı və satış imkanları baxımından istehsal imkanları var.

Göygöl rayonunda 2010-2014-cü illərdə kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbat 5,5% artmışdır. Bu dövrdə buğda istehsalı 8,2%, kartof 0,4%, meyvə və giləmeyvə 6%, üzüm 60,1%, ət və ət məhsulları 16,3%, süd 3,6%, yumurta 1% artsa da, tərəvəz və bostan məhsulları isə 2% azalmışdır.

Cədvəl 40

Göygöl rayonunda əsas kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatın ödənilmə səviyyəsi, %

<i>Göstəricilər</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>
Buğda	99,8	144,5	181,6	176,6	102,4
Kartof	384,5	382,0	378,8	372,8	366,0
Tərəvəz və bostan	108,8	113,7	107,0	105,3	101,1
Meyvə və giləmeyvə	66,0	67,2	67,2	66,9	66,3
Üzüm	340,1	398,8	394,0	474,8	516,2
Ət və ət məhsulları	91,1	90,4	96,5	99,1	100,5
Süd və süd məhsulları	185,5	183,5	181,1	181,5	182,3
Yumurta, <i>min ədəd</i>	125,9	124,5	123,2	121,5	120,5

2014-cü ildə rayonda bitkiçilik məhsullarına, yəni buğdaya olan tələbat 102,4%, kartof 3,7 dəfə, tərəvəz və bostan 101,1%, meyvə və giləmeyvə 66,3%, üzüm 5,2 dəfə, heyvandarlıq məhsullarından ət və ət məhsullarına olan tələbat 100,5%, süd 182,3% və yumurta isə 120,5% ödənilmişdir (cədvəl 40).

Təhlil göstərir ki, rayonda kartof və üzüm istehsalı əhalinin tələbatından dəfələrlə artıq istehsal olunur. Bu Göygöl rayonunun həmin məhsullar üzrə ixtisaslaşması və əhalinin əmək vərdişləri baxımından son illərdə qeydə alınır. Müqayisə olunan dövrdə rayon əhalisinin meyvə və giləmeyvəyə olan tələbatı təxminən 30-35% kəsirlə ödənilmişdir. Rayonda meyvə və giləmeyvə istehsalının artırılması təbii-iqlim şəraiti baxımından əlverişli olmasa da, lakin heyvandarlıq məhsullarının həm resurs potensialı, həm də Gəncə şəhər əhalisinin bazar tələbatı və satış imkanları baxımından əlavə istehsal imkanları var.

Cədvəl 41

Daşkəsən rayonunda kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatın yerli istehsal hesabına ödənilmə səviyyəsi (%-lə)

<i>Məhsullar</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>
Buğda	19,1	23,4	30,7	29,9	28,6
Kartof	970	970	910	920	850
Tərəvəz	58,1	58,4	58,4	65,4	38,5
Meyvə və giləmeyvə	44,8	50,7	50,9	24,5	42,0
Ət (kəsilmiş çəkiddə)	112,1	126,0	138,7	160,4	157,9
Süd və süd məhsulları	280	290	290	310	300
Yumurta (1000 ədəd)	12,8	12,9	13,3	13,3	13,1

Daşkəsən rayonunda buğda əkinlərinin sahəsi o qədər də çox olmadığından tələbatın ödənilmə səviyyəsi də son dövrlər bir qədər yüksəlsə belə o qədər ürək açan olduğunu söyləmək olmaz. Rayonda əsas kənd təsərrüfatı sahəsi hesab edilən kartof üzrə isə istehsalın səviyyəsi tələbatı bir neçə dəfə qabaqlamışdır. Belə ki, 2010-cu ildə rayonda kartof istehsalı tələbatı 9,7 dəfə üstələdiyi halda, 2014-cü ildə istehsalın həcmnin aşağı düşməsinə baxmayaraq yerli tələbatdan 8,5 dəfə artıq kartof istehsal olunmuşdur. Rayonda 2014-cü ildə ət istehsalı tələbatı 57,9 faiz, süd istehsalı isə 3 dəfə üstələdiyi hal-

da, yumurtaya olan tələbat yerli istehsalı hesabına 13,1 faiz, tərəvəzə olan tələbat 38,5 faiz, meyvə və giləmeyvəyə olan tələbat isə 42 faiz ödənilə bilmişdir (cədvəl 41).

Gədəbəy rayonunda əsas kənd təsərrüfatı sahəsi hesab edilən kartof üzrə isə istehsalın səviyyəsi tələbatı bir neçə dəfə qabaqlamışdır. Belə ki, 2010-cu ildə rayonda kartof istehsalı tələbatı 49,5 dəfə üstələdiyi halda, 2014-cü ildə istehsalın həcmnin aşağı düşməsinə baxmayaraq yerli tələbatdan 32,9 dəfə artıq kartof istehsal olunmuşdur.

Cədvəl 42

Gədəbəy rayonunda kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatın yerli istehsal hesabına ödənilmə səviyyəsi (%-lə).

<i>Məhsulların adı</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>
Buğda	9,0	5,1	9,7	15,9	17,6
Kartof	4950	4750	4730	4605	3290
Tərəvəz	74,2	74,4	71,7	70,8	62,2
Meyvə və giləmeyvə	11,9	12,0	12,1	28,0	5,7
Ət (kəsilmiş çəkiddə)	106,1	108,6	112,2	116,9	119,8
Süd və süd məhsulları	170,1	196,2	210	210	210
Yumurta (1000 ədəd)	67,6	69,2	71,5	71,4	71,3

Rayonda 2014-cü ildə ət istehsalı tələbatı 19,8 faiz, süd istehsalı isə 2,1 dəfə üstələdiyi halda, yumurta üzrə tələbat 28,7 faiz kəsirlə ödənilmişdir (cədvəl 42).

Cədvəl 43

Şəmkir rayonunda tələbatın yerli istehsal hesabına ödənilmə səviyyəsi (%-lə)

<i>Məhsulların adı</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>
Buğda	129,0	138,9	137,7	174,8	107,6
Kartof	1220	1220	1200	1200	1180
Tərəvəz və bostan məhsulları	660	660	660	650	640
Meyvə və giləmeyvə	660	650	640	630	620

Üzüm	710	700	690	690	680
Ət (kəsilmiş çəkiddə)	92,3	95,0	93,9	94,6	97,2
Süd və süd məhsulları	110,2	113,3	112,7	114,8	119,3
Yumurta (1000 ədəd)	151,2	149,3	148,1	360	470

Şəmkir rayonunda buğda üzrə tələbatın ödənilmə səviyyəsi 2010-cu ildə 129 faiz olduğu halda, 2014-cü ildə 107,6 faiz olmuşdur. 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə tələbatın 5,6 faiz artmasına baxmayaraq istehsalın həcmi 12 faiz azalmışdır. Rayonun torpaq və su ehtiyatlarının əlverişli olması burda bir çox bitki növlərinin əkilməsinə yaxşı şərait qazandırır. Rayon ərazisində həm örtülü, həm də açıq sahələrdə kartof əkini həyata keçirilir. Örtülü sahələrdə əkilən kartofun əksər hissəsi qonşu ölkələrin, xüsusi ilə Rusiya bazarlarında realizə olunur. Açıq şəraitdə əkilən kartof isə demək olar ki, daxili bazarda satılır. Bu baxımdan rayonda əkilən kartof rayon əhalisinin tələbatından təqribən 12 dəfə artıq istehsal olunur. 2014-cü ildə isə istehsalın həcmi 2010-cu illə müqayisədə 1,8 faiz artmışdır. Tərəvəz və bostan məhsullarının istehsalı tələbatı təqribən 6,5 dəfə üstələmişdir. Müqayisə olunan ildə isə istehsalın həcmi 3% artmışdır. Rayon ərazisində meyvə və giləmeyvə istehsalı rayonun tələbatından 6 dəfədən artıq, üzüm istehsalı isə təqribən 7 dəfə çox olmuşdur. 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə ət istehsalının 11 faiz artmasına baxmayaraq tələbatın ödənilmə səviyyəsi 5 bənd artmışdır. Lakin bu da yerli tələbatın tam ödənilməsinə imkan verməmişdir. Belə ki, 2014-cü ildə ət olan tələbatın ödənilmə səviyyəsi 97,2 faiz olmuşdur. Rayonda süd və süd məhsullarına olan tələbat 2010-cu ildə 110,2 faiz, 2014-cü ildə isə 119,3 faiz ödənilmişdir. 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə istehsalın həcmi 14,3 faiz artmışdır. Yumurtaya olan tələbat isə 2010-cu ildə 151,2 faiz ödənilməyi halda, 2014-cü ildə istehsal tələbatdan 4,7 dəfə artıq olmuşdur (cədvəl 43).

*Tovuz rayonunda tələbatın yerli istehsal hesabına
ödənilmə səviyyəsi,%-lə*

<i>Məhsullar</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>
Buğda	55,0	71,6	86,7	105,2	100,2
Kartof	2717,3	2367,0	2606,6	2771,8	1827,1
Tərəvəz və bostan	202,1	177,5	182,0	200,8	193,3
Meyvə və giləmeyvə	167,6	174,7	190,2	194,1	196,5
Ət və ət məhsulları	61,5	62,5	65,7	73,8	75,2
Süd və süd məhsu	73,2	74,6	77,2	81,3	81,2
Yumurta, <i>min ədəd</i>	64,4	64,2	63,9	66,6	68,5
Üzüm	412,3	548,8	643,5	664,5	764,1

Tovuz rayonu əhalisinin kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi səviyyəsinə və Gəncə-Qazax iqtisadi rayonun tərkibində istehsal göstəricilərinə görə xüsusi çəkiyə malikdir. Qeyd edək ki, 2010-2014-cü illər üzrə müvafiq göstəricilər əsasında aparılan araşdırmalardan məlum olur ki, rayon üzrə tələbatın səviyyəsi əhalinin artım tempinə uyğun olaraq 4,7% artmışdır. Müvafiq dövrdə rayonda buğda istehsalı əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Belə ki, 2010-cu ildə rayonda istehsal olunan 15930,0 ton taxıl rayonun bu məhsula olan tələbatının 55,0% ödəyirdisə 2014-cü ildə buğda istehsalı təqribən iki dəfə artaraq tələbatın 100% ödənilməsinə imkan yaratmışdır. Tovuzda kənd təsərrüfatı məhsullarının içərisində ən yüksək göstərici kartof istehsalındadır. Baxmayaraq ki, 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə rayon üzrə kartof istehsalı 29,4% azalmışdır. Tovuzun kartof istehsalında yüksək ixtisaslaşma səviyyəsinə malik olması onu Şəmkir, Gədəbəy və Cəlilabad rayonu ilə birlikdə respublikanın kartofa olan tələbatının ödənilməsində əhəmiyyətli yerə yüksəlmişdir. Rayonda tələbatın ödənilməsi baxımından digər yüksək göstəricilər

tərəvəz-bostan, meyvə və giləmeyvə məhsullarında özünə biruzə verir. Belə ki, bu məhsulların istehsalı tədqiqat dövründə tələbatdan müvafiq olaraq 93,3% və 96,5% artıq olmuşdur. Üzüm istehsalında da 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə 7,6 dəfə artım qeydə alınmışdır. Tovuzda müvafiq dövr ərzində heyvandarlıq məhsulları üzrə istehsal göstəriciləri də müsbət istiqamətdə dəyişmişdir. Lakin bu artım Tovuzun bu məhsullara olan tələbatının rayondakı istehsal hesabına tam olaraq ödənilməsinə imkan verməyib. Belə ki, 2014-cü ildə rayonda ət və ət məhsullarına olan tələbatın 75,2%-i, süd və süd məhsullarına 81,2%-i, yumurtaya olan tələbatın isə cəmi 68,5%-i rayonun istehsal imkanları hesabına ödənilmişdir (cədvəl 44).

Ağstafa rayonunda 2010-2014-cü illərin məlumatlarının araşdırılmasından məlum olur ki, əhalinin tələbatın rayonun istehsal imkanları hesabına ödənilməsi bəzi məhsullar üzrə hələ tam reallaşdırılmamışdır. Belə ki, xüsusilə heyvandarlıq məhsulları üzrə rayonun mövcud tələbatından xeyli az istehsal göstəriciləri diqqəti cəlb edir. Baxmayaraq ki, müvafiq dövrdə Ağstafada ət və ət məhsullarının istehsalı 6,8%, süd və süd məhsulları 19,7%, yumurta istehsalı isə 24,8% artmışdır.

Cədvəl 45

*Ağstafa rayonunda tələbatın yerli istehsal hesabına
ödənilmə səviyyəsi, %-lə*

<i>Məhsullar</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>
Buğda	88,1	135,5	176,5	148,3	145,9
Kartof	117,4	127,1	134,5	142,4	140,7
Tərəvəz və bostan	133,6	107,2	95,2	65,0	60,0
Meyvə və giləmeyvə	191,4	193,1	248,6	247,6	248,4
ət və ət məhsulları	78,5	79,0	79,3	79,8	80,7
Süd və süd məhsu	72,1	72,8	77,3	82,8	83,1
Yumurta, <i>min ədəd</i>	58,3	60,4	64,8	64,2	70,0
Üzüm	784,9	795,8	906,2	941,3	1050,0

Lakin bu artım göstəriciləri belə rayonun heyvandarlıq məhsullarına olan tələbatın ödənilmə səviyyəsindən xeyli aşağıdır. Qeyd edək ki, bütün məhsullar üzrə müvafiq dövrdə, rayon üzrə tələbatın səviyyəsi əhalinin artım tempinə uyğun olaraq 3,9% artmışdır. Araşdırmaların aparıldığı dövrdə rayonda buğda istehsalı əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Belə ki, 2010-cu ildə rayonda istehsal olunan 12917 ton buğda rayonun bu məhsula olan tələbatının 88,1% ödəyirdisə 2014-cü ildə buğda istehsalı artaraq 22221 ton olmuşdur ki, bu göstərici də tələbat ödənilmə səviyyəsindən 45,9% çoxdur. Ağsafada kənd təsərrüfatı məhsullarının içərisində buğda istehsalından sonra ən yüksək artım üzüm istehsalında qeydə alınmışdır. 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə rayon üzrə üzüm istehsalı 39,0% artmışdır. Rayonda istehsal və tələbatın ödənilməsi səviyyəsinə görə ən çox azalma tərəvəz və bostan bitkilərində olmuşdur. Belə ki, müvafiq dövrdə tərəvəz və bostan məhsulları istehsal göstəricisi 54,4% azalmışdır ki, bu da tələbatın ödənilmə səviyyəsindən 40% aşağıdır (cədvəl 45).

Cədvəl 46

*Qazax rayonunda tələbatın yerli istehsal hesabına
ödənilmə səviyyəsi, %-lə*

<i>Məhsullar</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>
Buğda	55,0	112,4	59,0	58,7	88,6
Kartof	62,0	49,0	45,7	68,5	74,9
Tərəvəz və bostan	163,5	165,4	137,8	139,0	125,9
Meyvə və giləmey	258,9	279,3	318,2	333,5	329,1
ət və ət məhsulları	93,4	94,1	95,7	99,0	95,8
Süd və süd məhsu	110,4	118,3	123,2	129,3	133,2
Yumurta, min ədəd	74,8	75,8	76,7	78,1	78,1
üzüm	269,6	4,2 dəfə	507,2	518,3	514,3

Qazax rayonu Gəncə-Qazax iqtisadi rayonun tərkibində kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı ilə əhalisinin tələbatının ödənilməsi baxımından digər rayonlarla müqayisədə aşağı göstəricilərə malikdir. Xüsusilə coğrafi baxımdan geniş öyrüş, otlaq ərazilərinin olması

na baxmayaraq heyvandarlıq məhsullarından yalnız süd və süd məhsullarının istehsalında rayonun əhalisinin tələbatından artıq göstəricilərin əldə olunması arzu olunan nəticə deyildir. 2010-2014-cü illər üzrə müvafiq göstəricilər əsasında aparılan araşdırmalardan məlum olur ki, heyvandarlıq məhsulları istehsalında ət və ət məhsulları 5,7%, yumurta istehsalında 7,6% artımın olmasına baxmayaraq həmin istehsal göstəriciləri əhalinin tələbatının ödənilməsi səviyyəsindən müvafiq olaraq 4,2% və 21,9% aşağıdır. Qeyd edək ki, 2010-cü illə müqayisədə 2014-cü ildə əhalinin tələbatının rayonun istehsal imkanları hesabına ödənilməsi baxımından bitkiçilik məhsullarında isə buğda, kartof istisna olmaqla tam olaraq reallaşdırılmışdır. Baxmayaraq ki, buğda və tərəvəz-bostan məhsulları istisna olmaqla digər məhsulların istehsal göstəricilərində artım qeydə alınmışdır. Müvafiq dövrdə meyvə giləmeyvə istehsalında 31,1%, üzüm istehsalında 96,8%, kartof 24,7% artım olmuşdur. Qeyd edək ki, müvafiq dövrdə rayon üzrə tələbatın səviyyəsinin bütünlükdə məhsullar üzrə əhalinin artım tempinə uyğun olaraq 3,2% artmışdır (cədvəl 46).

Fəsil 5.

GƏNCƏ-QAZAX İQTİSADI RAYONU ÜZRƏ KƏND TƏSƏRRÜFATI MÜƏSSİSƏLƏRİNİN DİVERSİFİKASİYASI STRATEGİYASININ MÜƏYYƏNLƏŞDİRİLMƏSİ

5.1. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı üzrə əsas iqtisadi göstəricilərin müqayisəli təhlili

Əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi həmişə iqtisadi siyasətin prioriteti hesab edilmişdir. Bu baxımdan makro səviyyədə ölkə əhalisinin ərzaq təminatının həyata keçirilməsinin başlıca prinsipi istehsalın şaxələndirilməsi hesab edilir. Əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təmin olunmasının qiymətləndirilməsi aşağıdakı göstəricilər vasitəsi ilə həyata keçirilir:

- ərzağın fiziki əldə olunması imkanları-ərzaq məhsulları bazarında yüksək keyfiyyətli və təhlükəsiz ərzağın ölkənin istənilən yerində, istənilən vaxt əldə edilməsi imkanı;

- ərzağın iqtisadi əldə olunması imkanı- əhalinin bütün quruplarının maraqlarına uyğun gələn, onların gəlirlərinin səviyyəsi ilə uzlaşan qiymətlərlə keyfiyyətli ərzaq məhsullarını əldə etməsi imkanı;

- istifadə üçün təhlükəsiz qidanın olması ərzağın tərkibinin müvafiq keyfiyyət standartlarına cavab verməsi və daxili ərzaq bazarının aşağı keyfiyyətli ərzaq məhsullarından qorunması.

Sadalanın amillərdən birinin mövcud olmaması tələbatın tam ödənilməsinə imkan vermir. Bu baxımdan bu göstəricilərin normal səviyyədə saxlanılması olduqca zəruri məsələlərdən biridir.

Respublikamızda son illər ərzaq məhsullarının istehsalında ciddi artım müşahidə olunmaqdadır. Lakin səmərəliliyin qiymətləndirilməsi məsələləri həmişə aktual məsələlərdən biri kimi qalmaqdadır. Statistik məlumatlar əsasında Goranboy rayonunda bitkiçilik

məhsullarının iqtisadi səmərəlilik göstəricilərinin təhlili göstərir ki, 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə dənli və dənli paxlalıların hər hektardan məhsul istehsalı (manatla) 17,6%, kartofun 30,7%, tərəvəzin 37,2%, bostan məhsullarının 20,6%, üzümün isə 52,4% azalmışdır. Müqayisə dövründə pambığın hər hektardan məhsul istehsalı (manatla) 6,9%, meyvə və giləmeyvənin isə 44,3% artmışdır. Rayonda bitkiçilik məhsullarının hər sentnerinə görə mənfəət və əmək məsarifi göstəriciləri də müqayisə dövründə dəyişkən olmuşdur. Belə ki, 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə dənli və paxlalıların, kartofun, tərəvəz və bostan məhsullarının hər sentnerinə düşən mənfəət 65-70%, üzümün isə mənfəəti 95% azalmışdır. Qeyd olunan müqayisə dövründə dənli və dənli paxlalıların hər sentnerinə əmək məsarifi 16%, tərəvəz isə 15% artmış, pambıq və kartofa əmək məsarifi dəyişməmiş, bostan məhsullarının hər sentnerinə əmək məsarifi 3%, meyvə və giləmeyvə 4%, üzüm isə 8% azalmışdır.

2013-cü illə müqayisədə 2014-cü ildə dənli və dənli paxlalıların hər hektarından məhsul istehsalı (manatla) 9,5%, şəkər çuğunduru 3,4% bostan məhsulları 48,7%, üzüm 43,1% azalmış, pambığın istehsalı 40,5%, kartof 39,5%, tərəvəz və meyvə-giləmeyvə istehsalı isə 18-19% artmışdır. Bu dövrdə dənliyə görə hər sentnerinə mənfəət 8,8%, kartof 57,1%, tərəvəz 66,7%, meyvə giləmeyvənin isə 19,5% artmış, şəkər çuğunduru 2%, bostan məhsulları 82,7%, üzüm isə 98,4% azalmışdır. Qeyd olunan bitkiçilik məhsullarının əmək sərfində nəzərə çarpacaq dəyişiklik olmamışdır.

Rayonda 2010-cu ildə dənli və dənli paxlalıların rentabellik səviyyəsi 147,1%, 2013-cü ildə 10,3%, 2014-cü ildə isə 29,3, pambığın rentabellik səviyyəsi isə uyğun olaraq illər üzrə 3,8%, 44,0%, 0%, şəkər çuğunduru, 83,4%, 67,7%, kartof 229,2%, 50%, 72,3%, tərəvəz 160,9%, 33,3%, 52,9%, bostan məhsullarının 61,1%, 128,9%, 24,7%, meyvə və giləmeyvə 22,9%, 81,4%, 93,8%, üzümün rentabellik səviyyəsi isə 48%, 14,9%, 0,3% təşkil etmişdir (cədvəl 47).

Goranboy rayonunda bitkiçilik məhsulları istehsalının iqtisadi səmərəliliyi

Göstəricilər	2010				2013				2014			
	Hər hektara məhsul Istehsalı, manatla	Hər sentnerə			Hər hektara məhsul Istehsalı, manatla	Hər sentnerə			Hər hektara məhsul Istehsalı, manatla	Hər sentnerə		
		Mənfəət, manat	Əmək məsarifi, adam	Rentabellik səviyyəsi, %		Mənfəət, manat	Əmək məsarifi, adam	Rentabellik səviyyəsi, %		Mənfəət, manat	Əmək məsarifi, adam	Rentabellik səviyyəsi, %
Dənli və dənli paxlalı	765	17,9	9,4	147,1	696	5,7	11,0	10,3	630	6,2	10,9	29,3
Pambıq	1054	2,0	58,8	3,8	802	16,2	58,8	44,0	1127	0,0	58,8	0,0
Şəkər çuğunduru	-	-	-	-	293	2,5	12,1	83,4	283	2,2	12,1	67,7
Kartof	4143	30,1	26,0	229,2	2058	7,0	26,0	50,0	2871	11,0	26,0	72,3
Tərəvəz	3359	28,4	20,0	160,9	1777	6,0	23,0	33,3	2109	10,0	23,0	52,9
Bostan məhsulları	2626	4,9	12,0	61,1	4066	11,0	12,0	128,9	2085	1,9	11,7	24,7
Meyvə və giləmeyvə	1776	4,0	25,0	22,9	2172	11,3	23,7	81,4	2563	13,5	24,0	93,8
Üzüm	12745	18,9	48,0	39,2	10659	6,1	44,9	14,9	6067	0,1	44,1	0,3

2010-cu ilə nisbətən 2014-cü ildə hər sentnerə düşən mənfəət dənli və dənli paxlalılar üzrə 53,5%, əmək sərfi 11%, kartof üzrə mənfəət 87,6%, tərəvəz üzrə mənfəət 53,7%, bostan məhsulları üzrə mənfəət 0,8%, üzüm üzrə 92,4% azalmışdır. Bu dövrdə pambıq, şəkər çuğunduru, kartof və tərəvəz üzrə əmək sərfi dəyişməz, bostan məhsulları üzrə 2,5%, meyvə və giləmeyvə üzrə isə 8% azalmışdır.

2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə Goranboy rayonunda heyvandarlıq məhsullarından olan iribuynuzlu mal-qaranın çəki artımının hər sentnerinə düşən mənfəət 5,5%, qoyun və keçilərin çəki artımının 6,6%, yunun mənfəəti isə 58,5% azalmışdır. Müqayisə olunan dövrdə iri buynuzlu mal-qaranın çəki artımının və südün əmək məsarifi 0,2% azalmış, qoyun və keçilərin çəki artımının əmək məsarifi dəyişməmiş və yunun əmək məsarifi isə 10,9% artmışdır. Bu

göstəricilər 2013-cü illə müqayisədə də dəyişkən olmuşdur. Belə ki, 2013-cü illə müqayisə iribuynuzlu mal-qaranın çəki artımının hər sentnerinə düşən mənfəət 67,6 manat zərərdən 82,5 manat mənfəətə yüksəlmiş, əmək sərfi isə 3% azalmışdır. Bu dövrdə qoyun və keçilərin çəki artımının hər sentnerinə düşən mənfəət 42,3%, əmək sərfi 0,6%, südün mənfəəti 21,8%, əmək sərfi isə 0,2%, yunun mənfəəti 61,5%, əmək sərfi isə 4,3% azalmışdır.

Cədvəl 48

Goranboy rayonunda heyvandarlıq məhsulları istehsalının iqtisadi səmərəliliyi

Göstəricilər	2010			2013			2014		
	Hər sentnerə			Hər sentnerə			Hər sentnerə		
	Mənfəət, manat	əmək məsərfi, adamsaat	Rentabellik səviyyəsi, %	Mənfəət, manat	əmək məsərfi, adam saat	Rentabellik səviyyəsi, %	Mənfəət, manat	əmək məsərfi, adam saat	Rentabellik səviyyəsi, %
İribuynuzlu mal-qaranın çəki artımı	87,3	253,8	38,7	-67,6	260,6	-18,1	82,5	253,4	41,6
Qoyun və keçilərin çəki artımı	54,2	230,0	20,9	87,7	231,6	30,6	50,6	230,1	19,4
Süd	11,9	48,0	43,8	20,6	48,0	80,9	16,1	47,9	63,7
Yun (fiziki çəkiddə)	67,5	343,4	77,0	98,1	398,2	100,0	28,0	381,0	36,3

Rayonda iribuynuzlu mal-qaranın çəki artımının rentabellik səviyyəsi 2010-cu ildə 38,7%, 2013-cü ildə -18,1% (zərərlik), 2014-cü ildə isə 41,6% olmuşdur. Qoyun və keçilərin çəki artımının rentabellik səviyyəsi illər üzrə uyğun olaraq 20,9%, 30,6%, 19,4%, süd 43,8%, 80,9%, 63,7%, yunun rentabellik səviyyəsi isə 77%, 100%, və 36,3% olmuşdur (cədvəl 48).

Samux rayonunda 2010-cu ilə nisbətən 2014-cü ildə dənli və dənli paxlalıların hər hektarına düşən məhsul istehsalı (manatla) 32,4%, pambıq 8,6%, kartof 72,2%, meyvə və giləmeyvə 27,3%

artmış, tərəvəz 28,2%, bostan məhsulları 24, 8%, üzüm istehsalı 55,2% azalmışdır.

Cədvəl 49

Samux rayonunda kənd təsərrüfatı məhsullarının iqtisadi səmərəliliyi

Göstəricilər	2010				2013				2014			
	Hər hektara məhsul Istehsalı, manatla	Hər sentnerə			Hər hektara məhsul Istehsalı, manatla	Hər sentnerə			Hər sentnerə	Hər sentnerə		
		Mənfəət, manat	Əmək məsərifə, adam	saat		Rentabellik səviyyəsi, %	Mənfəət, manat	Əmək məsərifə, adam		saat	Rentabellik səviyyəsi, %	Mənfəət, manat
Dənli və dənli paxlalılar	563	10,15	11,8	16,5	769	5,89	10,3	32,0	746	4,72	10,5	18,7
Pambıq	1235	-0,02	61,2	0,0	1019	0	61,2	0,0	1341	-0,03	61,2	0,0
Şəkər çuğun-duru	-	-	-	-	1752	0,41	11,4	4,9	2055	0,58	11,4	11,6
Kartof	3138	23,94	26,0	125,7	2288	0,21	25,9	0,8	5402	0,57	26,0	2,3
Tərəvəz	4343	23,47	23,0	75,2	3006	6,76	23,0	69,7	3120	10,86	23,1	48,4
Bostan məhsulları	1551	4,55	12,0	58,0	2325	10,6	12,6	26,2	1166	11,9	11,7	23,3
Meyvə və giləmeyvə	2344	-2,98	25,1	69,5	3127	9,79	23,0	36,0	2985	11,26	23,1	52,3
Üzüm	5859	19,88	48,0	52,9	1786	3,28	44,8	9,4	2627	1,52	44,0	3,7

Rayonda 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə iribuynuzlu mal-qaranın çəki artımının hər sentnerinə düşən mənfəət 48,6%, qoyun və keçilərin çəki artımı üzrə 2 dəfə artmış, süd istehsalı üzrə 40,4%, yun istehsalı üzrə isə 9,8% azalmışdır. Bu dövrdə iribuynuzlu mal-qaranın çəki artımının hər sentnerinə düşən əmək məsərifə 4,4% , yun istehsalı üzrə 1,8% azalmış, qoyun və keçilərin çəki artımı üzrə 3,4% artmış, süd istehsalı üzrə isə dəyişməmişdir (cədvəl 49).

Göygöl rayonunda 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə dənli və dənli paxlalılar üzrə hər hektara məhsul istehsalı (manatla) 3,7%, kartof 16,2%, tərəvəz 31,7%, meyvə giləmeyvə 2,2 dəfə, üzüm 2,3 dəfə artmış, bostan məhsulları istehsalı isə 61,1% azalmışdır. Bu dövrdə dənli və dənli paxlalıların hər sentnerinə düşən mənfəət 2 dəfə, kartof üzrə 33,7%, bostan məhsulları üzrə 22%, meyvə və gilə meyvə üzrə isə 3 dəfə artmış, tərəvəz üzrə bu göstərici 5,4% azalmış, üzüm istehsalından mənfəət isə 0 olmuşdur. Müqayisə dövründə dənli və dənli paxlalıların əmək sərfi 20,7%, bostan məhsullarının 2,5%, meyvə və giləmeyvə üzrə 13,1%, üzüm üzrə 2,3% azalmış, kartof üzrə bu göstərici 2,7% artmış, tərəvəz üzrə isə əmək sərfi dəyişməmişdir.

Cədvəl 50

Samux rayonunda heyvandarlıq məhsulları istehsalının iqtisadi səmərəliliyi

Göstəricilər	2010				2013				2014			
	Hər sentnerə				Hər sentnerə				Hər sentnerə			
	Mənfəət, manat	əmək məsərfi, adamsaat	Rentabellik səviyyəsi, %		Mənfəət, manat	əmək məsərfi, adamsaat	Rentabellik səviyyəsi, %		Mənfəət, manat	əmək məsərfi, adamsaat	Rentabellik səviyyəsi, %	
İribuynuzlu mal-qaranın çəki artımı	91,77	272,3	57,5		13,54	270,2	66,7		136,33	260,2	55,4	
Qoyun və keçilərin çəki artımı	73,6	222,6	59,5		199,4	230,2	64,1		150,54	230,2	60,5	
Süd	10,21	47,2	39,0		6,96	47,1	35,2		6,09	47,2	15,5	
Yun (fiziki çəkiddə)	74,66	397,0	65,1		125,18	404,7	41,7		67,32	390,0	55,4	

Qeyd olunan göstəricilər 2013-cü illə müqayisədə də dəyişkən olmuşdur. Belə ki 2013-cü illə müqayisədə 2014-cü ildə hər hektara dənli və dənli paxlalılar istehsalı (manatla) 33,8%, kartof istehsalı 11,1%, tərəvəz 20,6%, bostan məhsulları 57,3%, meyvə giləmeyvə 5,1%, üzüm 45,2% azalmışdır. Müqayisə dövründə hər sentnerə düşən mənfəət dənli və dənli paxlalılar üzrə 7,5%, əmək sərfi 12,7%, bostan məhsulları üzrə mənfəət 31,5%, əmək sərfi 2,5%, meyvə və giləmeyvə üzrə mənfəət 39,9%, əmək sərfi 7,8%, azalmış, üzüm üzrə mənfəət 0, əmək sərfi 3,4% azalmış, kartof üzrə mənfəət 13,4% artmış, əmək sərfi dəyişməz, tərəvəz üzrə mənfəət 55,7% artmış, əmək sərfi dəyişməz qalmışdır.

2010-cu ilə nisbətən 2014-cü ildə dənli və dənli paxlalıların rentabellik səviyyəsi 13,1 bənd, tərəvəz üzrə 38,7 bənd, bostan məhsulları üzrə 13,2 bənd artmış, kartof üzrə 24,1 bənd, meyvə giləmeyvə üzrə 28,4 bənd, üzüm üzrə 0,4 bənd azalmışdır.

Cədvəl 51

Göygöl rayonunda bitkiçilik məhsullarının iqtisadi səmərəliliyi

Göstəricilər	2010				2013				2014			
	Hər hektara məhsul Istehsalı, manatla	Hər sentnerə			Hər hektara məhsul Istehsalı, manatla	Hər sentnerə			Hər hektara məhsul Istehsalı, manatla	Hər sentnerə		
		Mənfəət, manat	əmək məsərfi, adam saat	Rentabellik səviyyəsi, %		Mənfəət, manat	əmək məsərfi, adam saat	Rentabellik səviyyəsi, %		Mənfəət, manat	əmək məsərfi, adam saat	Rentabellik səviyyəsi, %
Dənli və dənli paxlalılar	406	3,1	12,1	13,7	637	6,7	11,0	39,3	422	6,2	9,6	26,8
Kartof	3487	13,3	26,0	59,8	4557	15,7	26,7	56,1	4051	17,8	26,7	35,7
Tərəvəz	1284	13,0	23,0	4,2	2131	7,9	23,0	43,1	1691	12,3	23,0	42,9
Bostan	2415	5,0	12,0	45,5	2200	8,9	12,0	83,9	940	6,1	11,7	58,7
Meyvə və giləmeyvə	561	5,7	24,4	45,6	1302	29,3	23,0	47,0	1236	17,6	21,2	17,2
Üzüm	1028	14,9	43,5	0,4	4261	0	44,0	0,0	2337	0	42,5	0,0

Rayonda 2013-cü ilə nisbətən 2014-cü ildə bütün bitkiçilik məhsulları üzrə rentabellik səviyyəsi azalmışdır. Belə ki, bu dövrdə dənli və dənli paxlalılar üzrə rentabellik səviyyəsi 12,5 bənd, kartof üzrə 20,4 bənd, tərəvəz üzrə 0,2 bənd, bostan məhsulları üzrə 25,2 bənd, meyvə və giləmeyvə üzrə 29,8 bənd azalmış, üzüm istehsalı isə rentabellsiz olmuşdur.

2010-cu ildə iribuynuzlu mal-qaranın çəki artımının hər sentnerinə 46,1 manat, quş əti üzrə 22,2, min man. ədəd yumurta üzrə 61,9 manat zərər olmuşdur. 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə qoyun və keçilərin çəki artımının hər sentnerinə düşən mənfəət 67%, süd üzrə 73,3% azalmışdır. Bu dövrdə yunun hər sentnerinə düşən mənfəət 3,4 dəfə artmışdır. 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə iribuynuzlu mal-qaranın çəki artımının hər sentnerinin əmək sərfi 3%, qoyun və keçilərin çəki artımı üzrə 0,3%, quş əti üzrə 14,9%, süd üzrə 10,7%, yun üzrə 1,2% artmış, min ədəd yumurtanın əmək sərfi isə 11,3% azalmışdır.

2013-cü illə müqayisədə 2014-cü ildə qoyun və keçilərin çəki artımın hər sentnerinə düşən mənfəət 77%, əmək sərfi 0,7%, quş əti üzrə mənfəət 72,7%, əmək sərfi 1,5%, süd üzrə mənfəət 44,7% azalmışdır. Bu dövrdə yunun hər sentnerinə düşən mənfəət 63,3%, əmək sərfi 3,6% artmışdır.

2010-cu ildə iribuynuzlu mal-qaranın çəki artımı - 46,1%, quş əti - 22,2%, yumurta isə - 61,9% zərərlik səviyyəsi ilə nəticələnsə də 2014-cü ildə bu məhsulların rentabellik səviyyəsi uyğun olaraq 16,7%, 34% və 14,3% olmuşdur. 2010-cu ilə nisbətən 2014-cü ildə qoyun və keçilərin çəki artımının rentabellik səviyyəsi 8,5 bənd, yunun rentabelliği 7,7 bənd artsa da, süd istehsalının rentabelliği 25,4 bənd azalmışdır. Heyvandarlıq məhsullarının rentabellik səviyyəsi 2013-2014-cü illərdə də dəyişkən olmuşdur. Belə ki, qeyd olunan dövrdə iribuynuzlu mal-qaranın çəki artımının rentabelliği 7,1 bənd artsa da, digər məhsulların hamısında rentabellik səviyyəsi azalmışdır. Bu dövrdə qoyun və keçilərin çəki artımının rentabelliği 22 bənd, quş əti 98,5 bənd, süd 8,9 bənd, yun 4,5 bənd və yumurtanın rentabelliği isə 24,2 bənd azalmışdır.

Şəmkir rayonu kənd təsərrüfatı müəssisələrində bitkiçilik məhsulları istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi bu rayonda mövcud kənd təsərrüfatı müəssisələrinin inkişaf meyllərinin müəyyənləşdirilməsi və istehsalın diversifikasiyası baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ayrı-ayrı məhsullar üzrə bu göstəriciləri nəzərdən keçirək. İqtisadi səmərəliliyin əsas göstəricisi hesab edilən rentabellik səviyyəsi 2010-cu ildə dənli və dənli paxlalılar üzrə 69,6 faiz olduğu halda, 2014-cü ildə bu rəqəm yüksələrək 152,5 faiz təşkil etmişdir. 2010-cu ildə rentabellik səviyyəsi üzrə ən yüksək göstərici 229 faizlə kartofda qeydə alındığı halda, 2014-cü ildə kartof istehsalının rentabellik səviyyəsi – 45,8 faiz olmuşdur.

Eyni zamanda meyvə və giləmeyvə, üzüm istehsalının da rentabellik səviyyəsi mənfə olmuşdur. Müqayisə olunan illərdə hər hektara məhsul istehsalı göstəricisində də azalma müşahidə olunmuşdur. Belə ki, dənli və dənli paxlalılar üzrə hər hektara məhsul istehsalı 5,2 faiz, kartof istehsalı 39,6, faiz tərəvəz istehsalı 2,7 faiz, bostan məhsulları istehsalı 52,7 faiz, meyvə və giləmeyvə istehsalı 15,3 faiz, üzüm istehsalı 47,1 faiz azalmışdır, hər sentnerə mənfəət dənli və dənli paxlalılarda 6 dəfə artdığı halda, tərəvəz istehsalı üzrə hər sentnerə mənfəət 25,7 faiz azalmışdır. Digər məhsulların istehsalı üzrə isə 2014-cü ildə mənfəət qeydə alınmadığından bu göstəricinin hesablanması əhəmiyyətini itirmişdir. 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə 1 sentner məhsul istehsalına əmək sərfi dənli və dənli paxlalılar, kartof, tərəvəz, bostan məhsulları üzrə qismən azalsa da, üzüm, meyvə və giləmeyvə üzrə isə bu göstəricidə dəyişiklik qeydə alınmamışdır.

Cədvəl 52

Göygöl rayonunda heyvandarlıq məhsullarının iqtisadi səmərəliliyi

Göstəricilər	2010			2013			2014		
	Hər sentnerə			Hər sentnerə			Hər sentnerə		
	Mənfəət, manat	əmək məsarıfi, adam saat	Rentabellik səviyyəsi, %	Mənfəət, manat	əmək məsarıfi, adam saat	Rentabellik səviyyəsi, %	Mənfəət, manat	əmək məsarıfi, adam saat	Rentabellik səviyyəsi, %
İribuynuzlu mal-qaranın çəki artımı	-46,1	250,7	-7,3	75,5	260,5	9,6	-20,5	258,2	16,7
Qoyun və keçilərin çəki artımı	114,2	229,3	20,7	164,1	231,5	51,2	37,7	229,9	29,2
Quş əti	-22,2	111,1	-10,0	262,4	129,7	132,5	71,7	127,7	34,0
Süd	15,7	38,5	38,5	7,6	47,7	22,0	4,2	47,7	13,1
Yun (fiziki çəkiddə)	37,7	53,7	53,7	78,3	385,8	65,9	127,9	399,7	61,4
MİN ədəd yumurtanın	-61,9	-33,3	-33,3	28,9	61,6	38,5	-27	61,5	14,3

Müqayisə olunan illərdə hər hektara məhsul istehsalı göstəricisində də azalma müşahidə olunmuşdur. Belə ki, dənli və dənli paxlalılar üzrə hər hektara məhsul istehsalı 5,2 faiz, kartof istehsalı 39,6%, tərəvəz istehsalı 2,7 faiz, bostan məhsulları istehsalı 52,7 faiz, meyvə və gilmeyvə istehsalı 15,3 faiz, üzüm istehsalı 47,1 faiz azalmışdır. Müqayisə olunan illərdə hər sentnerə mənfəət dənli və dənli paxlalılarda 6 dəfə artdığı halda, tərəvəz istehsalı üzrə hər sentnerə mənfəət 25,7 faiz azalmışdır. Digər məhsulların istehsalı üzrə isə 2014-cü ildə mənfəət qeydə alınmadığından bu göstəricinin hesablanması əhəmiyyətini itirmişdir. 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə 1 sentner məhsul istehsalına əmək sərfi dənli və dənli paxlalılar, kartof, tərəvəz, bostan məhsulları üzrə qismən azalsa da, üzüm, meyvə və gilmeyvə üzrə isə bu göstəricidə dəyişiklik qeydə alınmamışdır.

Şamkir rayonu kənd təsərrüfatı müəssisələrində bitkiçilik məhsulları istehsalının iqtisadi səmərəlilik göstəriciləri

	2010				2013			2014				
	Hər hektara məhsul Istehsalı, mənatla	Hər sentnerə			Hər hektara məhsul Istehsalı, mənatla	Hər sentnerə			Hər hektara məhsul Istehsalı, mənatla	Hər sentnerə		
		Mənfəət, manat	Əmək məsərfi, adam saat	Rentabellik səviyyəsi, %		Mənfəət, manat	Əmək məsərfi, adam saat	Rentabellik səviyyəsi, %		Mənfəət, manat	Əmək məsərfi, adam saat	Rentabellik səviyyəsi, %
Dənli və dən-li pax- lalılar	1046,8	3,55	11,9	69,6	1230,0	20,69	11,0	150,0	992,1	21,08	10,9	152,5
Kartof	6990,5	33,04	26,5	229,0	2893,3	4,24	26,0	47,0	4225,0	-21,16	25,6	-45,8
Tərə- vəz	5664,7	22,66	23,0	132,9	5510,0	21,1	23,0	93,3	5510,0	16,84	22,6	106,5
Bostan məhsul- ları	4468,9	-0,77	12,0	-3,8	3799,9	10,04	12,5	143,4	2115,0	2,4	11,7	34,3
Meyvə və gilə- meyvə	8193,1	31,16	23,0	129,7	7024,1	19,57	23,0	65,3	6938,1	-19,54	23,1	-37,2
Üzüm	12134, 7	48,65	44,0	82,6	7033,8	9,98	44,0	36,1	6415,0	-14,6	44,0	-36,9

Şamkir rayonu kənd təsərrüfatı müəssisələrində heyvandarlıq məhsulları istehsalı dinamik artım tempinə malikdir. Lakin araşdırmalarımız göstərir ki, bəzi illərdə bu təsərrüfatların iqtisadi səmərəlilik göstəriciləri bəzi heyvandarlıq məhsullarının istehsalı üzrə o qədər də yüksək olmamışdır. Təsərrüfat fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyini xarakterizə edən əsas göstərici hesab olunan rentabellik səviyyəsi 2010-cu ildə süd, qoyun və keçilərin çəki artımı üzrə ən yüksək səviyyədə olmuşdur. Lakin 2014-cü ildə iri buynuzlu malqara, qoyun və keçilərin çəki artımı və süd üzrə rentabellik səviyyəsi 80 faizdən artıq olmuşdur. Yun istehsalı isə 2010-cu ildə 56,2 rentabelliklə başa gəlmiş halda, 2014-cü ildə zərərlə başa gəlmişdir. Yumurta istehsalında isə əksinə proses baş vermişdir. 2010-cu illə

müqayisədə 2014-cü ildə hər sentnerə görə mənfəətin həcmünün müqayisə etsək iribuynuzlu mal-qaranın çəki artımı üzrə bu göstəricinin 38,8 faiz, qoyun və keçilərin çəki artımı üzrə 16,8 faiz azalma müşahidə olunmuşdur. Süd istehsalının hər sentnerinə görə əldə edilən mənfəət isə 50,8 faiz artmışdır.

Cədvəl 54

Şəmkir rayonu kənd təsərrüfatı müəssisələrində heyvandarlıq məhsulları istehsalının iqtisadi səmərəlilik göstəriciləri

Məhsullar	2010			2013			2014		
	Hər sentnerə			Hər sentnerə			Hər sentnerə		
	Mənfəət, manat	əmək məsarifi, adamsaat	Rentabellik səviyyəsi, %	Mənfəət, manat	əmək məsarifi, adam saat	Rentabellik səviyyəsi, %	Mənfəət, manat	əmək məsarifi, adam saat	Rentabellik səviyyəsi, %
İribuynuzlu mal-qaranın çəki artımı	121,61	234,4	35,2	195,65	254,5	84,4	74,39	260,1	84,3
Qoyun və keçilərin çəki artımı	105,0	210,3	157,5	199,24	230,0	78,1	87,36	230,0	82,0
Süd	24,89	42,0	156,0	39,36	48,0	83,8	37,54	48,0	83,3
Yun (fiziki çəkiddə)	5,33	388,1	56,2	-32,54	387,0	-52,7	-47,4	385,6	-43,4
Yumurta (min ədəd)	-83,2	62,0	-56,5	11,5	62,0	19,2	12,97	62,0	20,6

Şəmkir rayonunda əkin sahəsinin sturukturunda dənli və dənli paxlalılar daha çox xüsusi çəkiyə malikdirlər. 2010-cu ildə ümumi əkin sahəsinin 54,5 faizinə bu bitkilərin təşkil etmişdir. 2014-cü ildə də bu sturukturda ciddi dəyişiklik nəzərə çarpmamışdır. Kartofun əkin sahəsi ümumi sturukturda 17 faiz, tərəvəzin əkin sahəsi də bir o qədər xüsusi çəkiyə malik olmuşlar. Müqayisə olunan illərdə meyvə və giləmeyvənin əkin sahəsi 58 hektar artdığı halda, ümumi əkin sahəsinin sturukturunda tutduğu xüsusi çəki isə azalmış, üzü-

mün əkin sahəsi isə 11 hektar artdığı halda bu sturukturda tutduğu xüsusi çəki dəyişməz qalmışdır.

Cədvəl 55

Gədəbəy rayonu kənd təsərrüfatı müəssisələrində bitkiçilik məhsulları istehsalının rentabelliği

	2010				2013				2014			
	Hər hektara məsul İstehsalı, manatla	Hər sentnerə			Hər hektara məsul İstehsalı, manatla	Hər sentnerə			Hər hektara məsul İstehsalı, manatla	Hər sentnerə		
		Mənfəət, manat	əmək məsərifə, adam saat	Rentabellik səviyyəsi, %		Mənfəət, manat	əmək məsərifə, adam saat	Rentabellik səviyyəsi, %		Mənfəət, manat	əmək məsərifə, adam saat	Rentabellik səviyyəsi, %
Dənli və dənli paxlahlılar	785,7	2,07	12,0	5,5	1039,1	15,6	11,0	17,3	642,6	-17,34	11,0	-43,6
Kartof	12653,2	24,97	26,0	46,0	7843,2	12,4	26,0	13,3	4832,1	18,27	26,0	76,4
Tərəvəz	3814,5	17,2	23,0	210	2086,9	13,09	22,9	95,1	4353,6	17,89	23,1	99,8
Meyvə və giləmeyvə	62,2	27,33	23,2	380	68,6	13,88	23,0	144,1	37,4	12,33	23,0	42,2

Əkin sahəsinin sturukturunda daha çox xüsusi çəkiyə malik olan dənli və dənli paxlahlılar ümumi məhsulun sturukturunda 15-16 faiz olduğu halda, 2010-cu ildə kartof 32,1 faiz, 2014-cü ildə isə 25,8 faiz xüsusi çəkiyə malik olmuşdur. Ümumi məhsulun sturukturunda isə tərəvəz daha çox yer tutur ki, bu da onun rentabellik səviyyəsinin yüksək olmasından, daha çox iqtisadi səmərə verməsindən və il ərzində bir neçə dəfə əkilə bilməsi imkanından qaynaqlanır.

Heyvandarlıq rayon ərazisində geniş inkişaf ehtiyatlarına malikdir. Süd istehsal rayonda daha rentabelli heyvandarlıq sahəsi hesab olunsa da, 2010-cü ildə yumurta istehsalının rentabellik səviyyəsi mənfi olsa da ümumi məhsulun istehsalında daha çox xüsusi çəkiyə malik olmuşdur. 2014-cu ildə də yumurta heyvandarlıq məhsullarının ümumi dəyərində daha çox yer tutmuşdur. Baxmayaraq

ki, həmin il ət və süd istehsalının rentabellik səviyyəsi yumurtanın rentabellik səviyyəsini xeyli üstələmişdir.

Cədvəl 56

Gədəbəy rayonu kənd təsərrüfatı müəssisələrində heyvandarlıq məhsulları istehsalının rentabelliği

Məhsullar	2010			2013			2014		
	Hər sentnerə			Hər sentnerə			Hər sentnerə		
	Mənfəət, manat	əmək məsərifə, adamsaat	Rentabellik səviyyəsi, %	Mənfəət, manat	əmək məsərifə, adamsaat	Rentabellik səviyyəsi, %	Mənfəət, manat	əmək məsərifə, adamsaat	Rentabellik səviyyəsi, %
İribuynuzlu mal-qaranın çəki artımı	86,33	265,5	42,9	144,78	258,7	72,3	163,47	263,45	86,4
Qoyun və keçilərin çəki artımı	9,4	230,43	3,3	71,95	229,25	26,0	73,75	244,25	26,2
Süd	34,3	48,0	240	23,75	47,5	155,7	25,3	48,2	130,1
Yumurta (min ədəd)	5,19	62,1	2,8	13,07	62,0	10,7	44,95	62,0	58,9
Yun (fiziki çəkiddə)	31,98	392,56	17,8	54,85	397,43	37,9	43,69	399,81	30,4

Cədvəlin təhlili belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, müqayisə olunan dövrdə kənd təsərrüfatı müəssisələrində bitkiçilik məhsulları istehsalının iqtisadi səmərəliliyi mənfi istiqamətdə irəliləmişdir. Belə ki, 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə hər hektara məhsul istehsalı dənli və dənli paxlalılarda 2,4 manat və ya 0,5%, kartofda 3418,7 manat və ya 41,5%, tərəvəzdə 1561,8 manat və ya 33,6%, meyvə və giləmeyvədə isə 566,8 manat və ya 23,7% az olmuşdur. Bu azalma özünü meyvə və giləmeyvədə davamlı göstərsə də bəzi məhsullar üzrə son illərdə müsbət dəyişikliklər, o cümlədən hər hektara kartof istehsalı 2014-cü ildə əvvəlki illə müqayisədə 63,1% artımı müşahidə edilmişdir. Qeyd edək ki, 2010-cu illə müqayisədə

2013-cü ildə hər hektara məhsul istehsalı tərəvəz, dənli və dənli paxlalılarda müvafiq olaraq 12,3 və 26,0 faiz artsa da bu göstərici 2014-cü ildə əvvəlki illə müqayisədə 40,8 və 21,1 faiz azalmışdır.

Araşdırmamız göstərir ki, Daşkəsən rayonu kənd təsərrüfatı müəssisələrində hər hektara düşən bitkiçilik məhsulu istehsalında yaranmış vəziyyət özünümənfəətin səviyyəsində də göstərmişdir. Belə ki, əgər 2010-cu ildə tərəvəzdə mənfəətin məbləği 18,7 manat, meyvə və giləmeyvədə isə 28,2 manat təşkil edirdisə bu göstərici 2014-cü ildə azalaraq müvafiq olaraq 13,1 və 3,6 manat səviyyəsinə enmişdir. Dənli və dənli paxlalılarda isə ümumiyyətlə təsərrüfat fəaliyyəti zərərli yekunlaşmışdır. Müqayisə olunan dövrdə yalnız kartofda mənfəətin səviyyəsi 3,9 manat və ya 18,5% artımla müşahidə edilsə də bu göstərici 2014-cü ildə əvvəlki illə müqayisədə 1,1 manat və ya 4% azalmışdır.

Cədvəl 57

Daşkəsən rayonu kənd təsərrüfatı müəssisələrində bitkiçilik məhsulları istehsalının rentabelliği

<i>Məhsullar</i>	<i>2010</i>				<i>2013</i>				<i>2014</i>			
	<i>Hər hektara məhsul istehsalı, manatla</i>	<i>Hər sentnerə</i>			<i>Hər hektara məhsul istehsalı, manatla</i>	<i>Hər sentnerə</i>			<i>Hər hektara məhsul istehsalı, manatla</i>	<i>Hər sentnerə</i>		
		<i>Mənfəət, manat</i>	<i>Əmək məsarifi, adam saat</i>	<i>Rentabellik səviyyəsi, %</i>		<i>Mənfəət, manat</i>	<i>Əmək məsarifi, adam saat</i>	<i>Rentabellik səviyyəsi, %</i>		<i>Mənfəət, manat</i>	<i>Əmək məsarifi, adam saat</i>	<i>Rentabellik səviyyəsi, %</i>
<i>Dənli və dənli paxlalılar</i>	464,2	1,28	11,7	5,2	585,0	14,45	11,2	92,9	461,8	-12,1	11,0	-34,2
<i>Kartof</i>	8245,7	21,05	26,1	37,1	2959,8	14,1	26,0	98,2	4827,0	24,94	26,0	106,9
<i>Tərəvəz</i>	4654,3	18,74	23,0	210	5225,9	14,97	22,8	118,1	3092,5	13,09	22,8	116,3
<i>Meyvə və giləmeyvə</i>	2390,3	28,15	23,0	360	2264,6	15,13	23,0	106,0	1823,5	3,61	23,2	14,6

Cədvəlin məlumatlarından aydın olur ki, müqayisə olunan dövrdə Daşkəsən rayonu kənd təsərrüfatı müəssisələrində heyvandarlıq məhsulları istehsalının iqtisadi səmərəliliyi vəziyyəti nisbətən yaxşıdır. Belə ki, 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə bir çox heyvandarlıq məhsullarının mənfəət səviyyəsi artmışdır, o cümlədən iribuynuzlu mal-qaranın çəki artımı 61,8 faiz, qoyun və keçilərin çəki artımı 3 dəfə, yun 3,9 dəfə, yumurta 25,1 faiz. Yalnız südün mənfəət səviyyəsində 40,0 faiz azalma müşahidə edilmişdir.

Cədvəl 58

Daşkəsən rayonu kənd təsərrüfatı müəssisələrində heyvandarlıq məhsulları istehsalının rentabelliği

<i>Məhsullar</i>	<i>2010</i>			<i>2013</i>			<i>2014</i>		
	<i>Hər sentnerə</i>			<i>Hər sentnerə</i>			<i>Hər sentnerə</i>		
	<i>Mənfəət, manat</i>	<i>əmək məsarifi, adam saat</i>	<i>Rentabellik səviyyəsi, %</i>	<i>Mənfəət, manat</i>	<i>əmək məsarifi, adam saat</i>	<i>Rentabellik səviyyəsi, %</i>	<i>Mənfəət, manat</i>	<i>əmək məsarifi, adam saat</i>	<i>Rentabellik səviyyəsi, %</i>
<i>İribuynuzlu mal-qaranın çəki artımı</i>	100,44	261,6	33,3	56,55	260,2	50,0	162,5	259,4	52,2
<i>Qoyun və keçilərin çəki artımı</i>	22,34	229,9	25,2	69,95	229,9	25,0	70,34	230,1	25,0
<i>Süd</i>	33,35	48,0	101,3	24,45	48,0	14,3	20,0	48,1	14,3
<i>Yun (fiziki çəkiddə)</i>	15,02	397,8	57,9	53,9	398,2	43,8	58,33	395,7	42,9
<i>Yumurta (1000 ədəd)</i>	8,16	63,0	6,2	4,96	62,0	3,9	10,21	63,4	7,7

5.2. Diversifikasiya strategiyasında iqtisadi səmərə baxımından daha üstün istehsal sahələrinin müəyyənləşdirilməsi

Aqrar sahədə yerli istehsalın həcmnin artırılması və rəqabətə davamlı məhsul istehsalının stimullaşdırılması diversifikasiya strategiyasında mühüm önəm daşıyır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində rəqabətin vacib atributlardan biri olmaqla istər daxili, istərsə də xarici bazarlarda daha yaxşı şərtlər əldə etmək uğurunda gedən mübarizədir.

İstehsalçıların sayı və onların həcmi məhsul istehsalının iqtisadi səmərəlilik göstəricilərinə ciddi təsir göstərmə qabiliyyətinə malikdir. Respublikada iri təsərrüfatların sayının artırılması daxili bazarın yerli istehsal hesabına doldurulmasının və rəqabət qabiliyyətli istehsalın formalaşmasının ən vacib şərtlərindən biri hesab edilir. Məlum olduğu kimi kiçik həcmli təsərrüfatlar böyük rəqabət gücünə sahib ola bilmir. Lakin iri təsərrüfatlarda ixtisaslaşma səviyyəsinin yüksək olması xərclərin bir hissəsinə qənaət etmək imkanı verdiyindən və belə təsərrüfatlarda mövcud olan resurs potensialından maksimum dərəcədə istifadə etdiyindən istər daxili, istərsə də xarici bazarlarda daha rəqabət qabiliyyətli olurlar. Təhlil göstərir ki, aqrar sferada hazırkı istehsal münasibətləri üçün xas olan obyektiv xarakterli dəyişikliklər özünü büruzə verə bilər. Təcrübədə bazar konyunkturunu iqtisadi münasibətlər sistemində hakim mövqə tutduğundan, bu proses kənd təsərrüfatında da əhəmiyyətli təsir mexanizminə malikdir. Adı çəkilən mexanizmlər məhsul istehsalı və satışı prosesinə əhəmiyyətli təsir etməklə, aqrar əmtəə istehsalçılarının təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətində bu və ya digər şəkildə özünü büruzə verir.

Aqrar sahədə sosial-iqtisadi münasibətlər sisteminin davamlı olaraq təkmilləşdirilməsi, o cümlədən bazar konyunkturunda baş verən dəyişikliklərə çevik təsir imkanlarının formalaşdırılması ölkənin strateji maraqları baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu məsələnin təhlili göstərir ki, adı çəkilən iqtisadi münasibətlər sisteminin səmərəli şəkildə formalaşması institusional strukturların təkmil şəkildə inkişafı ilə bağlıdır. Bu baxımdan kənd təsərrüfatının

təşkilati və iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsinə istiqamət-lənmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi mövcud olan institutların yeni-ləşməsinə istiqamətlənir. Qloballaşma prosesinin dərinləşməsi, beynəlxalq münasibətlər sisteminin xarakterindəki mövcud olan struk-turların da davamlı olaraq təkmilləşdirilməsini özündə əks etdirir. Bu baxımdan iqtisadiyyatın diversifikasiya əsasında şaxələndiril-məklə səmərəliliyinin təmin edilməsi hazırda həm elmi, həm də praktiki baxımdan mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Cədvəl 59

Goranboy rayonunda istehsalın rentabellik səviyyəsi

Göstəricilər	2010			2013			2014		
	əkin sahəsinin strukturu, %-lə	Ümumi məhsulun strukturu, %-lə	Rentabellik səviyyəsi, %	əkin sahəsinin strukturu, %-lə	Ümumi məhsulun strukturu, %-lə	Rentabellik səviyyəsi, %	əkin sahəsinin strukturu, %-lə	Ümumi məhsulun strukturu, %-lə	Rentabellik səviyyəsi, %
Dənli və dənli paxlalıla	80,1	56,8	147,1	82,0	59,9	10,3	82,2	53,6	29,3
Pambıq	3,0	2,9	3,8	2,9	2,2	44,0	2,0	2,6	0,0
Şəkər çuğunduru	0,1	0,0	-	0,4	0,1	83,4	0,3	0,1	67,7
Kartof	1,3	4,9	229,2	1,1	2,6	50,0	1,1	3,5	72,3
Tərəvəz	4,4	13,7	160,9	4,0	8,0	33,3	4,2	10,2	52,9
Bostan məhsulları	1,7	4,1	61,1	0,8	3,6	128,9	0,7	1,7	24,7
Meyvə və giləmeyvə	9,2	14,9	22,9	8,5	20,7	81,4	9,2	26,6	93,8
Üzüm	0,2	2,6	39,2	0,3	2,9	14,9	0,3	1,8	0,3
-Ət (kəsilmiş çəkiddə)		43,7	117,6		49,5	15,6		39,4	31,1
-Süd		43,2	43,8		42,9	80,9		52,9	64,5
-Yumurta, min ədəd		6,1	12,0		3,8	14,5		4,5	13,4
-Yun (fiziki çəkiddə)		7,0	77,0		3,8	100,0		3,2	36,9

Təhlil göstərir ki, Goranboy rayonunda 2010-2014-cü illərdə əkin sahəsinin 80%-dən, bitkiçilik məhsulunun 50%-dən çoxunu təşkil edən dənli və dənli paxlalıların rentabellik səviyyəsi 2010-cu ildəki 147% rentabellikdən 30%-ə qədər, əkin sahəsində və ümumi məhsulda xüsusi çəkisi 2-3% olan pambıq rentabellsiz olmuşdur. 2014-cü ildə bitkiçilik məhsullarından ən yüksək rentabellik, 93,8% olan meyvə giləmeyvə əkin sahəsində 8-9%, ümumi məhsulda isə 15-25% paya malikdir.

Rayonda heyvandarlıq məhsullarından ət istehsalının xüsusi çəkisi ümumi məhsulda 35-45%, rentabelliği isə 117%-dən 31%-ə qədər azalmışdır. Süd istehsal 40-50% xüsusi çəkiyə 60-80% rentabelliyyə, yumurta və yun istehsalı isə ayrılıqda 6-7% xüsusi çəkiyə malik olmuşdur. Bu dövrdə yumurtanın rentabelliği 10-15%, yunun rentabelliği isə 35-100% olmuşdur.

Cədvəl 60

Samux rayonunda istehsalın rentabellik səviyyəsi

Göstəricilər	2010			2013			2014		
	əkin sahəsinin strukturı, %-lə	Ümumi məhsulun strukturı	Rentabellik səviyyəsi, %	əkin sahəsinin strukturı, %-lə	Ümumi əhsulun strukturı	Rentabellik səviyyəsi, %	əkin sahəsinin strukturı, %-lə	Ümumi məhsulun strukturı	Rentabellik səviyyəsi, %
Dənli və dənli paxlalıla	73,1	32,5	16,5	71,2	39,8	32,0	72,6	38,6	18,7
Pambıq	0,2	0,2	0,0	0,2	0,2	0,0	0,2	0,2	0,0
Şəkər çuğunduru		0,0	-	1,2	1,8	4,9	1,8	2,8	11,6
Kartof	2,2	5,6	125,7	4,6	9,1	0,8	3,4	14,4	2,3
Tərəvəz	6,6	23,3	75,2	5,8	16,6	69,7	5,3	13,9	48,4
Bostan məhsulları	3,5	4,4	58,0	2,9	5,9	26,2	2,6	2,4	23,3
Meyvə və giləmeyvə	7,1	10,6	69,5	7,5	16,9	36,0	7,7	15,5	52,3

Üzüm	7,3	23,4	52,9	6,5	9,7	9,4	6,2	12,3	3,7
Ət (kəsilmiş çəkiddə)		34,2	58,9		57,2	57,7		58,7	10,4
Süd		59,7	39,0		33,4	35,2		35,7	15,5
Yumurta, min ədəd		2,5	11,2		5,2	12,0		2,2	12,3
Yun (fiziki çəkiddə)		3,6	65,1		4,3	41,7		3,4	55,4

Samux rayonunda 2010-cu ildə ümumi əkin sahəsinin 73,1%-ni təşkil edən dənli və dənli paxlalılar ümumi məhsulun 32,5%-nə malik olmaqla, rentabellik 16,5% olmuşdur. 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə dənliyənin rentabelliği 15,5% bənd, 2014-cü ildə isə 2,2% bənd artmışdır. Bu dövrdə əkin sahəsində və ümumi məhsulda aşağı xüsusi çəkiyə malik olan pambıq istehsalı rentabellsiz olmuşdur. Kartof 2010-cu ildə əkin sahəsinin 2,2-ni ümumi məhsulun 5,6-ni təşkil etməklə 125% rentabelli olmuşdur. 2013 və 2014-cü illərdə kartofun xüsusi çəkisi əkin sahəsində və ümumi məhsulda artsa da rentabelliği kəskin aşağı düşərək 0,8% və 2,3% olmuşdur. 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə bitkiçilik məhsullarından tərəvəzin əkin sahəsinin 1,3 bənd, bostan bitkiləri 0,9 bənd, üzüm 1,1 bənd azalmış, meyvə və giləmeyvə 0,6 bənd artmış, ümumi məhsulda bu bitkilərin xüsusi çəkisi uyğun olaraq 9,4 bənd, 2 bənd, 11,1 bənd azalmış, meyvə gilə meyvə 4,9 bənd artmış, rentabellik uyğun olaraq tərəvəz üzrə 26,8 bənd, bostan üzrə 34,7 bənd, meyvə və giləmeyvə üzrə 17,2 bənd, üzüm üzrə 49,2 bənd azalmışdır.

Göygöl rayonunda istehsalın rentabellik səviyyəsi

Göstəricilər	2010			2013			2014		
	əkin sahəsinin strukturunu, %-lə	Ümumi məhsulun strukturunu, %-lə	Rentabellik səviyyəsi, %	əkin sahəsinin strukturunu, %-lə	Ümumi məhsulun strukturunu, %-lə	Rentabellik səviyyəsi, %	əkin sahəsinin strukturunu, %-lə	Ümumi məhsulun strukturunu, %-lə	Rentabellik səviyyəsi, %
Dənli və dənli paxlalıl	72,9	38,9	13,7	76,1	38,5	39,3	75,4	33,3	26,8
Kartof	8,2	37,0	59,8	7,3	27,3	56,1	7,4	34,4	35,7
Tərəvəz	5,7	9,6	4,2	5,2	9,1	43,1	5,3	10,3	42,9
Bostan məhsulları	0,3	1,3	45,5	0,1	0,2	83,9	0,1	0,1	58,7
Meyvə və giləmeyvə	4,8	3,4	45,6	4,5	4,6	47,0	4,9	6,2	17,2
Üzüm	8,1	9,8	-0,4	6,8	20,3	0,0	6,9	15,7	0,0
-Ət (kəsilmiş çəkiddə)		19,3	6,0		32,0	28,2		32,3	23,8
-Süd		70,7	38,5		56,9	22,0		55,7	13,1
-Yumurta, min ədəd		7,0	-33,3		7,9	38,5		8,4	14,3
-Yun (fiziki çəkiddə)		3,0	53,7		3,2	65,9		3,5	61,4

2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə heyvandarlıq məhsullarından ət istehsalının ümumi məhsulda xüsusi çəkisi 24,5 bənd artsa da, rentabellik 48,5 bənd azalmış, südün ümumi məhsulda xüsusi çəkisi 24 bənd, yumurta 0,3 bənd, yun 0,2 bənd azalmış, rentabellik yumurta üzrə 1,1 bənd artsa da, süd istehsalı üzrə 23,5 bənd, yun istehsalı üzrə 9,7 bənd azalmışdır.

Göygöl rayonunda 2010-cu ildə dənli və dənli paxlalılar əkin sahəsinin 72,9%-ni, bitkiçiliyin ümumi məhsulunun 38,9%-ni təşkil etməklə rentabelliği 13,7% olmuşdur. Digər bitkiçilik məhsullarında bu göstəricilər uyğun olaraq belə olmuşdur. Kartof 8,2%, 37% və 59,8%, tərəvəz 5,7%, 9,6% və 4,2%, bostan məhsulları 0,3%, 1,3% və 45,5%, meyvə və giləmeyvə 4,8%, 3,4% və 45,6%, üzüm 8,1%, 9,8% və 0,4% olmuşdur. 2014-cü ildə qeyd olunan bitkiçilik məhsullarının əkin sahəsində və ümumi məhsulda xüsusi çəkilərində nəzərəcərpacaq dəyişiklik olmamışdır. Bu ildə dənli və dənli paxlalıların rentabelliği 13 bənd artım, kartof üzrə 1,3 bənd azalma, tərəvəz üzrə 38 bənd artım, bostan məhsulları üzrə 13 bənd, meyvə və giləmeyvə üzrə 28 bənd azalma qeydə alınmışdır.

Cədvəlin təhlili belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, müqayisə olunan dövrdə kənd təsərrüfatı müəssisələrində bitkiçilik məhsulları istehsalının iqtisadi səmərəliliyi mənfi istiqamətdə irəliləmişdir. Belə ki, 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə hər hektara məhsul istehsalı dənli və dənli paxlalılarda 2,4 manat və ya 0,5%, kartofda 3418,7 manat və ya 41,5%, tərəvəzdə 1561,8 manat və ya 33,6%, meyvə və giləmeyvədə isə 566,8 manat və ya 23,7% az olmuşdur. Bu azalma özünü meyvə və giləmeyvədə davamlı göstərsə də bəzi məhsullar üzrə son illərdə müsbət dəyişikliklər, o cümlədən hər hektara kartof istehsalı 2014-cü ildə əvvəlki illə müqayisədə 63,1% artımı müşahidə edilmişdir.

Şəmkir rayonu kənd təsərrüfatı müəssisələrində bitkiçilik məhsulları istehsalının rentabelliği

<i>Məhsulların adı</i>	<i>2010</i>			<i>2013</i>			<i>2014</i>		
	<i>Əkin sahəsinin Sturuktururu%</i>	<i>Ümumi məhsulun Sturuktururu%</i>	<i>Rentabellik səviyyəsi%</i>	<i>Əkin sahəsinin Sturuktururu%</i>	<i>Ümumi məhsulun Sturuktururu%</i>	<i>Rentabellik səviyyəsi%</i>	<i>Əkin sahəsinin Sturuktururu%</i>	<i>Ümumi məhsulun Sturuktururu%</i>	<i>Rentabellik səviyyəsi%</i>
<i>Dənli və dənli paxlahlılar</i>	54,5	14,7	69,6	60,1	27,2	150,0	56,1	16,1	152,5
<i>Kartof</i>	17,9	32,1	229,0	15,6	16,7	47,0	17,2	25,8	- 45,8
<i>Tərəvəz</i>	17,2	26,3	132,9	15,1	31,9	93,3	16,5	33,7	106,5
<i>Bostan məhsulları</i>	0,7	0,8	-3,8	0,6	0,9	143,4	0,7	0,5	34,3
<i>Meyvə və giləmeyvə</i>	8,3	16,2	129,7	7,3	17,9	65,3	8,0	18,7	-37,2
<i>Üzüm</i>	1,4	9,8	82,6	1,3	5,4	36,1	1,4	5,2	-36,9
<i>Heyvandarlıq</i>									
<i>Ət kəsilmiş çəkiddə</i>	X	30,3	20,5	X	16,6	23,3	X	13,6	81,3
<i>Süd</i>	X	29,0	156,0	X	22,4	83,8	X	18,5	83,3
<i>Yumurta (min ədəd)</i>	X	39,9	-56,5	X	60,8	19,2	X	67,7	20,6
<i>Yun (fiziki çəkiddə)</i>	X	0,7	56,2	X	0,2	-52,7	X	0,2	-43,4

Qeyd edək ki, 2010-cu illə müqayisədə 2013-cü ildə hər hektara məhsul istehsalı tərəvəz, dənli və dənli paxlahlılarda müvafiq olaraq 12,3 və 26,0 faiz artsa da bu göstərici 2014-cü ildə əvvəlki illə müqayisədə 40,8 və 21,1 faiz azalmışdır.

Araşdırmalarımız göstərir ki, Daşkəsən rayonu kənd təsərrüfatı müəssisələrində hər hektara düşən bitkiçilik məhsulu istehsalında yaranmış vəziyyət özünü mənfəətin məbləğində də göstərmişdir. Belə ki, əgər 2010-cu ildə tərəvəzdə mənfəətin məbləği 18,7 manat, meyvə və giləmeyvədə isə 28,2 manat təşkil edirdisə bu göstərici 2014-cü ildə azalaraq müvafiq olaraq 13,1 və 3,6 manata enmişdir. Dənli və dənli paxlalılarda isə təsərrüfat fəaliyyəti zərərlə yekunlaşmışdır. Müqayisə olunan dövrdə yalnız kartofda mənfəətin məbləği 3,9 manat və ya 18,5% artımla müşahidə edilsə də bu göstərici 2014-cü ildə əvvəlki illə müqayisədə 1,1 manat və ya 4% azalmışdır.

Cədvəl 63

Gədəbəy rayonu kənd təsərrüfatı müəssisələrində istehsalının rentabelliği

Məhsulların adı	2010			2013			2014		
	Əkin sahəsinin Sturuktururu%	Ümumi məhsulun Sturuktururu%	Rentabellik səviyyəsi%	Əkin sahəsinin Sturuktururu%	Ümumi məhsulun Sturuktururu%	Rentabellik səviyyəsi%	Əkin sahəsinin Sturuktururu%	Ümumi məhsulun Sturuktururu%	Rentabellik səviyyəsi%
Dənli və dənli paxlalılar	5,8	0,5	5,5	7,2	2,3	17,3	6,9	1,3	-43,6
Kartof	71,7	98,4	46,0	70,5	93,7	13,3	69,9	95,9	76,4
Tərəvəz	2,5	1,0	210	2,3	3,3	95,1	2,2	2,7	99,8
Meyvə və giləmeyvə	20,1	0,1	380	19,9	0,7	144,1	21,0	0,2	42,2
Heyvandarlıq									
Ət kəsilmiş çəkiddə		19,2	26,7		26,5	82,1		26,5	35,2
Süd		38,7	240		38,9	155,7		43,6	130,1
Yumurta		39,0	2,8		31,4	10,7		26,9	58,9
Yun (fiziki çəkiddə)		3,1	17,8		3,2	37,9		3,0	30,4

Cədvəlin məlumatlarından aydın olur ki, müqayisə olunan dövrdə Daşkəsən rayonu kənd təsərrüfatı müəssisələrində heyvandarlıq məhsulları istehsalının iqtisadi səmərəliliyi vəziyyəti nisbətən yaxşıdır. Belə ki, 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə bir çox heyvandarlıq məhsullarının mənfəəti artmışdır, o cümlədən iribuyuzlu mal-qaranın çəki artımı 61,8 faiz, qoyun və keçilərin çəki artımı 3 dəfə, yun 3,9 dəfə, yumurta 25,1 faiz. Yalnız südün mənfəətində 40,0 faiz azalma müşahidə edilmişdir.

Cədvəl 64

Daşkəsən rayonu üzrə kənd təsərrüfatı müəssisələrində istehsalının rentabelliği

<i>Məhsulların adı</i>	<i>2010</i>			<i>2013</i>			<i>2014</i>		
	<i>Əkin sahəsinin Sturukturı%</i>	<i>Ümumi məhsulun sturukturı%</i>	<i>Rentabellik səviyyəsi%</i>	<i>Əkin sahəsinin Sturukturı%</i>	<i>Ümumi məhsulun Sturukturı%</i>	<i>Rentabellik səviyyəsi%</i>	<i>Əkin sahəsinin Sturukturı%</i>	<i>Ümumi məhsulun Sturukturı%</i>	<i>Rentabellik səviyyəsi%</i>
Dənli və dənli paxlaları	29,2	2,5	5,2	38,3	10,6	92,9	38,4	6,0	-34,2
Kartof	61,1	91,3	37,1	53,1	74,0	98,2	53,2	87,1	106,9
Tərəvəz	5,0	4,2	210	4,5	11,0	118,1	4,1	4,3	116,3
Meyvə və giləmeyvə	4,7	2,0	360	4,2	4,4	106,0	4,3	2,6	14,6
Heyvandarlıq									
Ət kəsilmiş çəkiddə		23,0	25,0		32,0	25,0		34,9	39,9
Süd		69,3	101,3		60,1	14,3		57,1	14,3
Yumurta (1000 ədəd)		5,9	6,2		5,8	3,9		5,9	7,7
Yun (fiziki çəkiddə)		1,8	57,9		2,1	43,8		2,1	42,9

Cədvəlin təhlilindən aydın olur ki, müqayisə olunan dövrdə rentabellik səviyyəsi aşağı olan bitkiçilik məhsullarının ümumi əkin sahəsinin strukturunda xüsusi çəkisi artmışdır. Belə ki, 2010-cu ildə ümumi əkin sahəsinin strukturunda dadənli və dənli paxlaların xüsusi

çəkisi 29,2% təşkil etdiyi halda 2014-cü ildə bu rəqəm müvafiq olaraq 9,2 vahid artaraq 38,4% səviyyəsinə yüksəlmişdir. Bu artımın səbəbi iki amilin təsiri altında baş vermişdir. Birincisi, adı çəkilən məhsul üzrə əkin sahəsinin artımı baş vermişdir. Belə ki, 2014-cü ildə dənli və dənli paxlalılar 934 hektar əkilmişdir ki, bu da 2010-cu illə müqayisədə 44,6% çoxdur. İkincisi, kartof və tərəvəz məsullarının əkin sahəsinin azalması təsir göstərmişdir. Belə ki, 2010-cu ildə 1350 hektar kartof, 110 hektar tərəvəz əkildiyi halda bu rəqəm 2014-cü ildə müvafiq olaraq 4 və 9,1 faiz azalaraq 1296 və 100 hektar səviyyəsinə enmişdir. Qeyd edək ki, müqayisə olunan dövrdə kartof istehsalının rentabellik səviyyəsi 69,8 vahid artaraq 37,1 faizdən 106,9 faiz səviyyəsinə yüksəlmişdir. Buna baxmayaraq həmin sahəyə olan marağın azaldığını müşahidə edirik.

Araşdırmalarımız göstərir ki, rayon üzrə istehsal edilən tərəvəz, meyvə və giləmeyvə məhsullarının vəziyyəti də ürək açan deyil. Doğrudur, tərəvəz məhsulları üzrə rentabellik səviyyəsi 2014-cü ildə 116,3 faiz olması yaxşı haldır. Lakin, bu göstəricinin 2010-cu ildə 210,1 faiz səviyyəsində olması bizə bu sahədə cərəyan edən proseslərin heç də xoşa gələn olmadığını söyləməyə əsas verir. Bundan başqa meyvə və giləmeyvə istehsalında da qeyri-sabitlik hökm sürür. 2010-cu ildə rentabellik səviyyəsi 360,2 faiz səviyyəsində olan meyvə və giləmeyvə sahəsi 2013-cü ildə 106,6 faiz səviyyəsinə, 2014-cü ildə isə 14,6 faiz səviyyəsinə enmişdir.

Təhlillər göstərir ki, heyvandarlıq sahəsində vəziyyət nisbətən yaxşıdır. Belə ki, müqayisə olunan dövrdə kəsilmiş çəkiddə iribuyuzlu mal-qaranın, qoyun və keçilərin, quş ətinin rentabellik səviyyəsi yüksəlmişdir. Bu yüksəlmə 2010-cu illə müqayisədə 2014-cü ildə 14,9 vahid təşkil etmişdir. Bundan başqa yumurta istehsalı da artımla müşahidə edilmişdir. 2010-cu ildə rentabellik səviyyəsi 6,2% olan yumurta məhsulu 2014-cü ildə 1,5 vahid artaraq 7,7% səviyyəsinə yüksəlmişdir. Lakin qeyd etməliyik ki, müqayisə olunan dövrdə süd və yun məhsullarının rentabelliyi azalmışdır. Belə ki, 2010-cu ildə südün rentabellik səviyyəsi 101,3%, yunun rentabellik

səviyyəsi 57,9% olmasına baxmayaraq bu göstərici 2014-cü ildə müvafiq olaraq 14,3% və 42,9% səviyyəinə enmişdir.

Araşdırmalardan aydın olur ki, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı ilə məşğul olan təsərrüfatlarda bazar konyunkturundan və onun tələbindən asılı olaraq diversifikasiya prosesinin iqtisadi əsaslandırılması, bu prosesdən irəli gələn məsələlərin – mövcud resurslardan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi, iqtisadi cəhətdən daha üstün istehsal sahələrinin müəyyənləşdirilməsi və s. ilə bilavasitə bağlıdır. Odur ki, təhlil zamanı bu amillərin hər birinin öyrənilməsi, diversifikasiya strategiyasının müəyyənləşdirilməsində hər bir amilin nəzərə alınması vacibdir.

NƏTİCƏ

Gəncə-Qazax iqtisadi rayonuna daxil olan hər bir rayon üzrə aqrar istehsal strukturunun diversifikasiyası üzrə aşağıdakı işlər yerinə yetirilmişdir:

- torpaq resurslarının strukturu təhlil edilmiş, kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlarla təmin olunma səviyyəsi araşdırılmış, ondan istifadə səviyyəsi müəyyənləşdirilmişdir;

- əmək resurslarının strukturu təhlil edilmiş, məşğul əhalinin dinamikası və ümumi əmək resurslarının tərkibində tutduğu xüsusi çəki müəyyən edilmiş, məşğulluğa təsir edən amillər qiymətləndirilmişdir;

- texniki resurslarla təmin olunmanın mövcud vəziyyəti araşdırılmış, ondan istifadə səviyyəsi müəyyənləşdirilmişdir;

- su resursları ilə təmin olunmanın mövcud vəziyyəti araşdırılmış, ondan istifadə səviyyəsi müəyyənləşdirilmişdir;

- maliyyə vəsaiti ilə təmin olunma səviyyəsi, o cümlədən kənd təsərrüfatı müəssisələrinin əldə etdikləri mənfəət, dotasiya və subsidiyanın məbləği, kreditlərin həcmi müqayisəli şəkildə təhlil edilmişdir;

- emal müəssisələrinin istehsal istiqaməti, emal gücü, emal gücündən istifadə səviyyəsi araşdırılmışdır;

- kənd təsərrüfatı məhsullarının sahə strukturu təhlil edilmiş, tədqiqat aparılan illər üzrə strukturda baş verən dəyişikliklərin istiqaməti və istehsalçıları cəlb edən istehsal sahələri müəyyənləşdirilmiş, cəlbəediciliyi stimullaşdıran amillər araşdırılmışdır;

- kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalına çəkilən xərclər təhlil edilmiş, bazar qiymətlərinin dinamikası araşdırılmış, məhsul vahidinin maya dəyəri ilə qiymətlərin səviyyəsi arasındakı nisbət, asılılıq, fərq və onlara təsir edən amillər qiymətləndirilmişdir;

- kənd təsərrüfatı məhsullarının sahə strukturu həm istehsal sahələri, həm də ümumi məhsulun dəyəri baxımından müəyyənləşdirilməklə istehsal xərclərinin və qiymətlərin sahə strukturunun for-

malaşmasındakı rolu müəyyənləşdirilmiş, bu göstəricilər arasındakı asılılığın səviyyəsi qiymətləndirilmişdir;

- kənd təsərrüfatı potensialından səmərəli istifadə və iqtisadi cəhətdən daha üstün kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı mövcud problemlər müəyyənləşdirilmişdir;

- kənd təsərrüfatı məhsulları bazarının tələbatı müəyyən edilmiş, istehlak norması və əhalinin sayından asılı olaraq tələbin dəyişmə meylı, həmçinin tələblə təklif arasındakı asılılığın səviyyəsi müəyyənləşdirilmişdir;

- diversifikasiya prosesinin nəticələri araşdırılmış, ayrı-ayrı istehsal sahələri üzrə əsas iqtisadi göstəricilər müqayisəli şəkildə təhlil edilmişdir;

- əsas iqtisadi göstəricilərin müqayisəli qiymətləndirilməsi əsasında istehsal resursları ilə təmin olunma səviyyəsi nəzərə alınmaqla iqtisadi səmərə baxımından daha üstün istehsal sahələri müəyyənləşdirilmişdir.

Qeyd edilən məsələlərin araşdırılması rayonlar üzrə bir sıra ümumiləşdirilmiş nəticələr əldə etməyə əsas verir:

1. Goranboy rayonun untorpaq, əmək, texniki, maliyyə və su resursları ilə təminat səviyyəsi və eləcə də rayonda pambıq emalı müəssisənin olması əsasən pambıqçılıq sahəsinin inkişafı üçün potensial imkanların mövcudluğunu göstərir. Belə ki, bu sahənin inkişafı üçün rayonda hər il 4000 ha-dək dincə qoyulmuş sahə və kənd yerlərində hələ də bu sahədə əmək vərdişləri olan iş qabiliyyətli əhali var. Araşdırma göstərir ki, rayonda əkin sahələrinin suvarılması üçün də xeyli işlər görülüb. Rayonda şəkər çuğunduru istehsalı sahələrinin inkişaf etdirilməsi imkanları da var. İmişli Şəkər Zavodunun istehsalçılara avans şəkilli maliyyə təminatı və yuxarıda qeyd olunan digər resurslar hesabına şəkər çuğunduru istehsalını artırmaq olar. Son dövrlər rayonda heyvandarlığın, xüsusən iribuynuzlu mal-qara və qoyunçuluğun inkişafı perspektivdə ət-süd emal müəssisələrinin yaranması üçün real imkanların olmasından xəbər verir. Təhlillər və araşdırmalarımız göstərir ki, rayondakənd təsərrüfatında bitkiçiliyin tərkibində həm əkin sahəsinin, həm də ümumi məhsulun strukturunda

50-60% xüsusi çəkiyə malik olan dənli və dənli paxlalılar gəlirli hesab olunmur. Statistika əsasən son illər dənli və dənli paxlalıların, pambığın, kartofun, tərəvəzin, bostan məhsullarının, iribuynuzlu mal-qaranın çəki artımının, qoyun və keçilərin çəki artımının, südün və yunun maya dəyəri artsada, meyvə və giləmeyvənin və üzümün maya dəyəri azalmışdır. Rayonda üstün sahələrdən olan meyvə və giləmeyvə istehsalı gəlirlilik baxımından əlverişli hesab oluna bilər. Bostan məhsullarında da maya dəyərinə nisbətən satış qiymətinin artımı istehsalçıların gəlirlərinin artımı baxımından gələcəkdə inkişaf etdirilməsi məqsəduyğun hesab edilə bilər. Eləcə də rayonda pambıq emalı müəssisəsinin olması və əhəlinin əmək vərdişləri baxımından bu sahəni inkişaf etdirmək olar. Rayonda su təminatı baxımından aparılan işlərin genişləndirilməsi pambığın məhsuldarlığının artırılması hesabına onun maya dəyərini aşağı salmağa şərait yarada bilər. Eyni zamanda şəkər çuğunduru istehsalı üçün də real imkanlar var. İmişli Şəkər zavodunun istehsalçılara avans şəkilli maliyyə təminatı baxımından gələcəkdə bu sahəni inkişaf etdirmək olar.

Goranboy rayonunda kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbat nəzər saldıqda məlum olur ki, buğda, tərəvəz və bostan, süd, xüsusən də meyvə giləmeyvə istehsalı son illər ənənəvi olaraq həm təbii-iqlim şəraiti, həm də əmək vərdişləri baxımından tələbatdan xeyli artıq istehsal olunur. Kartof, üzüm və yumurtaya olan tələbatın son beş ildə təxminən 20-25% kəsirlə ödənilməsi bu məhsulların bazar tələbatı və satış imkanları baxımından istehsal imkanlarını əks etdirir.

Rayonda əkin sahəsinin 80%-dən çoxunu, bitkiçiliyin ümumi məhsulunun 60%-ə qədərini təşkil edən dənli və dənli paxlalıların rentabelliği 29% olmuşdur. Qeyd olunan hər iki göstərici üzrə yüksək xüsusi çəkiyə malik olan dənilər iqtisadi cəhətdən kifayət səviyyədə səmərəli hesab oluna bilməz. Araşdırmalar göstərir ki, 2014-cü ildə bitkiçilik məhsullarından meyvə və giləmeyvə 93,8%, kartof 72,3%, şəkər çuğunduru 67,7%, tərəvəz istehsalı 52,9% rentabelliklə nəticələnmişdir. Digər bitkiçilik sahələri aşağı rentabellidir. Rayonda maldarlıq və süd istehsalı digər sahələrə nisbətən daha

rentabellidir. Belə ki, 2014-cü ildə iribuynuzlu mal-qaranın çəki artımının rentabelliği 41,6%, süd istehsalı isə 63,7% olmuşdur. Bu baxımdan qeyd edilən sahələri genişləndirməklə daha səmərəli nəticələr əldə etmək mümkündür.

2. Samux rayonunun resurslarla və saxlanma anbarları ilə təminat səviyyəsi, həmçinin müqayisə olunan dövrdə rayonda əkin yerinin 3%, təbii mənbələrdən kənd təsərrüfatı istehsalı üçün istifadə olunan suvarmasuyunun 17% artması 7 emal müəssisəsinin və 4 saxlanma anbarının olması bitkiçilik sahələrindən günəbaxan, bostan və tərəvəzçiliyin inkişafı üçün əlverişli imkanların olduğundan xəbər verir. Eyni zamanda Ceyrançöl qış otlaqlarının bu rayonda mövcudluğu heyvandarlığın qoyunçuluq sahəsinin inkişafı üçün potensial imkanları göstərir.

Araşdırmalar göstərir ki, Samux rayonunda kənd təsərrüfatında bitkiçiliyin həm əkin sahəsinin, həm də ümumi məhsulunun sahə strukturunda dənli və dənli paxlalılar uyğun olaraq 40-45% xüsusi çəkiyə malikdir. Qeyd olunan məhsulların maya dəyəri son illər 25% artmış, satış qiyməti azalmışdır. Həm gəlirlilik baxımından, həm də satış bazarı kimi emal müəssisələrinin olması dənliyədən günəbaxan istehsalının inkişaf imkanlarını göstərir. Eyni zamanda müqayisə olunan dövrdə istehsalçıların dən üçün günəbaxan istehsalına maraqları onun əkin sahəsinin 45%, istehsalının isə 65% artmasına gətirib çıxarır. Rayonda bostan-tərəvəz və meyvə-giləmeyvə istehsalı üçün infrastruktur imkanları zəif olsa da gəlirlilik baxımından bostan məhsulları və meyvə istehsalı daha səmərəli hesab olunur. 2010-2014-cü illərdə kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbat 1,8% artmışdır. 2014-cü ildə bitkiçilik məhsullarına, yəni buğdaya olan tələbat yerli istehsal hesabına 163,8%, kartof 4,6 dəfə, tərəvəz və bostan 207%, meyvə və giləmeyvə 530%, üzüm 800%, heyvandarlıq məhsullarından ət və ət məhsullarına olan tələbat 188,5%, süd 121,7% və yumurta isə 73,1% ödənilmişdir. Təhlil göstərir ki, rayonda kartof, tərəvəz və bostan, meyvə və giləmeyvə və üzüm istehsalı tələbatdan dəfələrlə artıq istehsal olunur. Son 5 ildə rayon əhalisinin yumurtaya olan tələbatı yerli istehsal hesabına 25-30%

kəsirlə ödənilmişdir. Rayonda heyvandarlıq məhsulları istehsalının artırılması həm təbii-iqlim şəraiti, həm resurs potensialı, həm də Gəncə şəhər əhalisinin bazar tələbatı və satış imkanları baxımından istehsal imkanları var. Samux rayonunda əkin sahəsinin 72,6%-i, ümumi məhsulun 38,6%-i dənli və dənli paxlalıların payına düşsə də bu sahədə hər sentnerə düşən mənfəətin 50%-ə qədər azalması və rentabelliyin 18,7% olması səbəbindən iqtisadi cəhətdən səmərəli hesab olunmur. Rayonda tərəvəz məhsulları 48,4% və meyvə-giləmeyvə istehsalı 52,3% rentabelliklə digər bitkiçilik sahələrindən gəlirlilik baxımından üstünlüyü ilə fərqlənir. Heyvandarlığın maldarlıq və qoyunçuluq istiqamətləri 55-60% rentabelli, qoyunçuluğun əlavə məhsulu olan yun 40-65% rentabelli olduğundan və rayonun kifayət qədər otlaq sahəsinə malik olduğunu nəzərə alsaq bu sahələrə xüsusi diqqət yetirilməsinin məqsəduyğunluğunu görmək olar.

3. Göygöl rayonunun resurslarla təminat səviyyəsi, eləcə də emal müəssisələrinin mövcudluğu rayonda üzümçülük və heyvandarlıq sahələrinin inkişafı üçün imkanlar açır. Üzümçülüğün inkişafını həm rayonun təbii-iqlim şəraitinin əlverişli, həm də burada 2 böyük üzüm emalı müəssisəsinin olması ilə əsaslandırmaq olar. Rayon ərazisinin 62%-nin kənd təsərrüfatına yararlı olması və bunun cəmi 23-24%-nin əkin yeri kimi istifadə oluna bilməsi, qalan ərazinin isə əsasən otlaqlar, biçənəklər, örüşlərdən ibarət olması, eləcə rayonda 1 ət, 1 süd emalı müəssisəsinin fəaliyyət göstərməsi heyvandarlıq sahələrinin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır. Göygöl rayonunda əhalinin əmək vərdişləri baxımından dənli paxlalılar və kartofun istehsalına maraq olsa da gəlirlilik baxımından bu məhsullar səmərəli hesab olunmur. Rayonda həm resurs potensialı, həm də əhalinin əmək vərdişləri baxımından üzüm istehsal imkanları olsa da bu sahədə də maya dəyəri müqayisə dövründə 5 dəfə, satış qiyməti 2,6 dəfə yüksəlmişdir. Rayonda kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların 70-75%-nin əsasən otlaqlar, biçənəklər, örüşlərdən ibarət olması heyvandarlıq sahələrinin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır. Təhlil göstərir ki, Göygöl rayonunda 2010-2014-cü illərdə kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbat 5,5% artmışdır. Rayonda

kartof və üzüm əhalinin tələbatından dəfələrlə artıq istehsal olunur. Bu nəticə Göygöl rayonunun həmin məhsullar üzrə ixtisaslaşması və əhalinin əmək vərdişləri baxımından son illərdə qeydə alınır. Müqayisə olunan dövrdə rayon əhalisinin meyvə və giləmeyvəyə olan tələbatı təxminən 30-35% kəsirlə ödənilmişdir. Rayonda meyvə və giləmeyvə istehsalının artırılması təbii-iqlim şəraiti baxımından əlverişli olmasa da, heyvandarlıq məhsullarının həm resurs potensialı, həm də Gəncə şəhər əhalisinin bazar tələbatı və satış imkanları baxımından əlavə istehsal imkanları var.

Göygöl rayonunda bitkiçilik məhsulların istehsalının iqtisadi səmərəlilik göstəricilərinin təhlili bostan, tərəvəz və nisbətən kartof istehsalının inkişaf etdirilməsinin məqsəduyğunluğunu göstərir. Belə ki, son illər rayonda bostan məhsulları istehsalının rentabelliği 60-85%, tərəvəz üzrə 40,45%, kartof üzrə isə 36% olmuşdur. Rayonun əkin sahəsində və ümumi məhsulunun strukturunda azrentabelli sahələr hələ də üstünlük təşkil edir. Heyvandarlıq məhsullarından qoyun və keçilərin çəki artımı, yun və quş əti istehsalını rentabelli hesab etmək olar. Belə ki, qeyd olunan məhsullar uyğun olaraq 29,2%, 34% və 61,4% rentabelli olmuşdur. Ona görə qeyd edilən sahələrin inkişaf etdirilməsi səmərəli nəticələr əldə etməyə əsas verir.

4. Tovuz rayonun kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı üçün tələb olunan resurslarla təminat səviyyəsinin təhlilindən belə qənaətə gəlmək olar ki, rayonda kənd təsərrüfatının bir çox sahəsinin inkişafı üçün geniş potensial mövcud olsada məhsul istehsalında bu imkanlardan istifadə səviyyəsiləzimi səviyyədə deyil. Bu baxımdan rayonda kənd təsərrüfatı istehsalı ilə məşğul olantəsərrüfat subyektlərinin böyük əksəriyyətinin fərdi ailə təsərrüfatları olması və onların bazar çıxış imkanlarının qismən məhdudluğunu göstərmək olar. Qeyd etmək olar ki, bu təsərrüfat subyektlərinin bazarı öyrənmə və proqnozlaşdırma qabiliyyətinin də kifayət qədər olmaması bu istiqamətdə əsas amillərdən hesab olunmalıdır. Rayonda xüsusilə meyvəçilik və bağçılığın inkişafına təkan verəcək və rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal edə biləcək emal müəssisəsinin yaradılmasına ehtiyac vardır. Hazırda rayonda qismən fəaliyyət göstərən süd emalı müəssisə-

sinin fəaliyyətinin səmərəli şəkildə qurulmasına ehtiyac var. Ümumiyyətlə, son illər rayonda heyvandarlıq sahəsində əldə olunan irəliləyiş ət və süd emalını təmin edən yeni və müasir müəssisənin fəaliyyətinə olan ehtiyacı artırır. Tovuz rayonu kənd təsərrüfatı sahəsində resurs təminatı və istehsal potensialı baxımından yüksək imkanlara malikdir. Rayonda bitkiçilik məhsullarının əkini və istehsalının strukturunun son 4 ildəki vəziyyətini tədqiq edərkən məlum olur ki, ümumi əkin sahəsinin strukturunda dənli və dənli paxlalıların xüsusi çəkisi 40%-dən çoxdur. Üzümlüklər və buna müvafiq olaraq istehsalın həcmi xeyli artmışdır. Araşdırma göstərir ki, kənd təsərrüfatının mühüm sahələrindən olan heyvandarlığın inkişafı üçün də əlverişli imkanlar mövcuddur. Heyvandarlıq məhsullarının istehsalındadaha böyük inkişaf nəzərə çarpır.

Tovuzrayonu üzrə tələbatın səviyyəsinə nəzər saldıqda bu göstəricinin əhalinin artım tempinə uyğun olaraq 4,7% artdığını görmək mümkündür. Məsələn, taxıla olan tələbat 100% ödənilmişdir və s. Rayonda tələbatın ödənilməsi baxımından digər yüksək göstəricilər tərəvəz-bostan, meyvə və giləmeyvə məhsullarında özünü büruzə verir. Tovuzda heyvandarlıq məhsulları üzrə istehsal göstəriciləri də müsbət istiqamətdə dəyişmişdir. Lakin artım bu məhsullara olan tələbatın daxili istehsal hesabına tam olaraq ödəmir. Belə ki, 2014-cü ildə rayonda ət və ət məhsullarına olan tələbatın yalnız 75,2%-nin, süd və süd məhsullarına 81,2%-nin yumurtaya olan tələbatın isə cəmi 68,5%-nin rayonun istehsal imkanları hesabına ödənilməsi mümkün olmuşdur.

Rayonda dənli və dənli paxlalılarda rentabelliyyətin 33,3%, üzümçülükdə 87,3% olması bu sahələrin digərləri ilə müqayisədə iqtisadi cəhətdən daha səmərəli olduğunu göstərir. Rayonda heyvandarlığın inkişafı üçün də əlverişli imkanlar var (südü rentabelliyyəti 44,6% və s.) və başqa sahələrə nisbətən daha rentabellidir. Ona görə bu sahələrin inkişafına istiqamətlənən tədbirlərə üstünlük verilməsi müsbət nəticələr verə bilər.

5. Qazax rayonunun resurslarla təminat səviyyəsinin təhlilindən belə qənaətə gəlmək olar ki, resurslardan istifadə səviyyəsinə

müxtəlif amillər, xüsusilə iqtisadi və demoqrafik amillər təsir göstərmişdir. Təbii ki, bu vəziyyətin bəzi kənd təsərrüfatı məhsullarının qeyri-rentabelli olması ilə yanaşı əmək qabiliyyəti olan gənc əhalinin kənd təsərrüfatından başqa digər sahələrə maraq göstərməsilədə əlaqələndirmək olar. Qazax rayonunun cəbhə bölgəsində yerləşməsi və düşmən ordu tərəfindən atəşkəs rejimini son iki ildə mütəmadi olaraq pozulmasında rayon əhalisinin intensiv olaraq təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olmasına maneələr törədir. Respublikanın kənd təsərrüfatı üzrə ixtisaslaşmış bir çox rayonunda olduğu kimi Qazax rayonunda da sahibkarların bazarın vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılmasında yetərsizliyini nəzərə alaraq sahibkarların marifləndirilməsi məqsədlilə marketing xidməti təşkil olunmalı və istehsal olunan məhsulun maya dəyərindən aşağı qiymətə satılmasının qarşısının alınması məqsədilə təsərrüfaldə qalan məhsulun dövlət tərəfindən tədarük edilməsi resurslardan səmərəli istifadəyə müsbət təsir göstərə bilər. Qazax rayonunda bitkiçilik məhsullarının əkinə və istehsalının strukturunu tədqiq edərkən məlum olur ki, rayonda ümumi əkin sahəsinin əsas hissəsini dənli və dənli paxlaları, onlarında tərkibində buğda, payızlıq və yazlıq arpa əsas yeri tutur. Demək olar ki, müvafiq dövrdə ümumi əkin sahəsinin 40-45% məhz bu məhsulların istehsalı üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Qazax rayonu kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı hesabına əhalisinin tələbatının ödənilməsi baxımından digər rayonlarla müqayisədə aşağı göstəricilərə malikdir. Xüsusilə coğrafi baxımdan geniş örüş otlaq ərazilərinin olmasına baxmayaraq heyvandarlıq məhsullarından yalnız süd və süd məhsullarının istehsalında rayonun tələbatından artıq göstəricilərin əldə olunması arzuolunan nəticə deyildir. Baxmayaraq ki, buğda və tərəvəz - bostan məhsulları istisna olmaqla digər məhsulların istehsal göstəricilərində artım qeydə alınmışdır. Belə ki, meyvə - giləmeyvə istehsalında 31,1%, üzüm istehsalında 96,8%, kartofda 24,7% artım müşahidə edilir. Qeyd edək ki, müvafiq dövrdə rayon üzrə tələbatın səviyyəsinin bütün məhsullar üzrə əhalinin artım tempinə uyğun olaraq 3,2% artmışdır.

Rayon üzrə istehsalın nəticəsini xarakterizə edən rentabellik göstəricisini təhlil etdikdə daha səmərəli məhsulların dənli və dənli paxlalılar, tərəvəz, meyvə və giləmeyvə olduğu aydın olur. Müvafiq olaraq bu göstərici 44,5%, 86,7% və 51,7% təşkil etmişdir. Heyvandarlıqda da səmərəli nəticələr əldə edilmişdir: iribuynuzlu mal-qaranın çəki artımı üzrə 47,5%, qoyun və keçilərin çəki artımı 58,4%, süd 96,5%, yun 98,6% rentabellik əldə edilmişdir. Əlverişli təbii-iqtisadi şəraitə malik bu sahələrin inkişaf etdirilməsi rayonun iqtisadi inkişafında əhəmiyyətli rol oynaya bilər.

6. Ağstafa rayonunun resurslarla təminat səviyyəsinin təhlilindən belə qənaətə gəlmək olar ki, rayonun kənd təsərrüfatının əsas sahələri olan əkinçilik və maldarlıq üçün geniş potensial mövcuddur. Xüsusilə rayonda örüş - otlaq ərazisinin çox olması qışlaq otlaq yeri olan Ceyrançöl ərazisinin mövcudluğu heyvandarlığın rayonda daha da inkişaf etdirilməsi üçün geniş imkanlar yaradır. Bu baxımdan Ağstafa rayonunda heyvandarlığın inkişafını sürətləndirmək və bu sahə üzrə istehsal olunan məhsulların emalını təşkil etmək üçün ot və süd emalı müəssisəsinin yaradılmasına ehtiyac var. Rayonun şimal qərb ərazisində Kür çayının sahilində yerləşən Poylu və Qıraqkəsəmən kəndlərində vətəgə balıqçılığında inkişaf etdirmək mümkündür. Rayonda keçmiş ittifaq dövründə ən qabaqcıl sahələrdən olan üzümçülüyün inkişafı üçün də həm insan resursları, həm də torpaq-iqlim şəraiti baxımından geniş potensial var. Hesab edirik ki, sahənin inkişafını təmin etmək məqsədilə dövlət tərəfindən maliyyə yardımlarının artırılması və emal müəssisəsinin fəaliyyətinin təşkili bu istiqamətdə həlledici rol oynaya bilər.

Ağstafaya yonununda bitkiçilik məhsullarının əkin və istehsalının strukturunu tədqiq edərkən məlum olur ki, ümumi əkin sahəsinin əsas hissəsində dənli və dənli paxlalılar, onların tərkibində bugda, payızlıq və yazlıq arpa əsas yeri tutur. Ümumi əkin sahəsinin 40-45%-i məhz bu məhsulların istehsalı üçün nəzərdə tutulmuşdur. Statistik məlumatların araşdırılmasından məlum olur ki, əhalinin təlabatının rayonun istehsal imkanları hesabına ödənilməsi bəzi məhsullar üzrə hələ tam reallaşdırılmamışdır. Belə ki, xüsusilə heyvan-

darlıq məhsulları üzrə rayonun mövcud tələbatından xeyli az istehsal göstəriciləri diqqəti cəlb edir. Baxmayaraq ki, Ağstafadaət və ət məhsullarının istehsalı 6,8%, süd və süd məhsulları 19,7%, yumurta istehsalı isə 24,8% artmışdır. Lakin bu artım göstəriciləri belə rayonun heyvandarlıq məhsullarına olan tələbatın ödənilmə səviyyəsindən xeyli aşağıdır. Qeyd edək ki, bütün məhsullar üzrə rayon üzrə tələbatın səviyyəsi əhalinin artım tempinə uyğun olaraq 3,9% artmışdır. Rayonda istehsal və tələbatın ödənilməsi səviyyəsinə görə ən kəskinazalma tərəvəz və bostan bitkilərində olmuşdur. Belə ki, müvafiq dövrətərəvəz və bostan bitkiləri üzrə istehsal göstəricisi 54,4% azalmışdır ki, bu da tələbatın ödənilmə səviyyəsindən 40% aşağıdır. Rayonda kənd təsərrüfatı məhsullarının onun strukturunda dənli və dənli paxlalılar və heyvandarlıq üçün zəruri olan yem bitkilər əsas yeri tutur. Belə ki, ümumi əkin sahəsinin strukturunda 86,7% məhz bu məhsulların payına düşür. Ən yüksək rentabellik tərəvəzçilikdə qeydə alınmışdır - 78,3%. Bostan məhsulları, müeyvə və giləmeyvədə 30%-dən yüksək rentabellik müşahidə edilir. Heyvandarlıq sahələri bu rayonda səmərəli sahələrdən hesab edilə bilər. Belə ki, iribuynuzlu mal-qaranın çəki artımı üzrə 38,1%, qoyun və keçilərin çəki artımı 44,3%, süddə 62,3%, yunda 53,8% rentabellik əldə edilmişdir. Ona görə qeyd edilən sahələrin inkişaf etdirilməsi daha səmərəli nəticələr əldə etməyə əsas verir.

7. Daşkəsən rayonu üzrə resurslarla təminat səviyyəsinin təhlili göstərir ki, kənd təsərrüfatının müxtəlif istehsal sahələrinin inkişafı üçün əlverişli potensial mövcuddur. Rayonun kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrinin tərkibində əkin sahəsinin təxminən 5% səviyyəsində olmasına baxmayaraq, onun artırılması imkanları vardır. Dəmyə şəraitində məhsulların becərilməsi zamanı qarşıya çıxan əsas çətinliklərdən biri mövsümün quraq keçməsi zamanı məhsuldarlığın həddən çox aşağı düşməsidir. Lakin müəyyən səbəblərdən quraqlığa davamlı toxumların əkində istifadə edilməməsi rayonda əkin sahəsinin həcmiyyənin kifayət qədər artmasına imkan vermir. Belə sort toxumların əkilməsi ilə bitkiçilik məhsullarının istehsalının həcmiyyənin artırılması mümkündür. Rayon ərazisində otlaq, biçənək,

örüş yerinin geniş sahəni əhatə etməsi (95%-dək) burada heyvandarlığın, xüsusən qoyunçuluğun inkişafı üçün geniş imkanlar yaradır. Əhalinin heyvandarlıq sahəsi üzrə əmək vərdişlərinin olması bu sahənin inkişafı üçün potensialın böyük olmasından xəbər verir. Statistik məlumatlara diqqət yetirdikdə son dövrlər rayonda dənli bitkilərin əkin sahəsinin artmasını müşahidə etmək olar. Ərazisi dəmyə olan rayonda bu məhsulun məhsuldarlığı kifayət qədər aşağıdır ki, bu da dənli bitkilərin istehsalının rayon üçün uyğun olmadığından xəbər verir. Rayonda dənli bitkilərin əkin sahələrinin artması heyvandarlığın yay yem bazasının azalmasına şərait yaradır. Rayonda son illər kartof istehsalı rentabelli sahə hesab olunsa da bunu həmin məhsulun əkin sahəsində görmək olmur. Halbuki, rayonda bitkiçilik məhsullarının dəyərinin 74 faizi bu məhsulun payına düşür. Heyvandarlığın inkişafı üçün geniş imkanların olması əlverişli satış bazarının mövcudluğu ilə əlaqədardır. Rayonun respublikanın ikinci böyük şəhəri hesab olunan Gəncə şəhərinə yaxınlığı heyvandarlıq məhsullarının satışı üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan südlük və ətlik istiqamətli heyvandarlığın inkişaf etdirilməsi geniş əhəmiyyətə malikdir.

Daşkəsən rayonunda buğda kənd təsərrüfatının əsas sahəsi hesab olunmur. Buna baxmayaraq buğdaya olan tələbat yerli istehsal hesabına 28,6% səviyyəsində ödənilir. Dəmyə kartof əkini rayonda əsas əkinçilik sahəsi hesab olunduğunda burada kifayət qədər kartof istehsalı həyata keçirilir. Rayonda tərəvəz, meyvə və giləmeyvəyə olan tələbat yerli istehsal hesabına tam ödənilmir. Rayon ərazisində yay otlaqlarının olması heyvandarlığın inkişaf etdirilməsi üçün stimül verdiyindən bu sahə yaxşı inkişaf etmişdir. Bu işə öz əksini heyvandarlıq məhsullarına olan tələbatın yerli istehsal hesabına ödənilməsində tapır. Belə ki, bu sahə məhsullarına olan tələbat yerli istehsal hesabına 157,9% ödənilmişdir.

Daşkəsən rayonu üzrə istehsal edilən tərəvəz məhsulları üzrə rentabellik səviyyəsi 116,3%, kartofçuluqda 106,9%-lə nəticələnmişdir. Digər sahələrdə əvvəlki illərlə müqayisədə iqtisadi göstəricilərdə azalma müşahidə edilir. Heyvandarlıqda yalnız iribuynuzlu

mal-qaranın çəki artımı və yun məhsulu üzrə qənaətbəxş rentabellik əldə edilmişdir – müvafiq olaraq 52,2% 42,9%. Rayon əhalisinin istehsal vərdişlərini və istehsal resurslar ilə təmin olunması səviyyəsini nəzərə alsaq qeyd edilən sahələrin inkişaf etdirilməsinə üstünlük verilməsini daha məqsədəuyğun hesab etmək olar.

8. Gədəbəy rayonunun resurs potensialının, konkret olaraq torpaq və əmək resursları ilə təmin olunma səviyyəsinin təhlili göstərir ki, kənd təsərrüfunda çalışanların sayının artmasına baxmayaraq əkin sahəsi getdikcə azalmaqdadır. Rayonun müəyyən bitkilərin əkinini üçün geniş resurs potensialı mövcuddur. Kartofçuluq ənənəvi istehsal sahəsi hesab olunsa da bölgədə digər bitkiçilik sahələrinin – meyvə və giləmeyvə istehsalı üçün imkanlar mövcuddur. Quraqlıqla bağlı Gədəbəydə də müəyyən problemlər yaranır ki, bununda həlli yollarından ən əlverişlisi Daşkəsən rayonunun təmsalında vurğulanan tədbirin reallaşdırılmasıdır. Heyvandarlıq sahəsinin inkişafı üçün yay otlaqlarının olması mövcud istehsal potensialında önəmli yer tutur. Texniki təminat səviyyəsinə gəldikdə isə son illər bu göstəricinin nəzərə çarpacaq qədər yaxşılaşmasına baxmayaraq, əksər rayonlarda olduğu kimi Gədəbəy rayonunda da bu göstəricini qənaətbəxş hesab etmək olmaz. Rayonda kartof istehsalı ənənəvi məşğuliyyət hesab olunur. Lakin buna baxmayaraq digər rayonlarda olduğu kimi burada da dənli bitkilərin, o cümlədən buğdanın əkin sahəsi əhəmiyyətli dərəcədə artmış, kartofun əkin sahəsi isə az da olsa azalmışdır. Bu son dövrlər iqlimin daha quraq keçməsi və kartofun maya dəyərinin daha baha olması hesabına baş vermişdir. Lakin buna baxmayaraq rayonda bitkiçilik məhsullarının dəyərinin 90%-dən çoxu kartofun payına düşür. Rayonda heyvandarlığın inkişafı üçün geniş imkanlar mövcuddur. Bu isə heyvandarlıq məhsullarının istehsalının həcmnin artmasına gətirib çıxarmışdır. Belə ki, rayonda ət istehsalı 20,5 faiz, süd istehsalı isə 90,6 faiz artmışdır. Fikrimizcə mövcud potensialdan daha səmərəli istifadə bu sahənin daha sürətli inkişafına imkan verə bilər.

Tələbatın ödənilməsi səviyyəsinə nəzər saldıqda məlum olur ki, kartof istehsalı tələbatı 30 dəfədən çox üstələmişdir. Təbii-iqlim

şəraiti ilə əlaqədar olaraq tərəvəz, meyvə və giləmeyvə üzrə də tələbat tam ödənilmir. Rayon ərazisində geniş yay otlaqlarının olması burada heyvandarlığın inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır. Bu səbəbdən rayon ərazisində əksər heyvandarlıq məhsulları üzrə tələbat tam ödənilmişdir.

Gədəbəy rayonu dağlıq bölgədir və burada əkin üçün geniş ərazi tələb edən bitkiçilik sahəsinin inkişaf etdirilməsi üçün böyük imkanlar olmasada kartof istehsalının rentabellik səviyyəsi kifayət qədər yüksək - 76,4%, tərəvəz istehsalının rentabellik səviyyəsi 99,8% olmuşdur. Heyvandarlıq məhsullarından iribuynuzlu mal-qaranın çəki artımının bir sentnerinin rentabellik səviyyəsi 42,9%, süd istehsalının rentabellik səviyyəsi 240% olmuşdur. Digər məhsul növlərində ya zərər, ya da aşağı rentabellik qeydə alınmışdır. Bütün bunlar və istehsal olunan məhsulların yüksək keyfiyyətə malik olması qeyd edilən məhsulların satışında da problemlər yaratmır. Odur ki, daha az gəlirli sahələrin tədricən yüksək rentabelli sahələrlə əvəzlənməsi iqtisadi cəhətdən səmərəli nəticələr üçün əsas şərtlərdən biri kimi özünü büruzə verir.

9. Şəmkir rayonunun yerləşdiyi mövqe və malik olduğu resurs potensialı burada kənd təsərrüfatının inkişafı üçün geniş imkanların olmasından xəbər verir. Rayonun malik olduğu resurs potensialının təhlili onu deməyə əsas verir ki, burada kifayət qədər torpaq, əmək, su və digər resurslar mövcuddur. "Aqrolizing" ASC-nin rayonda yerləşməsi texniki təminat baxımından mühüm önəm kəsb edir. Eyni zamanda Şəmkir çayı üzərində su anbarının salınması su ilə təminat göstəricisinin yaxın gələcəkdə xeyli miqdarda yüksələcəyini söyləməyə əsas verir. Respublika Prezidentinin sərəncamı ilə rayon ərazisində Aqroparkın yaradılması da gələcək dövrdə rayon ərazisində mövcud olan potensialdan daha səmərəli və tam istifadə etməyə imkan verəcəkdir. Sovetlər birliyinin dönəmində geniş istehsal əhənləri olan və şərab emalı zavodlarının olması üzümçüləklə bağlı mövcud potensialdan daha səmərəli istifadəyə stimül verir. Eyni zamanda rayonda saxlama anbarının mövcud olması tərəvəzçiliyin, meyvəçiliyin, böyük istehsal imkanlarına malik olan çörək zavodunun olması isə dənli bitkilərin inkişafı üçün geniş şərait yaradır. Rayon

sahibkarlarının qonşu ölkələrlə səmərəli ticarət əlaqələrinin olması isə ixrac potensialının artmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Araşdırmalar göstərir ki, Şəmkir rayonu üçün tərəvəz istehsalı daha əlverişli hesab olunur. Bitkiçilik məhsullarının dəyərində də bu sahənin payı daha çoxdur. Eyni zamanda bu məhsulların satışı bölgədə daha asan həyata keçirilir. Lakin buna baxmayaraq rəqəmlərə nəzər saldıqda rayon ərazisində iqtisadi cəhətdən o qədər də rentabelli hesab edilməyən dənli və dənli paxlalıların, xüsusən də buğdanın əkin sahəsinin artdığını müşahidə edirik. Hesab edirik ki, adı çəkilən məhsulun əkin sahəsinin artmasının əsas səbəbi bu sahədə istehsalın stimullaşdırılması məqsədilə hər hektara 80 manat məbləğində verilən subsidiyadır. Fikrimizcə rayonda heyvandarlığın inkişafı üçün də geniş imkanlar mövcuddur. Xüsusən respublika ərazisində ən geniş qış otlığı hesab olunan Ceyrançöl ərazisinin bir hissəsinin rayon ərazisində yerləşməsi heyvandarlığın inkişafı üçün zəmin yaradır. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, son dövrlər bu ərazinin buğda əkini üçün istifadə olunması heyvandarlığın təbii yem bazasının həcmində azalmasına səbəb olmuşdur. Eyni zamanda rayon ərazisində məskunlaşmanın sıxlığını və hər nəfərə düşən torpaq sahəsinin digər rayonlarla müqayisədə daha az olmasını nəzərə alsaq rayonda torpaqdan daha səmərəli istifadəyə imkan verən bitkiçilik sahələrinin inkişaf etdirilməsi daha məqsədəuyğun hesab oluna bilər.

Mustəqillik qazandıqdan sonra respublikamızın əkin sahələrinin strukturunda ciddi dəyişikliklər baş verməyə başladı. Belə ki, üzüm, pambıq, çay kimi bitkilərin əkin sahələri azalmağa, taxıl bitkilərinin isə əkin sahələri artmağa başladı. Bu isə taxıl bitkilərinin ümumi yığımında öz əkəsini tapmışdır. 2008-ci ildən başlayaraq dövlət tərəfindən buğda istehsalçılara 80 AZN subsidiya verməsi bu sahənin həcmində artmasına səbəb olmuşdur. İstehsal həcmində artması isə tələbatın ödənilmə səviyyəsinin yüksəlməsinə ilə nəticələnmişdir. Rayonun torpaq və su ehtiyatlarının əlverişli olması burada bir çox bitki növlərinin əkilməsinə yaxşı şərait yaradır. Rayon ərazisində həm örtülü, həm də açıq sahələrdə kartof əkini həyata keçirilir. Örtülü sahələrdə əkilən kartofun əksər hissəsi qonşu ölkələ-

rin xüsusilə Rusiya bazarlarında realizə olunur. Açıq şəraitdə əkilən kartof isə demək olar ki, daxili bazarda satılır. Bu baxımdan rayonda əkilən kartof rayonun tələbatından təqribən 12 dəfə artıq istehsal olunur. Tərəvəz və bostan məhsullarının istehsalı tələbatı təqribən 6,5 dəfə üstələyir.

Şəmkir rayonunda iqtisadi səmərəliliyin əsas göstəricisi hesab edilən rentabellik səviyyəsi dənli və dənli paxlalar üzrə 152,5%, kartofda 229% təşkil etmişdir. Meyvə və giləmeyvə, üzüm istehsalında zərərlik səviyyəsi qeydə alınmışdır. Heyvandarlıqda iri buynuzlu mal-qara, qoyun və keçilərin çəki artımı və süd üzrə rentabellik səviyyəsi 80%-dən yüksək olmuş, yun istehsalı 56,2% rentabelliklə başa gəlmişdir. Bu göstəricilər diversifikasiya prosesində göstərilən sahələrə üstünlük vurulması üçün əsas hesab oluna bilər.

Əldə edilmiş nəticələr tədqiqat obyektinə daxil olan rayonlarda kənd təsərrüfatının müxtəlif istehsal sahələri üzrə diversifikasiya strategiyasının formalaşmasında istifadə olunan iqtisadi göstəricilərin əsaslandırılması, kənd təsərrüfatı müəssisələrinin loqistik sistemlərlə iqtisadi əlaqələrinin qurulmasında qarşılıqlı maraqlarının təmin olunması mexanizminin müəyyənləşdirilməsi, diversifikasiya olunan sahələr arasındakı əlaqələrin uzlaşdırılması və diversifikasiya fəaliyyətinin nəticələrinin iqtisadi qiymətləndirilməsi, diversifikasiya strategiyasının nəzəri-konseptual muddəalarının təhlili və onun bazar muhitində əhəmiyyətliliyinin əsaslandırılması üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu nəticələr aqrar sahənin diversifikasiya prosesinə əsaslanan istehsalın daha səmərəli şəkildə şaxələndirilməsi istiqamətlərini müəyyənləşdirilmək baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan əldə olunmuş nəticələr iqtisadi cəhətdən daha səmərəli kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişaf etdirilməsində, diversifikasiya strategiyasının daha əlverişli şərtlərlə reallaşmasında, risklərin səmərəli şəkildə idarə olunmasında, gəlirlərin düzgün bölüşdürülməsində, daha səmərəli və diferensial kreditləşdirmə, subsidiyalaşdırma və investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılması tədbirlərinin müəyyənləşdirilməsində əhəmiyyətli rol oynaya bilər.

**M.C.Hüseynov, V.T.Əmrahov, A.M.Qasımov,
A.F.Həsənov, N.A.Nərimanov**

**AQRAR İSTEHSAL STRUKTURUNUN DİVERSİFİKASİYASI
(Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunun misalında)**

Bakı – 2016

*Kitab «Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzində
səhifələnmiş və çap olunmuşdur.*

Texniki redaktor
Mətanət Qaraxanlı

Bədii tərtibat
Günəl Muxtarova

Çapa imzalanıb: 05.10.2016. Format: 60x84 1/16.
Qarnitur: Times. Ofset çap. Ofset kağızı.
Həmi: 10,5 ç.v. Tiraj: 400. Sifariş № 23.

“Mütərcim” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Az1014, Bakı, Rəsul Rza küç., 125
Tel./faks: 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru
www.mutercim.az